

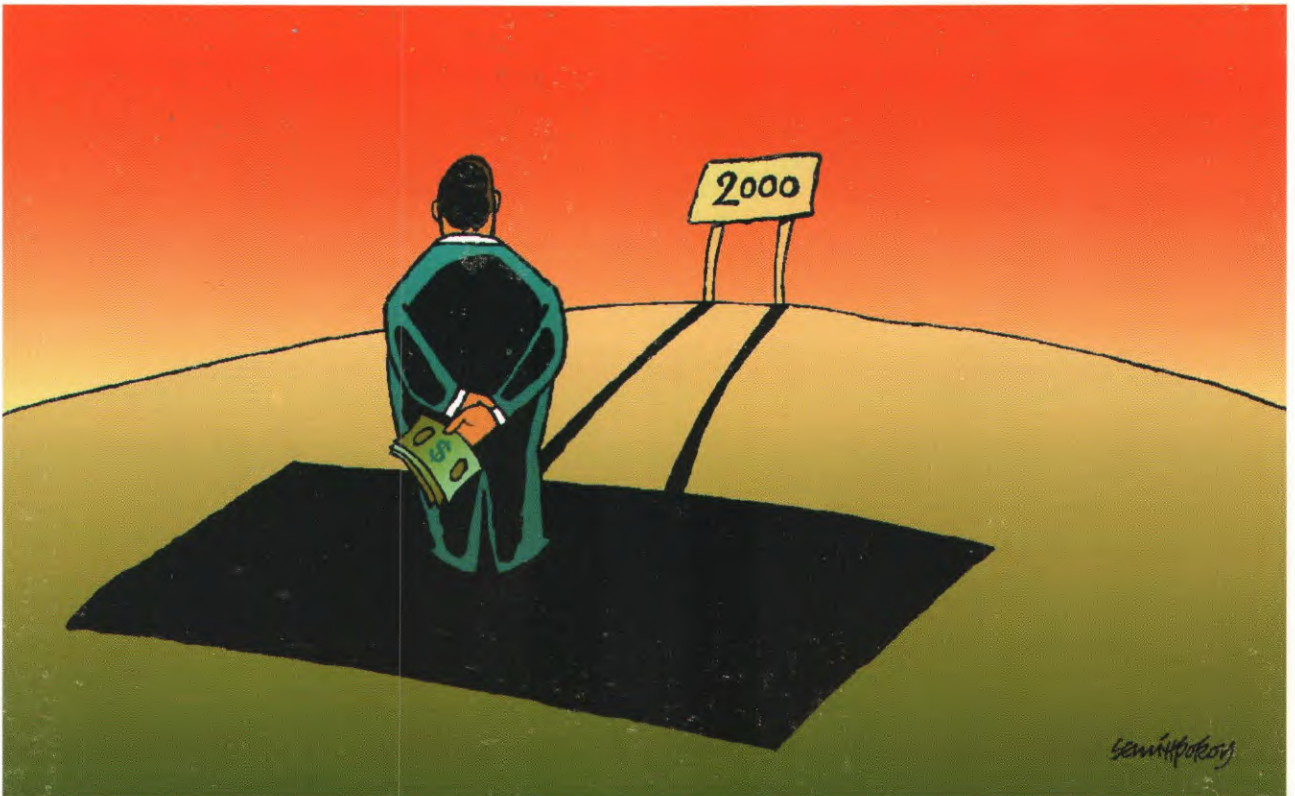
İKTİSAT

Dergisi

Sayı: 378 Nisan 1998 Fiyatı: 500.000.- TL

Finans, Rant ve Küresel İlişkiler Ağında Türkiye

■ Banka - Sanayi Finans İlişkileri ■ Finans Piyasalarının Gelişimi ■ Sanayi - Finans "Rant Süiti" ■ 2000'e Doğru Türk Finans Piyasası ■ Türkiye'de Sermayeîçi Bileşenler

Keşfedilecek Yeni Lezzetler

Evet, Türkiye'de yine bir ilk, Kırlangıç adını taşıyor;
Kırlangıç Özel Sızma Serisi... Sarmısaklı, Kekikli ve Biberli
Sızma Zeytinyağları... Doğal, farklı ve keşfedilecek yeni lezzetler.
Siz de bu yeni lezzetlerin keşif yolculuğuna katılın.
Sofralarınıza, yemeklerinize yeni tatlar katın.

KIRLANGIÇ

Doğadan Süzülen Sağlık

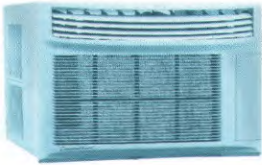
BEKO
Bir dünya markası

Daha açık söylemek gerekirse bugün, Türkiye'de ve dünyada milyonlarca insan, televizyon yayınlarını Beko Elektronik'tin ürettiği renkli televizyonlardan izliyor. Türkiye'nin dünya çapındaki elektronik üreticisi Beko Elektronik, başta İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya, İspanya, Danimarka ve Avustralya olmak üzere dünyanın birçok ülkesine üstün teknolojinin ve yüksek kalitenin ayrıcalığını sunuyor.

SİZİN ORALARDA HAVALAR NASIL?

Bizim burada harika!

Pencere tipi klima

Split klima

Dış ünite

Salon tipi klima

Çünkü biz burada DemirDöküm klimalarıyla "havalanıyoruz". Onlar da her DemirDöküm ürünü gibi güven ve rahatlık üretiyorlar. Üstelik uzman DemirDöküm servisleri klimanızı ücretsiz monte ediyor. Burada havalar DemirDöküm klimalarla "kendini buluyor". Sizin oralarda havalar nasıl?

DD DemirDöküm

Türk Demir Döküm Fabrikaları A.Ş. Pazarlama ve Satış Grubu: Tel: (0216) 454 15 62 - 454 15 63 Faks: (0216) 317 66 99 İstanbul Showroom: Tel: (0216) 474 03 30 Adana Blg. Satış Md.: Tel: (0322) 459 30 96/97/98 Ankara Blg. Satış Md.: Tel: (0312) 425 43 20-22 Bursa Blg. Satış Md.: Tel: (0224) 257 36 10/7 Hat İzmir Blg. Satış Md.: Tel: (0232) 458 58 58 Samsun Blg. Satış Md.: Tel: (0362) 435 10 52 İnternet: demirdokum.com.tr

7GÜN
servis

24 saat
TÜKETİCİ
DANIŞMA
SERVİSİ
0 800 261 1950
0 800 261 1951

ISITMA
SOGUTMA
HATTI
0 800 261 1847
0 800 261 1848

Bu sayımızda Finans ve Rant ilişkilerinde Türkiye'nin konumunu ağırlıklı olarak ele aldık. Değerlendirme yazıları büyük oranda bu konularda toplanmakta.

Gerek Dünya ekonomisi gerekse Türkiye ekonomisinin son yıllarda gösterdiği değişim sürecinin temel noktası sermaye hareketlerinin küreselleşmesi olarak da tanımlanabilen finansmanda, uluslararası ticarete ve yabancı yatırımlarda ki hızlı gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gün bilgisayar sistemleri ve uydu teknolojilerinin yardımı ile dünya finans piyasalarının küreselleşmesi artık inanılmaz boyutlara varmıştır. Örneğin, New York bankaları üzerinden yapılan spekülâtif işlem hacmi günde 1 trilyon doları aşmaktadır. Küreselleşen dünya ekonomilerinin genel özelliği üretim hacminden daha çok ticari ve spekülâtif kazançların artışı biçiminde olmaktadır.

Özet olarak sunduğumuz böyle bir tabloya baktığımızda ülkeler arasındaki dağılım zengin ülkelerin lehine gelişmekte

olan Türkiye ve benzeri ülkelerin aleyhine bir durumu göstermektedir. Sermayenin inanılmaz boyutlarda küreselleştiği bir dünyada emeğin konumunda ve elde ettiği gelirlerde çok ciddi azalmalar gerçekleşmektedir. Bu küreselleşme eğiliminin artması ile ülke içi gelir dağılımı da olumsuz olarak etkilenmektedir.

İşte bu küreselleşen dünya ticareti içinde bile ulusal özelliklerin kendini korumasından doğan kimi sıkıntıların giderilmesi amacı ile OECD ülkeleri "Çok Taraflı Yatırım Antlaşması" taslağı hazırladılar. Henüz imzalanmayan, ve tartışılan bu metin (MAİ) 1998 Mayıs ayında imzaya açılması beklenmektedir. Türkiye'nin de taraf olması nedeni ile uygulamak zorunda kalacağımız bu antlaşma henüz kamuoyunda ve akademik çevrelerde tanınmıyor. Sermaye hareketlerine konan ve konabilecek bütün sınırlamaları kaldırma amacıyla olan bu antlaşmayı ve sonuçları İktisat Dergisi olarak en kısa zamanda dikkatlerinize sunmayı planlıyoruz.

Bu dosya sayımız ile A. İlerigelen'den "1998 Yılı'nın İlk Çeyreğinde Banka-Finans İlişkilerindeki Sorunları", B. Saltoğlu'ndan "Ekonomik Büyüme ve Finans Piyasalarının Gelişimini", M. Baş'tan "Sanayi-Finans Rant Sütünin Kazanç Kalitesi Ritmi ve Sosyal Sorumluluk Tınısı" adlı değerlendirmelerini, Ü. Erol'dan geleceğe ilişkin "2000'li Yıllarda Finans" adlı incelemeyi, sürekli yazarlarımızdan F. Ercan'dan "Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye" adlı incelemeyi, A. Kalça'dan kayıtdışılığın hesaplanmasına ilişkin bir yöntem denemesini ve G. Fındıkçioğlu'ndan her zaman ki gibi bol formüllü "Marksizmi Nasıl Yorumlamalı" adlı meraklısı için provakatif olabilen bir incelemeyi dikkatlerinize sunuyoruz. Bu yıl 23.sünü yapacağımız İktisatçılar Haftası'nda elinize geçeceğini umduğum "İktisat-Şiddet ve Enflasyon" dosya sayımızda buluşmak üzere...

Dostlukla...

Kuvvet LORDOĞLU

e-mail: lordoglu@marun.edu.tr

İktisat'tan

İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti yayın organıdır.
İktisat Dergisi, aylık olarak yayımlanır

Kurucuları:

Nibat Batur, Oktay Emed, Reşad Umur.

Sabibi: İ.Ü. İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti adına Yönetim Kurulu Başkanı
Alpay Biber

Genel Yayın Yönetmeni:

Kuvvet Lordoğlu

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü:

Hikmet Akçiçek

Yayın Kurulu:

İlker Aktükin, Fuat Ercan,
Gündüz Fındıkçıoğlu, Kuvvet Lordoğlu,
Tabir Mullu, Yasemin Öztürk,
Aylin Soydan

Danışma Kurulu:

Doç. Dr. Kaya Ardıç,
Prof. Dr. Nihat Falay,
Prof. Dr. Merih İpek,
Prof. Dr. Eser Karakaş,
Prof. Dr. Murat Özyüksel

Yayın Kurulu Sekreteri:

Deniz Dible.

Reklam Sorumlusu:

A. Güliz Çöllüoğlu

Kapak Fotoğrafı: Atila Cangır

Karikatürler: Halil Ustaoglu

Yönetim Yeri:

Cumhuriyet Cüd. Ceylan Apt. No: 27/6
80090 Taksim / İSTANBUL

Tel: (0212) 250 50 34 - 250 16 42

Fax: (0212) 235 73 43

Dizgi - Baskı:

Yenilik Basımevi - 243 55 72

Dağıtım:

Dünya Süper Dağıtım

Abone Koşulları: Yıllık: 5 milyon TL.

Altı aylık: 2.5 milyon TL.

Üye, Öğrenci, Arş.-Gör. ve

Öğretim Üyesi: (Yıllık) 4 milyon TL.

Yurtdışı: 45\$

Abone Hesap No:

Akbank Taksim 7097-DHU

Dergide yayınlanan yazılar Cemiyeti bağlamaz; görüşler yazarlarına aittir.

Yayınlamak amacıyla gönderilen yazıların iki nüsha olarak mümkünse bilgisayar disketiyle birlikte ulaştırılmasını rica ederiz.

İÇİNDEKİLER

5

1998 Yılıının İlk Çeyreğine Girerken
Banka-Sanayi - Finans İlişkilerinde
Yaşanan Temel Sorunlar

Ahmet İLERİGELEN

8

Ekonomik Büyüme ve Finans
Piyasalarının Gelişimi
Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Burak SALTOĞLU

16

Sanayii-Finans "Rant Sütü"nin
"Kazanç Kalitesi" Ritmi ve
"Sosyal Sorumluluk" Tınısı

İ. Melih BAŞ

18

2000'e Doğru Türk Finans
Piyasasının Genel Görünümü
Sorunlar ve Yapısal Bozukluklar

Ümit EROL

25

Neo-Liberal Küreselleşme
Sürecinde Türkiye'de Değişen
Sermaye İçi Bileşenler

Fuat ERCAN

52

Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin
Etmeye Yönelik Çalışmaların
Analizi

Adem KALÇA

68

Marksizmi Nasıl Yorumlamalı?

Gündüz FINDIKÇIOĞLU

1998 Yılıının İlk Çeyreğine Girerken Banka-Sanayi Finans İlişkilerinde Yaşanan Temel Sorunlar¹

Ahmet İlerigelen *

Bankacılık sektörümüz ile sanayi kesimi, uzun yıllar ülkemizde kronik hale gelmiş ancak çözümü konusunda ciddi hiç bir somut adım atılmamış; temelinde kamu finansman açıkları ile yüksek enflasyondan kaynaklanan bir dizi sorun ile 1998 yılına girmektedir.

Bilindiği üzere; kamu finansman açıklarının giderilmesi amacıyla devletin yaptığı yüksek tutarlı iç borçlanmalar, bankalara ve dolayısıyla sanayi kesimine aktarılması gereken tasarrufları önemli ölçüde kısıtlamakta ve ekonomideki kaynakların büyük bölümünün kamu kesiminin personel ücretleri ve faiz ödemeleri gibi direkt üretime yönelik olmayan alanlara aktarılmasına yol açmaktadır.

Diğer yandan yüksek enflasyonun doğal sonucu olarak kamu kesiminin yaptığı yüksek reel faizli iç borçlanmalar; bankaların kaynak maliyetlerini yükselterek, Bankacılık sektörünün sanayi kesimine daha düşük reel faizlerle fon aktarılmasını engellemektedir.

Faiz oranları ve döviz kurlarında yaşanan dalgalanmaların yarattığı "Faiz ve Vade Duyarlılığı" bankaların topladığı kaynaklara da doğal olarak yansımakta, toplam mevduat içinde düşük faizli vadesiz mevduatın payı bir yandan gerilerken; payı sürekli genişleyen vadeli mevduatın içerisinde 1 ve 3 ay vadeli mevduatın ağırlığı büyümektedir. Bunun doğal sonucunda bankaların sanayi ve ticaret kesimine ucuz ve orta vadeli fon bulma olanağı ortadan kalkmakta ve kamunun çok kısa vadelerde borçlanabildiği bir ekonomide; firmalar fon ihtiyaçlarını genellikle "Spot Kredi" olarak adlandırılan çok kısa vadeli kredilerle karşılayabilmek-

tedir. Özellikle son 2-3 yıldır vadeli mevduatın 1 ay (%23) ve 3 ay (%41) gibi vadelerle yoğunlaştığını, benzer eğilimin Döviz Tevdiat Hesapları için de söz konusu olduğunu; toplam mevduatın ortalama vadesinin 90-100 günle sınırlı olduğu böyle bir yapının bankaların kaynak maliyetlerini son derece olumsuz etkilediğini görmekteyiz. Bu konuda ilave edilmesi gereken bir diğer olguda, repo işlemlerinin bankacılık sisteminde oldukça ciddi bir alternatif haline gelmesidir. 1996 yılı sonunda 671 trilyon boyutunda olan repo işlem hacmi 1997 yılında 2.6 katrilyonluk bir hacme ulaşmış; %291 oranında gerçekleşen bu büyük artış aynı dönem TL vadeli mevduatla yaşanan %98 ve döviz tevdiat hesaplarında gerçekleşen %120 oranındaki büyümenin oldukça üzerinde seyretmiştir. Bu gelişimin doğal sonucunda, bankacılık sektöründe faiz ve vade riskin yönetimi daha da zorlaşarak, kaynak maliyetleri olumsuz yönde etkilenmiştir.

Bankaların kaynak maliyetlerini yükselten ve plase edilebilir fon imkânlarını daraltan bir diğer unsur da toplanan kaynaklar üzerinden ayrılması gereken Munzam Karşılık ve Disponibilite gibi yasal yükümlülük oranlarının yüksekliğidir. Normal koşullarda para politikası aracı olarak kullanılması gereken sözkonusu oranların ülkemizde daha ziyade kamunun fon ihtiyacını karşılama amacına yönelik olarak tespit edilmesi; bankaların plase edilebilir kaynaklarını daraltarak kaynak maliyetlerini yükseltmekte ve mevduat faizi ile kredi faizi arasında önemli marjlar oluşmasına yol açmaktadır. Ayrıca kredi faizleri üzerinden tahsil edilen kaynak kullanımını destekleme fonu, banka ve sigorta muameleleri vergisi gibi yasal yükümlülüklerde kredi maliyetlerini daha da artırarak sanayi kesimi için ilave yük oluşturmaktadır.

* Yapı Kredi Bankası, Genel Müdür Yardımcısı

Sektörde gözlenen bir diğer ilginç gelişme de; iç borçlanma faiz oranlarının bir çok özel ticari banka için cazip bir getiri alanı haline gelmesi ve bu bankaların asli bankacılık işlevi olan "kredi vermek" yerine; kamu kağıdına yatırım yapmayı yeğlemeleridir. Sektörün 1997 yılına ilişkin konsolide rakamları elimizde mevcut olmamakla birlikte, 1995-1996 yılları arasında kredilerdeki büyümenin %121 olarak gerçekleşmesine karşın Devlet Tahvili ve Hazine Bonosu'na yapılan plasmanların %183 oranında artması ve Haziran/96, Haziran/97 döneminde de benzer bir gelişmenin görülerek kredilerdeki artışın (%141) üzerinde bir oranla kamu kağıtlarına (%160) yatırım yapılması, bu konudaki tespitlerimizi doğrulamaktadır. Gerçekten de bugün yüksek kâr rakamı açıklayan bazı bankaların kârlarının ağırlıklı bölümünün mali plasmanlardan kaynaklandığını; toplam aktifler içerisinde kamu kağıtlarının tutarının neredeyse kredi rakamı kadar olduğunu ve bu bankaların asli işlevlerinden uzaklaşarak, kısa vadede çok yüksek kârlar elde ettiği görülmektedir. Kredi vermeden, piyasalara girmeden, müşteriye odaklanmadan salt kamu kağıdı alıp-satarak ya da kamu kağıdına yatırım yaparak yapılan bir bankacılığın uzun vadede başarılı olma şansının bulunmadığı açıktır.

Türk banka sisteminde her ne kadar son yıllarda payı azalmakta ise de kamu bankalarının sistemde halen önemli bir yer ve ağırlığı bulunmaktadır. 1996 yılı sonunda tüm banka kredileri içinde kamusal sermayeli bankaların (Kalkınma ve Yatırım Bankaları dahil) payı yaklaşık %49'dur. Özellikle son 3-4 senede kamu açıklarının kapatılmasında kamusal sermayeli ticaret bankalarının kullanılması; bu bankaların reel kesime açtıkları kredi hacminde daralmalara neden olmuş ve 1996 yılında kamusal sermayeli ticaret bankalarının toplam krediler içindeki payı %40'lardan %35'lere gerilemiştir. Gerek kamu kesimine verdikleri finansman

desteği, gerekse bankacılık faaliyetleri dışında üstlendikleri kamusal misyonlar nedeniyle kamusal sermayeli ticari bankalar genelde bir likidite sıkıntısı yaşamakta olup, reel kesime yeterli finansman desteği sağlayamamaktadır. Bu bankaların kısa vadede özelleştirilmeleri de sözkonusu olmadığından; sistemdeki bu yapının önümüzdeki yıllarda da düzelmesi beklenilmemelidir. Diğer yandan, resmi mevduatın T.C. Merkez Bankası yasası nedeniyle kamu bankalarına yatırılması zorunluluğu; yine devletin tahsis ettiği düşük faizli teşvik amaçlı bazı özel kredilerin kamu bankaları aracılığıyla kullandırılması; düşük faizli kıt kaynakların ger-

çek ihtiyaç sahibi olan kesimlere aktarılmasını engelleyerek, daha çok politik faktörlerin ağır bastığı alanlara kaymasına yol açmaktadır.

Bilindiği üzere; ülkemiz 1994 yılında Cumhuriyet tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşamıştır. Bu ekonomik krizden ağır darbe alan bazı küçük ve orta ölçekli özel sermayeli ticari bankalar; yaralarını halen saramamış olup, devletin mevduata sağladığı "Sigorta Güvencesi" sayesinde, yaşamlarını sürdürmektedirler. Mevduata sağlanan "Sigorta Güvencesi" bankacılık sisteminde büyük bir haksız rekabete yol açmakta ve sağlanan güvencenin etkisiyle özkaynakları erimiş ve aktif büyüklüğü yetersiz olan bazı bankalar ilan ettikleri faizlerin üzerinde; "el altından" yüksek faiz vaad ederek sistemde mevduat toplamaktadırlar. Gerek bu bankalar, gerekse likidite sıkıntısı içerisinde bulunan bazı kamu bankalarının bu şekilde faaliyetleri sistemde faizlerin ve dolayısıyla kaynak maliyetlerinin daha da yükselmesine yol açmakta ve sektörün sanayi kesimine düşük maliyetlerle fon aktarmasını engellemektedir.

1994 yılında yaşanan ekonomik kriz ve Türkiye'nin kredi notundaki düşüş; Türk Bankacılık sisteminin yurtdışından orta ve uzun vadeli borçlanma olanağını önemli ölçüde yok etmiş; yurtiçinden toplanan kaynakların da kısa vadeli oluşu ve T.C. Merkez Bankası'nın da 1989 yılı sonlarından itibaren bankacılık kesimine aştığı orta ve uzun vadeli kredi olanaklarını durdurması nedeniyle, Türk Banka sistemi firmaların gereksinim duydukları orta ve uzun vadeli yatırım kredilerini sağlayamaz hale gelmiştir. Bunun doğal sonucunda yatırımlarını kısa vadeli yüksek faizli banka fonlarıyla gerçekleştirmek zorunda kalan sanayi kesimi, yatırımlar henüz faaliyete geçmeden dolan kredi vadeleri nedeniyle zaman zaman bankacılık sektörüyle ciddi sorunlar yaşamıştır.

Yüksek enflasyon nedeniyle uygulanan yüksek faizlerin Türk banka sisteminde yarattığı bir diğer sorun ise problemlili kredilerin ulaştığı boyutlardır. Reel düzeyde aynı iş hacmini koruyabilmek için firmaların daha fazla işletme sermayesine ihtiyaç duymaları ve buna bağlı olarak artan faiz yükü ve hatalı kredilendirme politikaları, Türk bankacılık sistemini her ne kadar bilançolara yansıtılmasa da ciddi bir gecikmiş alacak sorunu ile karşı karşıya bırakmaktadır. Özellikle Güney Asya krizinin etkilerinin çok yakından hissedileceği bazı sektörler nedeniyle tahsili gecikmiş alacak sorununun 1998 yılında daha da büyüyen bankaya kaynak maliyetlerini daha da yükselteceğini ve çoğu bankanın reel kesime açtığı kredileri sınırlandıracağı tahmin edilmektedir.

**Yüksek enflasyon nedeniyle
uygulanan yüksek faizlerin Türk
banka sisteminde yarattığı bir diğer
sorun ise problemlili kredilerin ulaştığı
boyutlardır.**

Bankacılık sisteminde kredi tahsis ve izleme aşamalarında kullanılacak bazı istihbarat bilgileri (konsolide riskler, karşılıksız çek ve protesto bilgileri) T.C. Merkez Bankası tarafından temin edilmekte, ancak alınan bilgiler bankalar dışındaki (Leasing, factoring gibi) finansal kuruluşları kapsamadığından kredi kararları çoğu zaman yetersiz verilere dayanılarak verilebilmektedir. Bilginin her dakika değiştiği günümüzde, mevcut sistemler ve alt yapılar ihtiyaçlara yanıt verememekte bu nedenle kredi veren tüm mali kuruluşların riskleri önemli ölçüde artmaktadır. Bu nedenle aynen gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de risk santralizasyon bilgilerini bir merkezde toplayacak, tüm finans sektörüne yönelik finansal analiz ve

istihbarat raporu düzenleyecek, rating yapacak bağımsız bir kuruluşa şiddetle ihtiyaç olup; ülkemizdeki yasal mevzuat böyle bir girişim için önemli ölçüde müsaittir.

1998 yılında yürürlüğe sokulan yeni vergi düzenlemeleri bankalardan ciddi ölçülerde mevduat kaçışına sebep olmaya başlamıştır. Repo, TL mevduat ve döviz tevdiat hesabı olanların elde ettikleri faiz gelirlerine ilave vergi getirilmesi ve arındırma oranı olarak kullanılan oranın (%67.6) enflasyonun çok gerisinde belirlenmesi ve ayrıca bu faiz geliri elde edenlere beyanname verme yükümlülüğü getirilmesi bankalarda büyük birikimi olan kesimlerde ciddi tedirginliklere yol açarak; bankacılık sisteminden önemli ölçüde

TL mevduat çözülmesine sebebiyet vermiştir. Tasarruf sahiplerini özellikle de Türk Lirası cinsinden tasarruf yapan mevduat sahiplerini önemli ölçüde etkileyen yeni vergi düzenlemeleri, bankacılık sisteminde kaçan fonların dövizle yönelmesine ve sistem dışına çıkmasına yol açmakta; özeldelikte sıkıntısı içerisindeki bazı küçük bankaları, genelde tüm bankacılık sistemini ciddi boyutlarda etkileyecek gibi gözükmektedir. Bankacılık sistemini en çok rahatsız eden bir diğer konu da Vergi Usul Kanunu'nun 279'uncu maddesinde yapılması tasarlanan değişiklik ile ilgilidir. Devlet tahvili ve hazine bonosu faiz kazançlarının henüz elde edilmeden vergilendirilmesine yol açacak yeni vergi düzenlemesinin, sektörü ciddi şekilde zedelemesi söz konusudur.

Yukarıda özetlenmeye çalışıldığı üzere Türk Bankacılık Sistemi geçmişten gelen ve artık kronikleşmiş mevcut sorunlara ilaveten, 1998 yılına yeni sorunlarla girmektedir. Sorunların çözümü; köklü ve radikal kararların alınmasına bağlı olup, kısa vadede çözülmesi kolay gözükmemektedir. Bu nedenle 1998 yılının gerek bankacılık sektörümüz, gerekse de sanayi kesimi açısından yine zorlu bir yıl olacağını tahmin etmekteyim.

Not

¹ Bu makaledeki görüşler, yazarın kişisel görüşleridir.

Ekonomik Büyüme ve Finans Piyasalarının Gelişimi

Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkeler

Burak Saltoğlu *

1 980'ler sonrası gelişen ekonomik konjonktür, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ilişkilerinin görece daha karmaşık bir biçimde belirlenmesine neden olmuştur. Bu gelişme de doğal olarak ekonomik bakış açılarını da önemli bir şekilde değiştirmiştir. Bilindiği gibi, öncelikle Bretton Woods sisteminin yıkılması ve ardından faiz oranlarının serbestçe belirlenmelerine izin verilmesiyle finans piyasaları geçmişe oranla çok daha oynak bir hale gelmiştir. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere gerek doğrudan gerek portföy yatırımları ile sermaye akışı yaşanması da bu finans piyasalarındaki dinamikleri daha da karmaşıklştırmıştır. Bilindiği gibi finansal liberalizasyon stratejileri arasında gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarının da ciddi yatırımlar yapılması da yer almaktaydı. Adlarına gelişmekte olan ülke piyasaları (emerging markets) orta düşük gelirli ülkeler finans piyasalarında önemli gelişmeler göstermiştir. Bu gelişmelerin ekonomik büyümeye ne ölçüde katkıda bulunduğu sorusu özellikle 1997 sonunda Güney Doğu Asya ülkelerinde yaşanan finansal kriz ile tekrar gündeme gelmiştir. Bu ülkelerin son yıllarda yaşanan finansal gelişmelerle sağlam ekonomik temeller üzerinde oturup oturmadığı sorusu bu bağlamda önem kazanmıştır. Türkiye'de ise 1994'te ortaya çıkan krizin tekrar ortaya çıkabilme olasılığı ya da yine Güney Doğu Asya ülkelerindeki krizin benzeri krizlerin yaşanıp yaşanmayacağı sorusu oldukça önemlidir.

Bu makalede tartışılacak konu finansal gelişme ve büyüme ilişkisidir. Bu tartışma öncelikle gelişmekte olan ülkeler bağlamında yapılacak ve Türkiye finans piyasalarındaki gelişme ve ekonomik büyüme ilişkileri irdelenecektir. Literatürde genellikle finansal

değişme ve derinleşme genellikle özel bankacılık kesiminin faaliyetleri ile açıklanmaktadır. Ancak özellikle son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerde gözlenen hisse senedi piyasalarının gelişiminde finans piyasalarının gelişimini hızlandırmıştır. Bu yazıda özellikle araştırılacak olan nokta da hisse senedi piyasalarının gelişimi ve ekonomik büyüme bağlantılarıdır. Bu noktada Türkiye ekonomisi ve İMKB'nin yeri ve durumu da tartışılacak ve son yıllarda önemi artan finans piyasalarının gelişiminin reel büyümeyle ilişkisi irdelenecektir.

1. Finansal Piyasaların Gelişimi

Yukarıda da değinildiği gibi dünya ekonomisinde dikkat çeken en önemli olgulardan biri makroekonomik gelişmelerde finans piyasalarının etkinliğinin son derece fazla olmasıdır. Örneğin, bir çok gelişmekte olan ülkede dikkat çeken bir olgu olan hisse senedi piyasa değerlerinin ülke gayri safi milli hasıllalarına ulaşması gözlemi bu piyasaların artan önemini göstermektedir. Bu gelişme kendisini ekonomik araştırmalarda da göstermektedir. Örneğin, gerek teorik gerek ampirik makroekonomi literatüründe finansal ekonominin etkisi oldukça artmıştır. Hatta bir çok gelişme ve büyüme konusundaki araştırmacıların yeni ilgi odağı finans piyasaları ve buradaki gelişmeler olmuştur. Tüm bu gelişmeler hiç şüphesiz şu soruyu akla getiriyor: Finansal piyasaların ve özellikle hisse senedi piyasasının gelişiminin ekonomik gelişme ve büyüme üzerinde etkisi var mıdır? Ya da ülkeleri hisse senedi piyasalarının gelişimi ile reel ekonominin büyümesi arasında belirgin bir ilişki var mıdır? Bu sorunlara kesin ve net bir yanıt vermek oldukça zor olsa da çalışma ülkemizde son yıllarda yaşanan finansal piyasaların gelişimi ile büyüme arasındaki ilişki irdelenecektir.

* Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi İngilizce İktisat Bölümü

Bilindiği gibi finansal piyasalar üretim süreci için gerekli olan sermayeyi doğrudan sağlayabilmesi gibi çok önemli bir görevi üstlenmektedir. Sanayileşmesini tamamlayamayan bir çok ülkenin önemli sorunu olan sermayenin doğrudan yatırımlara ulaştırabileceği için hisse senedi piyasaları bankalardan bile daha doğrudan yatırımcı ile tasarruf sahibini buluşturabilmektedir. Teoride bu tür avantajları olan bu piyasaların gelişme ve büyümeye de çok önemli katkıları olmalıdır. Bu piyasaların gelişimi ile ülke içi tasarruflar artacak ve yatırımlar daha doğrudan ve görece daha az maliyetle finanse edileceğinden büyüme oranları artacaktır. Ancak, gelişmekte olan ülke deneyimleri bu piyasaların gelişim oranı ile finansal piyasaların gelişimi arasında bu tür doğrudan bir bağ kurulamamıştır. Örneğin, Meksika'da yaşanan ve son aylarda Güney Doğu Asya ülkelerinde yaşanan finansal kriz büyüme ve finansal piyasalarının gelişimi ile olan ilişkinin bağının çok fazla sağlam olmadığı sanısını uyandırmaktadır.

1.1. Ekonomik Büyüme ve Finansal Derinleşme ve Gelişme

Ekonomi teorisi ekonomik gelişme ve finansal piyasaların gelişimi arasında pozitif bir ilişki olduğunu iddia etmektedir. Örneğin İngiltere'de yaşanan endüstri devriminin başarısı o dönemlerde ülkenin finansal sisteminin oldukça sağlam olmasına bağlanmaktadır.¹ Özellikle ülkedeki likidite değerinin finansal aracılık yardımı ile değerlendirilmesinin sermaye birikim sürecine olumlu katkıda bulunduğu döneme ait önemli gözlemler arasındadır.

Finansal derinleşme ya da gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bağlantıları iki noktada gerçekleşmektedir. Bu yollar: sermaye birikimi ve teknolojik gelişme olarak adlandırılmaktadır.¹ Daha spesifik olarak finansal sistemlerin ekonomik büyümeye sağladığı yararlar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- i. ticari işlemlerin yapılmasını kolaylaştırır ve risklerden kaçınma yolları sağlar,
- ii. kaynak dağılımını düzenler.
- iii. yönetimin yakından izlenmesini ve kontrolünü sağlamaktadır.
- iv. tasarrufların daha kolay mobilize edilmesini sağlar.
- v. mal ve hizmet değişimine yardımcı olur.

Finansal sistem girişimciler arasında görece daha başarılı fikirleri ve projeleri desteklemektedir. Bir

başka deyişle, finansal sektör piyasada başarı şansı daha yüksek olan projeleri desteklediği için ekonomik büyüme ve teknolojik gelişmeye önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle tasarrufların mobilize edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin önemli sorunlarından olan düşük tasarrufların yatırıma dönüşmesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca özellikle son derece karmaşıklaşan dünya ekonomik konjonktüründe finans piyasasının uzmanlaşması sonucu reel sektöre daha yararlı enstrümanlar çıkarılması sonucunu da doğurmaktadır.

1.1.a. Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi ile İlgili Yapılan Ampirik Araştırmaların Değerlendirilmesi

Bu konuda yapılan ilk ve en kapsamlı araştırma Goldsmith (1969)'a aittir. Bu çalışmada finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu istatistiksel olarak gösterilmiştir. Bundan sonra yapılan araştırmalar 30 yıl önce yapılan bu kapsamlı çalışmadaki bazı eksiklikleri gidermek amaçındadır. Örneğin, çalışmalardan en önemli ikisi; King ve Levine (1993a), King ve Levine (1993b)'ye ait olanlardır. Ülkeler arası (cross-country) verilerle gerçekleştirilen bu çalışmaların genel ampirik bulguları şöyle özetlenebilir:

- a) Gerek banka gerekse hisse senedi piyasalarının genişlemesi reel ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı bir biçimde katkıda bulunmaktadır.
- b) Ülkelerin özel bankalarındaki mevduatın artışı yine büyümeye önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu ilişki merkez bankalarındaki stoklar için görülmemektedir.
- c) Gelişmiş ülkelerdeki ilişki daha az gelişmiş ülkelere oranla çok daha güçlüdür.
- d) Ülkelerin halka açılan şirket sayılarının artması reel büyümeye yine olumlu katkıda bulunan faktörler arasında kabul edilmektedir.

Yukarıdaki bulgular diğer çalışmalarca da desteklenmektedir. Ancak bu konuda iki noktayı da vurgulamakta yarar vardır. Birincisi, büyüme ve finansal gelişme ilişkisinde "nedenselliğin" ne yönde olduğu son derece önemlidir. Başka bir deyişle finansal gelişmenin mi ekonomik büyümeyi doğurduğu yoksa ekonomik büyümenin mi finansal gelişmeyi sağladığının belirlenmesi son derece zordur. İkinci önemli nokta büyümenin diğer belirleyicilerinin ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermesidir. Bu bağlamda finansal gelişmenin ülke-

Tablo 1: Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Ticaret Hacimleri (Milyon Dolar)

Ülkeler	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Çin	-	-	-	820	16715	43395	97526	49774	25008	337193
Hindistan	12241	17362	21918	24295	20597	21879	27290	13378	10944	54934
Endonezya	4	541	3992	2922	3903	9158	11801	14403	32142	43253
Kore	79180	121264	75949	85464	116101	211710	286056	185197	177266	167745
Malezya	2623	6888	10871	10657	21730	153661	126458	76822	173568	148845
Pakistan	177	193	231	620	980	1844	3198	3210	6054	11718
Filipinler	875	2410	1216	1506	3104	6785	13949	14727	25519	20036
Sri Lanka	12	7	39	104	114	385	700	221	134	296
Tayvan	275624	965840	715005	365232	240667	346487	711346	383099	470193	1118829
Tayland	5598	13342	22894	30089	72060	86934	80188	57000	44365	24520
TÜRKİYE	101	798	5841	8571	23242	21692	51392	-	36831	58790

Kaynak: IFC Factbook

ler arasında da tutarlı bir biçimde tanımlanması da çok kolay değildir.

Yukarıda değinilen sorunlara rağmen finansal gelişmenin büyümeyle ilişkili olduğu literatürde artık kabul gören bir görüştür. Ekonomi literatürünün finansal gelişme ve büyüme ilişkisini nasıl değerlendirdiğini aktardıktan sonra aralarında İMKB'nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin finans piyasalarındaki gelişmeleri inceleyebiliriz.

1.2. İMKB ve Gelişmekte Olan Finans Piyasalarının Gelişimine Yönelik Bazı Gözlemler

Bilindiği gibi özellikle 1980'li yılların sonunda ekonomik liberalizasyon politikaları sonucu bir çok gelişmekte olan ülke finans piyasalarını geliştirmeyi önemli bir ekonomik amaç haline getirmişlerdir. Aşağıdaki tablodan da irdeleneceği gibi bazı gelişmekte olan ülkelerin finans piyasalarında çok kısa sürede önemli değişimler yaşanmıştır.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi bir çok gelişmekte olan ülkenin hisse senedi piyasaları toplam işlem hacmi değeri son yıllarda oldukça yüksek değerlere ulaşmıştır. Türkiye verileri incelendiğinde, 1986 yılında ilk olarak çalışmalara başlayan menkul kıymetler borsası çok kısa bir sürede yaklaşık 60 milyar dolar düzeyinde bir işlem hacmine ulaşmıştır. Milli gelirin yaklaşık 200 milyar dolar olduğu düşünülürse on yıl içinde ulaşılan bu rakam azımsanmayacak bir değere işaret etmektedir. Ayrıca diğer gelişmekte olan ülke borsaları için de benzeri sonuçlara ulaşmak

olasıdır. Örneğin, Çin 1991 yılında bir menkul kıymetler borsasına ulaşmasına rağmen beş-altı yılda 337 milyar dolar düzeyinde bir işlem hacmine ulaşmıştır. Hiç şüphesiz ulaşılan bu yüksek değerlere yabancı ülke fonlarının katkısı büyüktür.

1.2.a İMKB'nin Sorunları ve Ekonomideki Yeri

Yukarıdaki tablodan da gözlendiği gibi İMKB çok kısa süre içinde oldukça hızlı bir gelişim göstermiştir. Bu piyasada görülen en önemli sorunlardan biri arz diğeri de talep yanlıdır. Örneğin halen çok az sayıda kişinin hisse senedi piyasasında işlem yaptırması hâlâ bu piyasanın sağlam bir talep yapısına ulaşmaması anlamına gelmektedir. Ayrıca yine ülkedeki toplam şirket sayısı ile orantısız sayıda şirketlerin İMKB'de işlem görüyor olması da bu piyasadaki sorunların arz yanını oluşturmaktadır. Her iki olumsuz etken de bu piyasanın atomistik bir yapıya dönüşmesini engellemektedir. Bu iki etkinin doğal bir sonucu olarak da finans piyasası genişleyememekte ve yapısal sorunlarından arındırılamamaktadır. Bu anlamda en önemli sorun talep yanını genelde olumsuz etkileyen yüksek getiri oynaklığı ya da volatilitedir. Bu konuda daha önce yapmış olduğumuz çalışmaları şu şekilde özetleyebiliriz:

1. İMKB'de gözlenen getiri volatilitesi diğer OECD ülkelerine oranla çok yüksektir. (bkz. Güneş ve Saltoğlu (1993)).

2. İMKB getiri değerleri makroekonomik verilerle fazla ilintili değildir. Örneğin; reel ekonomik geliş-

ÖNEMLİ BİR YERİNİZ VAR...

Universal Sigorta'nın insan yaşamında,
vazgeçilmez bir yeri;
Universal Sigorta acentelerinin ise
Universal Sigorta'da büyük bir değeri var.

Çünkü, insanlar için aynı yerde buluşmak,
Universal Sigorta'lı olmaktır.

Universal Sigorta bir Türkpetrol Holding kuruluşudur.

**UNIVERSAL
SİGORTA**

Muallim Naci Caddesi No: 100 80840 Ortaköy / İSTANBUL
Tel: (0212) 227 52 22 (PBX) Fax: (0212) 227 52 45

ESİTTİR ESBANK

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik atılım yıllarında, Anadolu'dan bir grup girişimci güçlerini birleştirerek Eskişehir Bankası'nı kurdu. Bundan tam 70 yıl önce... 1927 yılından bugüne, müşterilerinin çıkarlarına en az kendi varlığı kadar önem veren Esbank, her zaman *başarının sessiz ortağı* oldu. 70. yılında Esbank, geleceğe daha hızlı adımlarla ilerliyor. İnsanı ön plana çıkaran yaklaşımıyla, dürüstlük ve açıklık ilkeli hizmet anlayışı: Bu temel üzerinde şimdi yeni atılımlar, tümüyle yenilenen bir teknolojik altyapı, yeni şubelerle desteklenen bir hizmet ağı yükseliyor. Tümü de, bireylerin ve kurumların bir bankada özledikleri her şeyi Esbank'ta bulmaları, inançla, güvenle ve gönül rahatlığıyla, "Türkiye'de banka eşittir Esbank" demeleri için.

İnsan, deneyim, gelecek, hizmet... Banka eşittir Esbank.

Banka **ESBANK**

Şu anda çevrenizde
milyonlarca mikrop,
bakteri, ambulans,
küçük - büyük kaza,

tansiyon cihazı,
doktor, hastane,
tedavi, ameliyat
var...

...elinizde ne var?

Universal Hayat Sigorta'nın geniş kapsamlı Sağlık Sigortası ile birlikte Unicard sahibi de olursunuz. Sağlığınız için doktordan ameliyata tüm giderlerden ve yanınızda poliçe taşımaktan, Unicard ile kurtulursunuz.

Her an sağlığınızı tehlikeye atan bir ortamda yaşıyorsunuz.

Yanınızda Universal Hayat, elinizde Unicard olsun.

Universal Hayat Sigorta bir Türkpetrol Holding kuruluşudur.

**UNIVERSAL
HAYAT SİGORTA**

İstanbul Genel Müdürlük : Muallim Naci Caddesi No:100 Ortaköy 80840 İstanbul

Ankara Bölge Müdürlüğü : Balı Sokak Benadam İş Merkezi No: 8/4 Kat:2 Kavaklıdere 06540 Ankara

Tel: (0212) 258 82 22

Tel: (0312) 468 89 81

Faks: (0212) 258 49 10

Faks: (0312) 467 13 00

Türkiye'de gün
Hürriyet'le
başlıyor...

Yaşam, olaylar, insanlar, politikalar ve sonuçlarıyla
Türkiye'nin gündemi Hürriyet'le belirleniyor.
Çünkü Hürriyet, bağımsızlığın, tarafsızlığın ve
çoksesliliğin simgesidir. **Tam 50 yıldır!**

Siz
güne nasıl
başlıyorsunuz

Hürriyet
Büyük Gazete

me istatistikleri ile İMKB getirisi arasında belirgin ve güçlü bir ilişki bulunmamaktadır.

3. Aylık verilerle yapılan çalışmalarda döviz kuru ya da diğer getiri araçları ile İMKB getirisi arasında fazla bir ilişki saptanamamıştır. (bkz. Güneş ve Saltoğlu (1998)).

4. Yukarıdaki faktörlerden başka diğer makroekonomik ve finansal parametrelerle İMKB getirisi arasında da belirgin bir ilişki bulunamamıştır.

5. Ayrıca döviz kuru riski ile İMKB getirisi riski arasında da belirgin bir istatistiksel ilişkiye rastlanmamıştır. Bu aslında döviz kuru piyasasında ortaya çıkan ani bir değişimin hisse senedi piyasasına da bulaşmayacağı (contagion) anlamına da gelmektedir. Bu aslında hisse senedi piyasası bağlamında olumlu bir gelişmedir çünkü bu, hisse senedi piyasası dışında ortaya çıkabilecek herhangi bir finansal krizin İMKB'ye yansımaması anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak İMKB için yapmış olduğumuz iki kapsamlı çalışma sonucu bu piyasanın henüz makroekonomi ile yeterince eklemlenmediği dikkati çekmektedir. Hisse senedi yatırımcı için henüz güvenilir bir yatırım aracı olarak görülmemekte ve bu yüzden de yatırımcı portföyünde henüz sağlıklı bir yatırım aracı olarak yerini alamamıştır. Bunun nedenlerinden biri bu piyasanın yeterli derinliğe ve hacime ulaşamamasıdır. Bu da bu aracın henüz tasarrufçu için yeterli derecede iyi tanıtılamaması ve İMKB'de yaşanan yüksek volatiliteden kaynaklanmaktadır. Aslında kısa dönemli getiri volatilitesi likiditeyi artırmak gibi olumlu bir etki yaratsa da uzun dönemde belli tür tasarrufçuyu bu yatırım alternatifinden uzak tutmaktadır. Bu nedenle bu piyasadaki talep sorununun çözülmesi son derece önemlidir. Bu aracın yine ciddi bir yatırım aracı olarak görülmemesinin en önemli nedenlerinden bir diğeri de son yıllarda yaşanan yüksek enflasyon ve sonucunda uygulanan yüksek faizli iç borçlanma zorunluluğudur. Bu süreç hisse senedi piyasasının gelişimine iki yönde zararlı olmaktadır. Birincisi sağlanan risksiz yüksek kazanç olanakları tasarrufçuyu bu hisse senedi piyasalarından uzaklaştırmakta ve talebi azaltmaktadır. Diğeri de girişimcilerin yatırım yapma insetiflerini kırarak şirketlerin doğrudan finansman sağlama yöntemi olarak kullanabilecekleri halka açılma isteklerini kırmaktadır. Her iki olumsuz etki de finansal piyasaların gelişimi önünde önemli birer engel oluşturmaktadır.

Finansal piyasaların gelişiminde önemli katkıları olan bir diğer kurum ise bankalardır. Ancak yaşanan

yüksek enflasyon süreci bankaların da ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilecek bir işlev görmesini önlemektedir. Daha öncede belirtildiği uygulanan yüksek faiz politikası ile kredi maliyetleri yükselmekte ve bu da yine ekonomik büyüme ve teknolojik değişime engel olmaktadır.

Sonuç olarak gerek bankalar gerek finans piyasaları ekonomik gelişme ve büyüme için önemli kurumlardır. Bu piyasaların gelişimi ve önündeki sorunların aşılması ülkenin uzun dönem politikaları için hayati önem taşımaktadır. Ancak ülkenin kısa dönem için uyguladığı politikalar bu piyasaların sorunlarını önler şekilde belirlenmemiştir.

Kaynakça

- Aghion P ve P Howitt (1992) "A Model of Growth Through Creative Destruction" *Econometrica*, 60,2,323-351.
- IFC Factbook
- Goldsmith R W (1969) *Financial Structure and Development*, New Haven, Yale University Press.
- Greenwood J and B Jovanovic (1990) "Financial Development Growth and Income Distribution", *Journal of Political Economy*, 98,5,1076-1108.
- Gregorio J ve P.E. Guidotti (1995) "Financial Development and Economic Growth", *World Development*, 23,3:433-448.
- King R ve R Levine (1993), "Finance and Growth Schumpeter Might be Right", *Quarterly Journal of Economics*, 108,3,717-737.
- King R ve R Levine (1993) "Finance Entrepreneurship and Growth: Theory and Evidence", *Journal of Monetary Economics*, 32,3,513-542.
- Levine R (1997) "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda", *Journal of Economic Literature*, 35,688-720.
- Romer P (1990), "Endogenous Technological Change" *Journal of Political Economy*, 98,5,71-102.

Not

¹ Büyüme modellerinde büyümeyi sermaye birikimine bağlayan görüş Romer (1986) ve Lucas (1988), ürün ve teknolojik gelişime bağlayan görüş ise Aghion ve Howitt (1992)'ye aittir.

Sanayii-Finans "Rant Süiti"nin "Kazanç Kalitesi" Ritmi ve "Sosyal Sorumluluk" Tınısı

İ. Melih Baş*

Müzikle ilgilenen okurlar, süit'in değişik formlarda fakat aynı tonalitede yazılmış dans müziklerinden alınan bölümlerin birbirine eklenmesiyle oluşturulan yapıt türü olduğunu bilirler. Rant süiti, hem sanayii hem finans kesiminde "aynı totalitede" yazılmış dans müziklerinden kaynaklanıyor gerçekten de.

Sanayii Kesiminde Kazanç Kalitesi(zlığı)

Kazanç kalitesi, Türk işletmecilik jargonunda pek yer almayan, fakat şiddetle gereksinim duyduğumuz bir kavramdır. Kazancın kalitesi (the quality of the earnings) çeşitli biçimlerde tanımlanmaktadır. Bunlardan biri ve belki de en önemlisi de, üretimin faktörlerinden müteşebbisin, üretimin diğer faktörleri olan "emek, sermaye ve doğa"yı biraraya getirirken koyduğu esas faaliyet amacıyla ilgilidir. İktisatçı jargonuyla ifade ettiğimiz bu hususu bir de muhasebe-finance disiplini jargonuyla ifade edersek; bir şirketin gelir tablosuna kapitalist ekonomi mantığıyla bakarsak, esas faaliyet kârı, diğer faaliyetlerden olağan gelir ve kârlar (menkul kıymetler satış kârlarını da içeren kalem) adlı kalemden daha fazla olmalıdır. Oysa İstanbul Sanayi Odası'nın 500 büyük firmasına, İstanbul'un yedi tepesinin hangisinden bakarsanız bakın manzara böyle gözüküyor.

1994'te 500 büyük firma (BBF) içinde yer alan özel sanayi kuruluşlarının bilanço kârının yüzde 54,6'sı esas faaliyet dışındaki gelirlerden oluşmuştur.

* Doç. Dr.

Bu oran, 1995'te yüzde 46,5'e gerilemişse de bunun çok ciddi bir gerileme olmadığı ortadadır. 1996 yılında da bu oranın yeniden yükseldiğini ve yüzde 53'e tırmandığına tanık olduk.

BBF'yi izleyen 250 Büyük Sanayi Kuruluşu'nda da 1996 yılında, sınai faaliyet dışı kârların oranı yüzde 41,8'den yüzde 60,1'e yükselmişti.

BBF'ye ilişkin 1997 rakamlarına ait İSO raporu Eylül ayından önce çıkmaz. Ancak, 1997'de İMKB'de işlem gören kimi şirketlere baktığımızda geçen yıl BBF içinde 25'inci sırada yer alan Brisa'da bu oran yüzde 24; 44. sırada yer alan Netaş'ta yüzde 30; 1997'de kâr patlaması yaptığı iddia edilen Milliyet Gazetecilik A.Ş.'de yüzde 50'nin birazcık üstünde.

Kazanç kalitesi kavramı ışığında, bu oranın yüzde 25 - 50 arasında dolaşması ve hatta kimi dönem ve

şirketler için bunun da üstüne çıkabilmesi, Türkiye'deki sanayi şirketleri açısından bir kazanç kalitesi ritm bozukluğu anlamında ele alınmalıdır.

Finans Kesiminde de Sorun Aynı mı?

Mart'97 başı itibariyle Vakıfbank Genel Müdürlüğü görevinde olan Hasan Kılavuz, 6 Mart 1997 tarihli Dünya gazetesine şöyle demek veriyor:

"...Türkiye'de 71 tane banka var... 7 - 8 tane banka kredi veriyor. Diğerlerini suçlamıyorum ama bir bölümü holdinglerini finanse etme çabasında veya paradan para kazanmak için fonlama yapıyorlar. Reel sektöre para gitmiyor..."

*Bankalar, bilanço dışı işlemlere
girişerek, kaynak kullanmadan
gelir sağlama ve firmalara finansman
olanağı yaratmaya ağırlık vermeye
başlamışlardır.*

Bu finans - ekonomi söylemini, muhasebe jargonuna çevirirsek, bankaların varlık yapısı değişmekte, banka varlıkları (aktifleri) içinde kamu menkul değerlerinin payı artmakta; kredilerin payı azalmaktadır.

Diğer yandan, bankalar bilanço dışı işlemlere (gayrinakdi krediler, vadeli işlemler vb.) girilerek, kaynak kullanmadan gelir sağlama ve firmalara finansman olanağı yaratmaya ağırlık vermeye başlamıştır.

Krediler / Toplam Aktifler oranı 1980'deki yüzde 50,4'ten, 1994'te yüzde 39,3'e dek gerilemiştir. 1996'da bu oran yüzde 43 düzeyinde olmuş, ancak aynı yıl likit aktifler içinde menkul değerler cüzdanı reel olarak yüzde 69 artmıştır. Menkul değerler cüzdanından alınan faizlerin payı faiz gelirleri içinde yüzde 25'leri bulmuştur. Faiz dışı gelir - gider dengesi de net kambiyo zararlarının büyümesi nedeniyle -3,1 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tüm bu abaküs sonuçları, finansal kesimde de kazanç kalitesi kavramı konusunda kimi soru işaretleri doğurmaktadır. Kimi araştırmacılar, mali kesime ilişkin politika ve tercihlerin, kalkınmanın teknik tercihleriyle örtüşmediğini savunuyorlarsa da, "kim için ve

nasıl kalkınma?" sorularının ilginç yanıtlar üreteceğini düşünüyoruz.

Sosyal İçerikli Sorumluluk!

Bir dönem "sosyal içerikli film" tanımı çok moda bir deyim olmuş ve hatta "sosyal içerikli memeler" diye bir kitap da yayınlanmıştı ciddi bir yayınevi tarafından.

Şirketlerin mali bilançoları sosyal bilançolar haline niçin gelemmez? Sözgelimi, kimi kapitalist ülkelerdeki gibi, şirketler niçin faaliyet raporlarına bir de katma değer tablosunu (hem de birkaç yıllık) eklemesler Türkiye'de? Düzenlemek mi çok zor? Yoksa rant süitinin notaları ortaya çıkar diye mi korkuluyor? Hani ISO 9000, ISO 14.000 filan? Hatta yeni çıkan ve kimi tekstil şirketlerinin ihracat darboğazlarını aşmak için aldıkları

ları sosyal kalite standardı filan?

Paul Sweezy, Türkiye'ye İFMC'nin davetlisi olarak geldiğinde, kendisiyle yaptığımız söyleşide bu gidişatı finans kapital'den daha farklı bir söylemle "finansal kapitalizm" olarak adlandırılmıştı.

Sonsöz

Werner Sombart'ın dilimize yeni çevrilen "Aşk, Lüks ve Kapitalizm..." adlı yapıtında lüksün tanımı çok iyi yapılmış. Acaba Sweezy'nin dediği bu "finansal kapitalizm" başka bir söylemle rant ekonomisi, Alvin Toffler'in yenilerde tanımladığı dördüncü dalganın başat karakteri mi olacak? Bekleyip görmeli mi? Yoksa görüp de beklememeli mi?

2000'e Doğru Türk Finans Piyasasının Genel Görünümü Sorunlar ve Yapısal Bozukluklar

Ümit Erol *

Yeni bir yüzyıla giderken Türk finans piyasası nerede? 1980'den sonra bu kesimde önemli yeni gelişmeler oldu. Borsanın kuruluşu, interbank döviz piyasası, organize bir tahvil ve bono piyasası, döviz mevduatı, faktoring ve leasing, ATM makineleri satırbaşlarıyla bu gelişmenin örnekleri. Bankacılığın modern teknolojilere hızla adapte olması ve elektronik ortama iyice alışması da bir diğer gösterge. Ancak yüzeydeki tüm canlılığa karşın, finans kesiminin modern bir piyasa ekonomisinde kendisinden beklenen fonksiyonları ne ölçüde yerine getirebildiği ayrı bir soru ve bu yazıda ağırlıklı olarak bu sorunun yanıtına değineceğim.

Finans kesimi doğrudan reel değer üretmez. Son analizde üretim ekonomide reel sektörün işi. Ne kadar buğday veya otomobil üretileceği de reel kesimde kararlaştırılıyor. Ama finans kesiminin bu resim içinde ilk bakışta her zaman çok net olarak görülemeyen hayati bir rolü var. Finans kesiminin piyasa ekonomisindeki rolünü somut bir örnekle anlatmak istersek, bulabileceğimiz en iyi örneklerden biri insan vücudu ile dolaşım sistemi arasındaki ilişki. Dolaşım sistemi (damarlar) vücudun kan dolaşımını sağlar. Esas vücuttur ama dolaşım sistemi olmadan vücut ana fonksiyonlarını yerine getiremez. Dolaşım sistemi ciddi arızalar gösterdiğinde, kalp krizinden felce kadar uzanan ve vücudu ölüme kadar götürecek komplikasyonlar ortaya çıkar. Eğer vücudu üretimin yapıldığı reel ekonomi olarak düşünüyorsak, finans sistemini de reel ekonominin dolaşım sistemi olarak düşünebiliriz. Reel anlamda üretimde (örneğin istihdamda) çok stratejik bir rol oynamasa da, finans kesimi reel ekonominin günlük işlerliğinin sağlanabilmesinde stratejik bir unsur. Finans kesimi hastalandığında, reel ekonomiyi de hastalığa götürdüğü tarihi örneklerle bilinen bir husus.

1929 depresyonu finans kesiminde başlamıştı (Wall Street'in çöküşü), keza son Asya krizi de, Türkiye'nin 1994 krizi de finans kesiminin sorunlarından kaynaklandı.

Finans kesiminin sistemin genel işlerliğindeki bu stratejik rolü tasarrufların yatırıma kanalizasyonunda oynadığı rolden kaynaklanıyor. Piyasa ekonomisi, pratikte herkesin bildiği gibi paranın çevirdiği bir sistem. Para ve krediyle beslenmediğinde, ne yeni bir fikrin piyasa ekonomisinde hayata geçirilmesine imkân var ne de varolan bir işletmenin rekabet konumunu koruyabilmesinde. Günümüzün çok ölçekli rekabet dünyasında, işletmenin sağladığı öz kaynakla işi genişletmek ve hatta bulunduğu düzeyde koruyabilmek büyük ölçüde olanaksız. Ancak tasarruflardan yararlanan yani finans kesiminden kredi sağlayabilen firmaların uzun vadede rekabet şansı var. Finans kesimi reel üretimde yer alan kime göz kırparsa, o rakipleri karşısında doğal olarak avantajlı. Bu gerçekler ışığında Türk finans piyasasını değerlendirdiğimizde, sormamız gereken soru bu kesimin tasarrufları yatırıma kanalizasyonunda ve reel kesimin kredi taleplerini karşılamakta ne ölçüde başarılı olduğu. Finans kesiminin oluşturduğu dolaşım sistemi; reel sektörde optikale yakın kaynak dağılımı sağlamada, yeni fikirlerin hayata geçirilmesinde, rekabetçi bir ortamın sağlanmasında ne ölçüde başarılı.

Türkiye için bu değerlendirmeler yapıldığında ilk bakışta göze çarpan finansal kesimin toplam ekonomi içindeki büyüklüğünün nisbi olarak küçüklüğü. Başta belirtilen tüm gözcüsel gelişmelere rağmen, finansal varlıkların ulusal gelire oranına bakıldığında; bu oran gelişmiş ülkelere göre daha düşük olduğu gibi, yaklaşık Türkiye düzeyinde gelişmişliğe sahip bazı ülkelere (örneğin Yunanistan ve Portekiz gibi Akdeniz ülkelerine) göre de daha düşük.

* Doç. Dr., İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü

Daha ayrıntılı incelemeye girersek, sistemde tasarrufların yatırıma kanallı edılmesinde en kritik ve önemli rol bankaların. Bankaların asli fonksiyonu ise tasarrufları (mevduatları) kredi olarak özel kesime aktarmaları. Üretimle uğraşan özel sektörün birincil kredi kaynağı bankalar. Bankaların bu fonksiyonu ne ölçüde icra edebildiğini ise, son yıllardaki banka bilançolarına bakarak kolaylıkla anlayabiliriz. Normal bir bankacılık sisteminde, aktiflerin en az % 70'ini kredilerin oluşturmaları lâzım. Bu oran Türkiye'de nerdeyse tersine dönmüş durumda. Bunun bir nedeni Türkiye'nin uyguladığı kendine özgü sistem. Normal olarak dünyanın birçok yerinde bankaya giren mevduatın %10 düzeylerinde bir kısmı, munzam karşılık olarak (nakit ve Merkez Bankası'nda bir hesap olarak) tutulur. Bu bir koruma önlemi. Bankaya giren mevduatlardan (tasarruflardan) kanunen tutulması gereken munzam karşılık kadar bir pay kredi olarak sisteme geri dönmek. Bu Türkiye'de de var ama ayrıca Türkiye'de dünyanın bir çok yerinde olmayan başka bir uygulama daha var. Disponabilite uygulaması çerçevesinde bankaların zorunlu olarak kamu kağıtları tutması isteniyor. Disponabilite çerçevesinde tutulması zorunlu olan kaynaklar efektif olarak kamu kesimine açılan bir kredi özelliği taşıyor ve munzam karşılığa ek olarak disponabilite oranı kadar bir tutarın da dinamizmiyle övündüğümüz özel sektöre kredi olarak dönüşü daha kaynaktan önlenmiş oluyor (bu arada bazı ülkeler, örneğin Avustralya munzam karşılığı bile kaldırıyor).

Ancak resim bununla da tamamlanmıyor. Türkiye'de kamu kesimi 1986'da stratejik bir kararla iç borçlanmanın önünü açtı. O tarihe dek iç borçlanma tutarı, Merkez Bankası'nın ihtiyaç ve sermayesinin beş katını aşamıyordu. 1986'dan itibaren bu kısıt kaldırıldı ve sınırsız iç borçlanma yolu açıldı. Türkiye'de 1980 yılına kadar kamu finansmanının temel aracı parasal genişleme ve emisyondu. Parasal genişleme Türkiye'de enflasyonun en önemli nedeni.¹ 1980'den sonra kamu kesimi geniş ölçüde senyoraj hakkından yani kamu açığını parasal genişleme ile finanse etmekten vazgeçti. Örneğin 1989-1994 arasında dar anlamdaki para stoğunda (M1) reel olarak yıllık büyüme oranı -0.001.² Kamu kesiminin senyoraj (para basımı) yoluyla kaynak yaratmaktan vazgeçmesinin ne ölçüde bilinçli ve planlı bir politika olduğu tartışmaya açık. Çünkü 1980'den sonra dövizin serbest bırakılması ve daha sonraları repo gibi yeni yatırım araçlarının ortaya çıkmasıyla birlikte ortaya çıkan bir gerçek var. Daha önce (1980) öncesinde kontrollü bir ekonomik ortamda Türk Lirasının enflasyonla değer kaybetmesine karşı alternatifi olmayan piyasa ajanları (yani halk),

1980'den sonra değerini sürekli yitiren Türk Lirasından kaçabilme olanaklarına kavuştu. Bunun göstergeleri yalın biçimde rakamlarda görünebiliyor. Bir yanda bankalarda döviz (özellikle dolar) mevduatının Türk Lirası mevduatını aşması gerçeği var (yastık altında ne kadar dolar olduğunu ise bilmiyoruz). Ayrıca 1963-1978 arasında reel gelirden %10 bir artış, reel TL talebinde yıllık %2.3 artışa neden oluyordu, aynı oran 1980-1994 döneminde ise sadece %0.18.³ Yani reel gelir artsa bile (Türkiye'de yılda ortalama %5 artıyor), Türk Lirasına olan reel talep artmıyor. Bu ciddi boyutlardaki paradan kaçış (Türk Lirasından kaçış), kamu kesiminin senyoraj yoluyla kaynak yaratabilme imkânlarını da büyük oranda kısıtladı ve senyorajla yaratılabilen reel kaynaklar hızla düşmeye başladı.⁴

1980'lerde kamu kesimi başka bir şeyden daha vazgeçti: vergi toplamaktan. 1970 sonlarında ulusal gelire oranı %30'a yaklaşan kamu gelirlerinin (büyük kısmıyla verginin), 1990'larda ulusal gelire oranı %16 düzeylerine kadar düştü. Bununla koşut olarak vergi sisteminin reel gelire duyarlılığı da hızla azaldı. 1963-78 arasında reel gelirden %10 artış, reel vergi gelirini %2.6 arttırırken aynı oran 1980-94 döneminde %1.14. Vergiyi toplayamayan ve senyorajla kaynak yaratamayan kamu, kalan tek alternatif olan borçlanmaya döndü. İç borcun ulusal gelire oranı daha 1986'da %3'ü geçmezken, bugün aynı oran %10'u aştı. Bunun bir sonucu bazen %30'a varan reel faizler, diğer bir sonucu ise bütçede faiz ödemelerinin payının %40'a yaklaşması.

Finansal sistem açısından tüm bu gelişmeler son derece önemli. Bu tablo içinde Türkiye'de yaratılan toplam tasarrufların aslan payına kamu kesimi el koyuyor. Bankaların ise giderek asli fonksiyonu özel sektöre kredi verme yerine, hazine bonosu alımıyla kamu kesimine kredi açmaya dönmüş durumda. Banka bilançolarında, tahvil ve bonoların payı disponabilite gereksinimleri de çok aşacak biçimde yükselirken, özel sektöre verilen krediler reel anlamda giderek küçülüyor. Kamu kesiminin bu tercihlerinden bankacılık sistemi sorumlu değil. Ancak bu sistem içinde bankaların ister istemez gerçek fonksiyonlarından hızla uzaklaşması gerçeği var. Finans dediğimiz dolaşım sistemi artık vücudun büyük kısmına kan götürebilme fonksiyonlarını yitirmiş durumda. Kan sürekli olarak vücutta tek bir yere Ankara'ya pompalanıyor. İşin gerçek tehlikesi ise giderek sistemin kendi iç mantığını yaratması. Bugün bir gecede tüm bu işleyen sistemden vazgeçilse (iç borçlanmadan ve disponabiliteden) ve bankalardan asli fonksiyonları olan kredi vermeye

dönmeleri istense, kaçının bunu büyük sarsıntı geçirmeden yapabileceği meçhul.

Tabloyu gene de tamamlamış sayılamayız. Tüm bunlara ve son on yılın jargonu haline gelen özelleştirme edebiyatına karşın, Türkiye'deki bankaların hâlâ yarısı devletin. Geri kalanın ise büyük bölümü belli holding kurumlarıyla içiçe. Bunların sistem üstündeki net etkisi ise her zaman çok net olarak görülemiyor.

Piyasa sistemi çok temel bir varsayım üstüne oturur. Bu da kaynakların dağılımında (bu arada kredilerin dağılımında) fiyat sisteminin oynadığı varsayılan kritik roldür. Fiyatın serbest biçimde piyasada belirlendiği ortamda, ekonomik disiplin (maliyetlerin minimize edilmesi, rekabet gücünün sağlanması, gereksiz harcamalardan kaçınılması) piyasanın kendi iç mantığı içinde sağlanır. Adam Smith'den Hayek'e tüm serbest piyasa teorisyenlerinin her zaman ana tezi bu olmuştur.⁵ Buradan dönüp Türkiye finans kesiminin durumuna bakalım. Sonuçta kamu kesimi de topladığı kaynakları bir şekilde ekonomik sisteme geri döndürür (kamu harcaması veya borç geri ödemesi olarak). Ama fiyat sisteminden bir önemli fark, kamu kesiminin bunu yaparken ekonomik disipline uymak için zorunlu bir nedeninin olmaması. Bugünkü resimde yani reel ekonomiye kaynak dağıtımını özel bankalar yerine kamunun yüklediği bir ortamda, çok çetrefil ve herşeyden önce yanıtını ekonomi teorisi içinde veremeyeceğimiz sorunlarla karşılaşmamamız olanaksız. Kamu kesimi yapısı icabı, farklı işleme kurallarına tâbi. Bu işleme kuralları piyasa ekonomisinin mantığıyla tam bir uyum veya paralellik göstermek zorunda da değil. Bunun güncel örnekleri ise birden fazla. Kamu kesiminde görülebilen lüzumsuz ve aşırı harcamalar (daire müdürlerinin pahalı makam arabaları), kredi dağıtımında nepotizm ve kayırma, sistemin çok geç işleyişi ve esnek olmayışı ya da kaynak dağıtım kararlarının ekonomik mantıkla değil politik önceliklerle alınması (taban fiyatların seçim öncesi suni olarak yüksek tutulması).

Burada kamu kesiminin ekonomideki optimal fonksiyonları gibi çok zor ve kapsamlı bir konuya girmeye çalışmıyorum. Sadece şunu söylüyorum: Kaynakların piyasa yerine kamu kesimi tarafından dağıtıldığı bir yapıda, piyasa ekonomisinin temel kanunları işlemez. Ekonomi bilimi ise (eğer gerçekten varsa) bu kanunların ne olduğu ve hangi ortamda nasıl işlediği. Kaynak dağıtımına bürokratin karar verdiği bir ortam ise bilindik ekonomik kanunların (ve onlara bağlı sonuçların) işleyemediği bir ortamdır. İktisatçılar olarak bizim bu ortamda söyleyebileceğimiz fazla bir şey de kalmaz. Türkiye'de ise 1980 sonrası gelişme; giderek

kredi taleplerinin karşılanmasında ve kimin parasal kaynakları kullanabileceği konusunda (yani vücudun neresine kan gidebileceği konusunda) kararları; de facto olarak ve artan biçimde kamu kesiminin vermesi olmuştur. Piyasa ekonomisine geçişle ilgili tüm söyleme karşı, rakamların ortaya koyduğu gerçek tasarrufların giderek daha büyük kısmına piyasa mantığının dışında olan kamu kesiminin el koyması olmuştur. Bu durumda da tasarrufları tekrar sisteme geri döndüren ana odak, piyasa mantığı ile çalışan finans piyasaları ve özel kurumlar (özel bankalar) yerine, kamu kesimi ve onu temsil eden politikacı veya bürokrattır. Bankalar giderek kaynak dağıtımını piyasa mantığı ile yönlendirecek kuruluşlar olmaktan (kredi taleplerini inceleyip bu taleplerin fizibilitelerine göre tercih yapacak kuruluşlar) çıkıp, kendilerine gelen mevduatları kamu kesimine aktaran ikincil bir role düşmüşlerdir. Dolaşım sistemi kanı tek bir yere göndermekte, kanın vücuda geri dönüşü pek de etkin çalışmayan tek bir odaktan (kamudan) olmaktadır.

Bunun ampirik görüntüleri de kolaylıkla görülebilir. Reel sektörün canlılığında önemli rol ve potansiyele sahip olabilecek KOBİ'lerin (çokça bahsedilen Anadolu kaplanlarının) kredi havuzundan aldığı toplam pay %4 bile değil. Türkiye'de ilginç fikri olan bir kişinin, bu fikri somut yaşama banka kredisiz olarak geçirebilme şansı ise sıfır. Belki iyi yerde gayrimenkulü varsa, bunu ipotek ettirip piyasa değerinin en fazla yarısı kadar kredi alıp şansını deneyebilir. Ama hazine bonosunun dolar olarak faizinin %30 olduğu bir ortamda, bunu yapabilecek kadar cesur kaç kişi bulabilirsiniz? Bu bir yerde bozuk bir sistemin ve kan dolaşımının gizli biçimde ödediği bir maliyet. Kaç tane potansiyel olarak verimli fikir somuta geçmeden düşlerde kalıyor ve kaç tane potansiyel olarak başarılı olabilecek müteşebbis dinamiklerini topluma aktarmadan mutsuz yaşamlarını sürdürüyor. Ekonomi maliyetleri her zaman görünen bir biçimde ödetmez. Bazen görünmez olarak ödediği maliyetler görünür maliyetlerin bile çok ötesinde olabilir.

Tüm bu veriler çerçevesinde en hayret edilecek soru belki de Türk ekonomisinin bu denli çarpılmış bir finans sistemine rağmen nasıl belli bir dinamizmi (çok bozuk bir gelir dağıtımı ve işletme sermayesini tüketen yüksek bir enflasyon içinde) devam ettirebildiği ve reel büyüme hızının %6'lara ulaşabilmesi. Bunun yanıtı olarak özel sektörün dinamizmi ön plana çıkarılıyor. Ama burda da somut gerçeklere bakmakta yarar var. Öncelikle çok şikayet ettiğimiz kayıt dışı ekonomi var. Bu pratikte sosyal güvenlik sistemi dışında kaçak işçi çalıştırmak, vergiden kaçırmak, tü-

müyle kayıt dışı finansman kaynakları (yastık altı dolar veya altın gibi) kullanmak anlamına geliyor. Ayrıca kamuya kredi veren sadece bankalar değil. Açıklanan bilançolar, büyük sanayi şirketlerinin de açıklanan kârlarının en az %50 hazine bonosu ve repodan kaynaklandığını ortaya koyuyor. Hazine bonosu ve repo gelirleri işletmenin döndürülmesinde önemli role sahip. Bir de mikro ve makro bazda tekeli yapıların enflasyonla sağladıkları ek fiyatlamaya avantajları var. Enflasyonun kronikleştiği ve fiyatların gösterge olma niteliğini kaybettiği bir ortamda, fiyatı piyasaya dikte edebilme ve maliyetleri kolaylıkla yansıtabilme gücüne sahip bir firma, bunu tepki çekmeden aşırı kârını arttırmak için kullanabilir. Enflasyonun olmadığı bir ortamda %10 fiyat zammı yapsanız, tüketiciden tepki alırsınız. Ama fiyatların hergün arttığı ve herkesin zam yaptığı bir ortamda malınıza %30'luk maliyet artışının üstünde %40 zam yaparsanız bunun kim farkında olacak? Fiyat elastikiyeti düşük zorunlu mallarda (gıda gibi) bunu yaptığınızda (rakiplerinizde sizinle birlikte benzer oranlı zamlar yapıyorsa) kaç tüketici ben artık bu malı almıyorum diyebilecek? Lüks denen ve teorik olarak fiyat elastikiyeti yüksek olan (yani aşırı zam durumunda tüketiciyi kaybetmeniz gereken) mallarda ise, başka bir şeyi gözönünde tutmanız gerekiyor. Rant gelirlerinin de beslediği mutlak rakam olarak küçümsenemeyecek bir tüketici kitlesi var (ulusal gelirin %55'ini alan %20'lik tepe kesim ama bu da 63 milyonluk Türkiye'de 10 milyon tüketici yapar). Bu kesim çoğunlukla olduğu gibi fiyat artışlarına tepkisiz ise ve bu kesimin firma ürününe sadakatini kalite ayrıştırması ve imajla sağladysanız (Vakko gibi), bu mallarında gerçek fiyat elastikiyeti sanıldığı kadar fazla olmayabilir ve maliyetin üstünde fiyatlamaya kolaylıkla uygulanabilir.

Sanırım söylemek istediğim tam olarak şu. Normal olarak finans kesiminin bu denli çarpık olduğu bir sistemde beklenen şey, bu çarpıklığın reel sektörü boğması. Ama boğmuyor çünkü sistem bir yandan kendi avantajlarını yaratıyor. İşletme vergi vermeye zorlanmadığı, fiyatlamada nisbeten rahat olduğu veya kaçak işçi çalıştırdığı için, kredi havuzundan pay almasa dahi bu görünmez avantajlarla işini sürdürebiliyor ve hatta genişleyebiliyor. Yani finansal kesimdeki kronik kriz, reel sektörde görünür bir reel krize ve durgunluğa yol açmayabiliyor. Bu gerçekten Türkiye'ye özgü bir durum.

Ben finans sistemiyle ilgili olarak daha çok sistemin kilittası olan bankalar üstünde durdum. Diğer finansal kurum ve araçlara değinmedim. Orada da durum farklı değil. Batı ülkelerinde yatırımların tasarru-

fa kanalize edilmesinde çok önemli role sahip olan sigorta şirketleri Türkiye'de çok az gelişmiş durumda. Kanunen mecburi sigortalar (trafik sigortası gibi) bir yana bırakılırsa, sigortacılığın diğer branşları Batı ülkeleri bir yana Türkiye ile yaklaşık aynı gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerin bile gerisinde (örneğin hayat sigortasında). Sigorta şirketlerinin plasmanları da ağırlıklı olarak gayrimenkulde, hazine bonosunda veya repoda yani onlar da sonuçta tasarrufları kamuya kanalize ediyor. Özel emeklilik fonları ise yok gibi. Bu alanda hâlâ SSK ve Emekli Sandığı ile kimse başedecek durumda değil. Onların sorunları ise artık herkesce biliniyor. Özel tahviller (firmaların kendi adlarına borçlanma amacıyla çıkardığı tahviller) veya finansman bonoları (en itibarlı özel sektör şirketlerinin karşılığında teminat göstermeden çıkardığı kısa vadeli borçlanma bonoları) yok denecek kadar az. Aslında özel finansman kurumlarının kısa vade finansman ihtiyacını karşılamak için geliştirilen bir araç olan VDMK bile Türkiye'de disponabiliteye tabi olmayan bir mevduat türü şeklinde ve bankalara kısa vadeli kaynak sağlayacak şekilde uygulandı (ancak son zamanlarda Koç Finansla asli işlevine geri döndü).

Bir de çok ses getiren borsa var. Bu teorik olarak direkt finansmanın bir yolu. Banka kredilerinden pay alamayan (veya faizlerin yüksekliği nedeniyle bu alternatifte başvurmayan) firmalar, hisselerini halka açarak borsadan sıfır faizle kaynak yaratabilirler. Ama bizim borsamız mutlak ve göreceli olarak küçük bir borsa. Birinci piyasada sadece 300'ü bulmayan şirket var. Daha küçük firmalar için geliştirilmeye çalışılan ikinci piyasa ise güdük kaldı. Bölgesel hisse senedi piyasaları (örneğin İzmir veya Gaziantep borsası) veya küçük firmaların halka açılabilceği tezgâh üstü piyasalar (over the counter markets) yok. Yılda 40 milyon dolar ihracat yapan Denizlili bir tekstilcinin borsada olma olasılığı, olmama olasılığından çok daha az. Topu-topu 350.000 borsa yatırımcısı var ve bu rakam son yıllarda ciddi biçimde düşmüş durumda. En önemli hisse senetlerinin de % 50 ile % 80 arası değişen kısmı yabancı yatırımcıların elinde. Yerli yatırımcının bu ilgisizliğini de anlayışla karşılamak lâzım. Pek çok hissede derinlik yok ve fiyatlar manipülasyona çok açık. Ayrıca borsa yatırımcısının güvenliği de yok. Senetlerin takas odasında saklanması pek anlam taşımıyor çünkü hisseler ada (nama) olmadığı için aracı kurum adı altında saklanıyor. Aracı kurum iflase giderse, alacağına takas odasında temlik koyduran ilk alıcı diğer alacaklıları devre dışı bırakabilir. En büyükleri dahil hisse senetleri % 50 ile % 70 arasında sistematik riske sahip. Yani çok iyi ve kârlı bir firmaya ortak olduğunu sanan yatırımcı, başbakanın dikkat-

siz bir lafı sonucu aldığı hisse senedinin yarısının değer kaybettiğini kolaylıkla görebilir. Temettüleri piyasa fiyatı ile ilgisiz hale gelen par değer üstünden ödendiği için (örneğin hissenin piyasa fiyatı 100.000 TL ama par değeri sadece 1000 TL.) çok küçük ve önemsiz meblağlardan ileriye geçemiyor ve küçük yatırımcı firmanın kâr dağıtımından reel anlamda ciddi bir pay alamıyor. Tüm bu olumsuzluklar ve hisse senedi piyasasının riskleri ortada iken, niye küçük yatırımcı % 20 veya % 30'u bulan reel faizleri bırakıp borsaya gelsin? Borsa sisteme kan vermede ancak küçük ve ikincil bir rol oynuyor. Zaten gene İMKB bünyesinde yer alan sabit getirili menkul kıymet piyasasının (Hazine bonolarının satıldığı ikinci el piyasa) yüklüğü toplam hisse senedi piyasasının sekiz misli.

Türkiye'de bu ortamda bir Billy Gates olamazdı. Çünkü onun yaşadığı ülkede (A.B.D) ulusal ve bölgesel pazarlara ek olarak tezgâh üstü piyasa denen ve küçük firmaların halka açılabilirdiği bir piyasa vardı. Gates, MS-DOS programını geliştirdiğinde, gereken parasal kaynağı tezgâh üstü piyasada risk sermayesi şirketlerinden sağlamıştı. Bunlar profesyonel şirketler. Belli bir fikri inceliyorlar ve başarılı olabileceği ihtimalini görüyorlarsa, tezgâh üstü piyasada halka açılan şirketin senetlerini yakın çevrelerine pazarlıyorlar. Hisseler satılıp, Billy Gates'e kaynak yaratılıyor. Ürün ortaya çıkıyor, DOS veya Windows kadar başarılıysa hisseleri alanlar artan fiyatlarla servet kazanıyor. Bu arada Microsoft'ta büyümeye başlayınca ulusal borsaya (Wall Street) girebiliyor (bir anlamda üçüncü ligden giderek birinci lige yükseliyor). A.B.D teknolojik atılımını özellikle de elektronik ve biyogenetik atılımını bu yolla finanse etti. Türkiye'de ise teknopark ve risk sermayesi sadece ve hâlâ kağıt üstünde.

Son analizde ne söylenebilir? Dolaşım sisteminin (finans sisteminin) iyi işlemediği açık. Kan sadece iktidardaki politikacıya veya kritik noktadaki bürokrata yakın olana gidiyor. Sistemin geri kalan kısımları ise kansız kalmış durumda. Buna karşın onlar da alternatif savunma mekanizmaları oluşturmuş durumdalar. Çok şikayet edilen kayıtdışılık bu anlamda finans sisteminin yetersizliğinin de yarattığı bir sonuç. Şimdi herşey kayıt altına alınmaya çalışılıyor (vergi numarası gibi). Evet bu teorik açıdan gerekli. Ama ekonomik sistemler her zaman teorik gerekliliğe uygun olarak davranmazlar. Daha çok kendi somut gerçekleriyle hareket ederler. Finansal sistemde gerçek bir reform yapılmadıkça (yani kan dolaşımı sağlıklı biçimde sağlanmadıkça), sistemin kayıt altına alınmaya ve sıkı biçimde denetlenmeye ne yanıt vereceğini tam olarak bilmiyoruz. Temel sorun düzeltilmeden radikal bir denetleme (kaçak işçi çalıştırmanın önlenmesi, vergile-

rin gerçekten toplanması vs) şu ana kadar reel sektöre fazla yansımayan finansal sektördeki bozukluğun bu kez yansımaya yol açabilir. Bu da reel sektörde daralmaya, iflaslara ve diğer sorunlara neden olabilir. Gerçekte Türkiye yabancı bir deyimle şu an bir impasse halinde (çözumsuz bir kilitlenme). Finansal sistemdeki temel bozukluk kaynağı olan iç borçlanma sorununun çözümü için vergi ve sosyal güvenlik reformu gerekli. Ama bunların radikal biçimde yapılması halinde (sonuç vermesi için radikal olması gerekiyor), reel sektörde daralma ve kriz olabilir. Tüm bu tabloyu daha da karartan bir husus banka bilanço yapıları. Bankaların aktifleri daha çok TL cinsinden (kredilerin çoğu TL olarak veriliyor, hazine bonoları da TL cinsinden) ama giderek pasif tarafın büyük kısmı (mevduatlar) dolar cinsinden. Bu dolar tutmanın serbest olduğu ve ayrıca Madde 32 kapsamında dışarı çıkartmanın da serbest olduğu bir ortamda, tüm sistemi döviz fiyatlarına karşı çok hassas hale getiriyor. Herhangi bir nedenle dolar fiyatında ani ve önlenemez bir çıkış, banka bilançolarını altüst edebilir. Bu 1994'de yaşandı ve bir daha yaşanmaması için bir neden yok. Merkez Bankası'nın döviz rezervleri (ki onların da ancak görünen kısmının bir bölümü gerçekten kullanılabilir nitelikte) ekonominin geleceği hakkında kamuoyunda oluşacak geniş çaplı bir fikir değişikliği halinde çok yetersiz kalabilir. Bugün herkesin bir ölçüde katıldığı bir oyun oynuyoruz. Oyunun sürmesi için tek neden, oyuna katılanların (özellikle büyük oyuncuların) oyun birden biterse kısa vadede uğrayabileceği ağır zarar. Ama öte yanda kaçan fırsatlar anlamında bu sistem sürekli gizli maliyetler üretiyor. Bir de tabii şu çok kritik soru var. Politik sistemlerde olduğu gibi, ekonomik sistemlerde de sürekli tehditle uzun dönemde bir yere varmak imkânsız. Sonuçta tehdit unsurunun ön planda olduğu politik sistemler bir gün çöktüğü gibi, oyunun birden sona ermesinin yaratabileceği maliyetler şeklinde algılanan bir tehdit unsuruna dayanan bir finans sistemi de özellikle artan risk düzeylerinin giderek herkesi daha tedirgin ettiği bir ortamda sanıldığı kadar dayanıklı olmayabilir.

Notlar

1 Ümit Erol; Türkiye'de Kamu Açıklarının Gelişimi, Finansmanı ve Etkileri; Toplum ve Ekonomi; Temmuz 1997

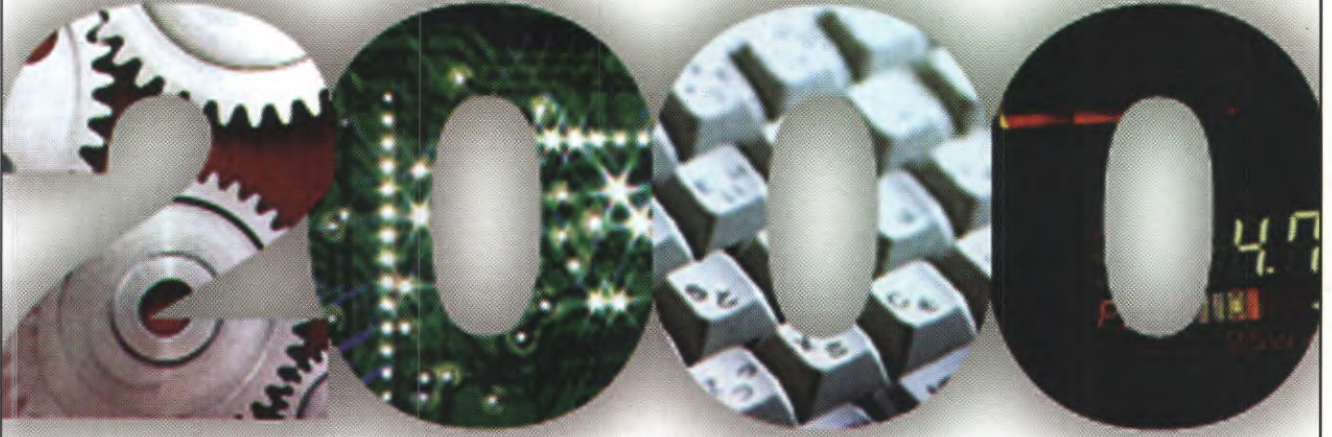
2 Ümit Erol; Türkiye'de Ekonomik Yapının Değişimi ve Kamu Açıkları Sorunu; TÜSES Vakfı Araştırması, 1997

3 a.g.e

4 The Analysis of Inflation: The Case of Turkey (1948 - 1988); Kıvılcım Metin; SPK Yayınları, No: 20; 1995

5 Ümit Erol; Eleştirel bir Gözle Serbest Piyasa; Bağlam Yayınları, 1987

Türkiye'yi

'li yıllara
taşıyan
bütün
yatırımcılarımıza
teşekkürler!...

Halk Leasing;

T.C. Halk Bankası ve OYAK'ın
ortaklığıyla kurulmuştur.

HALK LEASING
FİNANSAL KİRALAMA A.Ş.

İSTANBUL

19 Mayıs Cad. No:1
Golden Plaza Kat:2
80220 Şişli-İstanbul
Tel : (0212) 230 92 48 - 234 48 79
Fax:(0212) 230 46 69

ANKARA

Kuveyt Caddesi No:1/5
Kavaklıdere-Ankara
Tel:(0312) 428 05 26
Fax:(0312) 428 05 27

İZMİR

Hürriyet Bulvarı 4/1 Kavaia
Plaza No:208 Konak-İzmir
Tel:(0232) 484 11 20
Fax:(0232) 484 12 49

ADANA

Turan Cemal Beriker
Bul. Gizerler İş Merkezi
No:76 Kat:7 D:19 Adana
Tel:(0322) 458 65 01-459 19 02
Fax:(0322) 459 19 03

ISITTIK**SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK****ISITTIK****SOĞUTTUK**

44 YILDIR AYNI İŞİ YAPIYORUZ, HEYECANIMIZDAN HİÇBİR ŞEY KAYBETMEDİK.

Alarko yaptığı işi çok seviyor. Sizlere 44 yıldır hizmet etmekten büyük mutluluk duyuyor. Ve her zaman daha iyiyi sunmak için çalışıyor, araştırıyor ve en yeni teknolojileri kullanıyor. 44 yıldır aynı heyecanla ısıtıyor, soğutuyor, ısıtıyor, soğutuyor, ısıtıyor, soğutuyor...

ALARKO SAN. VE TİC. A.Ş. İSTANBUL: Necatibey Cad. No: 84 80030 Karaköy Tel: (0212) 251 84 00 PBX Faks: (0212) 293 77 01 • **ANKARA:** Sedat Simavi Sok. No: 48 06550 Çankaya Tel: (0312) 440 79 10 PBX Faks: (0312) 440 79 30 • **İZMİR:** Gazi Bulv. No: 3 / 6 35250 Tel: (0232) 483 25 60 PBX Faks: (0232) 441 55 13 • **ADANA:** Ziyapaşa Bulv. Çelik Apt. No: 25 / 5-6 01130 Tel: (0322) 457 62 23 PBX Faks: (0322) 453 05 84 • **ANTALYA:** Metin Kasapoğlu Caddesi Küçükkaya Sitesi A Blok No: 1/4 07050 Tel: (0242) 322 00 29 Faks: (0242) 322 66 64

ALARKO
KONFOR TEKNOLOJİSİ

Neo-Liberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Değişen Sermaye İçi Bileşenler

1980 Sonrası İçin Bir Çerçeve Denemesi*/**

Fuat Ercan***

Giriş

I. Son zamanlarda Türkiye ekonomisini anlama ve açıklamaya yönelik tüm analizlerde üç farklı tartışma belirleyici konuma geçmiştir. Bunlar;

(i) - ekonomik ilişkilerde kamusal girişimciliğin ekonomideki ağırlığının azaltılması (özelleştirme) / azaltılmamasıyla ilgili tartışmalar,

(ii) - ekonominin içinde bulunduğu olumsuzluklara neden olarak gösterilen *rant ekonomisi* analizi üzerine düşünceler.

(iii) - ekonomiyi *olumlu yönde* etkileyeceği düşünülen küçük ve orta boy işletmelerin önemi üzerine yapılan vurgulardır.

Farklı kaygılarla ekonomik analizlerde belirleyici olan bu üç konunun yanı sıra, ülke *ekonomisinin oldukça kötü* denebilecek bir performans gösterdiğine ilişkin düşünce ise değişik amaçla yapılan analizlerin ortak kabulü olmuştur.

Ekonominin kötü bir performans gösterdiğine ilişkin düşüncenin belirleyici olmasıyla yukarıda sıra-

lanan üç farklı tartışma/konu arasında yakın bir ilişki vardır. Yapılan değerlendirmelerde ekonominin olumsuz denem bugünkü koşullardan kurtulması için, yukarıda sıralanan konular birer engel ya da çözüm olarak ileri sürülüyor.

II. Yukarıda sıralanan olguların Türkiye ekonomisi açısından belirleyici olduğu bir gerçek olmakla birlikte, bu gerçekliğin nasıl analiz edileceği konusunda pek sağlıklı bir durumda olmadığımızı belirtmemiz

gerekıyor. Ekonomik analizlerde karşılaşılan sorunların temelinde kullanılan metodoloji yatmakla birlikte, bu metodolojinin varlığı ya da seçimi sistemin yeniden üretilme mekanizmaları ile ilişkilidir. Fakat biz bu çalışmada daha çok sorunun metodolojik boyutu üzerinde

Tekil olguların bütünsel olanla bağlantısı kurulmadığında, ekonomik yaşama ilişkin gözlemlenen olguların tarihsel bir sürecin ürünü olduğu gerçeği de genellikle göz ardı edilmekte.

duracağız. Türkiye ekonomisi üzerine yapılan analizlerde metodolojik açıdan yapılan yanlışlıkları üç başlık altında toplayabiliriz:

- Ekonomik yaşama ilişkin analizlerde ilk olarak üzerinde durulması gereken metodolojik hata, ekonomik yaşamı makro değişkenler doğrultusunda *aşırı genelleştirmeler* (over generalization) dolayında analiz etme eğilimidir. Bu analizlerde genel olarak yatırım, tüketim, büyüme, GSMH gibi bütüncülleştirilmiş

* Başlıkta belirtildiği üzere çalışma tamamen deneme niteliğinde ve devam eden bir çalışmadır. Türkiye ekonomisine ilişkin yaptığımız bu teorik yönelimli ampirik çalışma 1997-Sanayi Kongresi'ne sunulmuştur.

** Çalışmada kullandığımız 500 büyük firmaya ilişkin 1982-1996 yılı verileri ve bu verilere ilişkin bir dizi hesaplamaları kullanmama olanak sağlayan Petrol-İş'den sevgili Erhan Bilgin'e, çalışmayı gözden geçirerek içerik üzerine bir dizi öneride bulunan sevgili İzzettin Önder ve Kuvvet Lordoğlu'na ve çalışmanın yazım dilini düzeltmeye yardımcı olan sevgili Tahir Mutlu'ya teşekkür ederim. Hiç kuşkusuz çalışmada varolan eksik ve hatalardan tamamen çalışmanın yazarı sorumludur.

*** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi

makro değişkenler kullanılıyor. Ekonomik analizlerde belirleyici olan bu tür yaklaşımlar, kapitalist ekonomiye içkin olan farklı sınıfsal konumları ve dahası sınıf- içi farklılıkları analiz etmemizi önüyor.

- Son dönemlerde belirleyici olan ikinci metodolojik hata/yönelim, ekonomik yaşam ve dahası toplumsal yaşamı oluşturan tekil olguların, bütünsel dinamiklerle ve gerçeklikle olan ilişkilerinin kurulmamasıdır. Bu yöndeki analizler, tekil olguların bütünsel süreçlerle bağlantısı kurulmadan analiz edilmesine neden oluyor.

- Tekil olguların bütünsel olanla bağlantısı kurulmadığında, ekonomik yaşama ilişkin gözlemlenen olguların tarihsel bir sürecin ürünü olduğu gerçeği de genellikle göz ardı edilmekte. Olguların tarihsel bir süreç içinde ele alınmaması ise, özde belirli bir toplumsal sistemin doğal gelişimi olan tekil olguların bir önceki yapılardan kopuşu olarak yorumlanmakta. Küçük ve orta ölçekli işletmelere ilişkin analizlerde böyle bir durumla karşı karşıyayız.

Kavramsal Kısa Bir Giriş

III. Metodolojik hataları belirttikten sonra, günümüz Türk ekonomisinin içinde bulunduğu durumu analiz ederken, basit bir gerçekliğin ilk elden işaret edilmesi gerekiyor. Türkiye’de bu gün geçerli olan ekonomik ilişkiler, kapitalist toplumsal ilişkilerdir. Bu genel ve tartışılmaz doğru bir defa kabul edildikten sonra, metodolojik olarak atılması gereken ikinci adım, kapitalist toplumsal ilişkiye rengini dokusunu veren en temel ilişki biçim ve dinamikleri üzerinde yoğunlaşmaktır. Yani sisteme ilişkin temel karakteristikler hakkında bir dizi bilgiye sahip olmamız gerekiyor. Bu genel ve soyut belirlemelerden hareketle, Türkiye’de yaşanan somut gerçekliği meso ve mikro düzeylerde analiz edildiği ölçüde yukarıda sıraladığımız metodolojik hatalardan bir ölçüde olsa kurtulmuş oluruz.

Bu basit ve genel doğruları vurguladıktan sonra, kapitalizmi tanımlayan en temel ekonomik ve sosyal ilişkinin sermaye birikim süreci olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda ilk etapta belirtilmesi gereken bir olgu var. Bu çalışmayla ifade edilen "sermayenin yeniden yapılanması" vurgusunun, son zamanlarda

kullanıldığı biçimiyle, tarihsel süreçten bütünsel bir kopuş anlamında kullanılmadığının belirtilmesi gerekiyor. Sermayenin yeniden yapılanması, tarihsel olarak sermaye birikim sürecinin bir aşamadan diğerine geçişini ifade etmesinin ötesinde bir anlam ifade etmiyor.

IV. Son zamanlarda her şeyin poplaşmasına paralel olarak düşünsel yapılarda da bir poplaşma sürecinin yaşandığını belirtmemiz gerekiyor. Poplaşmanın önemli nedenlerinden biri olan ekonomik ilişkiler, ekonomik ilişkilerin analizinde daha da belirleyici oluyor. Düşünsel yapılarda poplaşmanın en önemli göstergesi soyutlamaya gereken önemin verilmemesi

ve mümkün olduğu kadarıyla kırk ambar misali düşünme yeteneğinin geliştirilmesidir. Türkiye ekonomisine ilişkin anlamlı bir analizin yapılması için ilk elden yukarıda genel çerçevesini verdiğimiz açıklama tarzının kavramsal araçlarını özet ve sınırlı da olsa açıklamamız gerekiyor.

Kapitalist toplumda sermaye kavramı, sosyal ilişkilerin tümünü içeren, zengin ve dinamik bir kavramdır. Kavram iktisat disiplinin tanımladığı ilişkilerin ötesinde, üretim, dolaşım, bölüşüm, tüketim gibi kapitalist ilişkileri toplamı içinde anlam kazanır ya da tüm bu ilişkilere referansla kullanılması gerekiyor (Ollman, 1973). Bilineceği üzere bu ilişkiler ise sadece ekonomik olmanın ötesinde politik, kültürel dinamikleri içerir. Sermaye kavramı herhangi bir kapitalist toplum için çok önemli olmakla birlikte, kavramın genel olarak analizinin anlamlı sonuçlar vermesi için kavramın daha operasyonel boyuta taşınması gerekiyor. Yani sermayenin öncelikli olarak bir sınıf olarak tanımlanması gerekiyor. Böyle bir tanımlama, bizi ilk elden daha somut bir alana yani sermaye içi bileşenler kavramına götürecektir. Sermaye birikim sürecinde üstlenilen farklı işlevlere bağlı olarak tanımlanan sermaye içi bileşenler, diğer yandan sermaye birikim sürecinde sermayenin ulaştığı aşamaya bağlı olarak değişen konumlara göre analizi için tarihsel bir çerçevenin geliştirilmesi gerekiyor. Sermaye birikim sürecini bir kesit olarak ele aldığımızda, sermayenin toplam sosyal döngüsünde, üretken sermaye, para sermaye ve ticari sermaye olarak farklı sermaye biçimleri ile karşılaşırız. Diğer yandan sermaye birikimini bir süreç olarak ele aldığımızda ise, sermaye birikimin ulaştığı aşamaya bağlı olarak sermayenin toplam döngüsünde

egemen konumunda olan sermayelerden bahsetmiş oluruz.

V. Burada Türkiye gibi tarihsel olarak kapitalizmle daha geç ve daha eşitsiz şartlarda tanışan ekonomik formasyonlar için bir vurgulamanın yapılması gerekir. Bu tür ekonomik formasyonlarda, sermaye birikim süreci, başından itibaren uluslararası sermaye ile *eşitsiz ve bağımlılık ilişkileri* dolayında gerçekleşmiştir. Sermaye birikim süreci içinde sorunu ele aldığımız da, kapitalist dünya ekonomisi ile eşitsiz ilişkiye giren bu toplumların genelleştirilmiş meta üretimi ve sermayenin genişletilmiş yeniden üretim koşullarının ülke içi bütünselleşmeyi önleyecek şekilde uluslararası sermayeye bağımlı olduğunu görüyoruz. H. Alavi'nin analizine göre, "Sömürge sermayenin prekapitalist toplumlar üzerinde etkilerinin bu ekonomileri çevre-kapitalist ekonomi konumuna düşürdüğü ve bu anlamda onların, yerel (local), kendi kendine yeterliliklerini kırarak bu ülkelerin üretim yapılarının biçimsizleşmesine neden olduğunu" belirtmiştir (Alavi, 1990, 181). Bu anlamda kolonial/ sömürge üretim tarzında genelleşmiş meta üretim döngüsünün içsel olarak tamamlanamadığını bunun yerine bu döngü metropol ülkelerle olan ilişkilere göre tamamlandığı belirtilmiştir. Yani ülke içi meta döngüsü ya "ithalat" ya da "ihracat" a göre tanımlanmıştır (Ercan, 1996).

Sonuçta kapitalist toplumsal ilişkilerin bütünsel bir analizin yapılabilmesi için;

- ulusal düzeyde gerçekleşen sermayenin sosyal toplam döngüsü,
- bu döngünün tarihsel gelişim dinamikleri,
- bu dinamiklerin uluslararası sermaye döngüsü ile bağlantıları,
- çok daha somut düzeyde ise ülke içi sınıfsal ve sınıf içi dinamiklerle
- yine somut bir değişken olarak *devletin* bu değişkenler karşısındaki stratejik konumunu içeren dinamik ve çoğul bir çerçevenin geliştirilmesi gerekiyor. Bu çalışmada amacımız mümkün olduğu kadarıyla bu değişkenlerin tanımladığı bir çerçevede, girişte belirttiğimiz Türkiye ekonomisinde belirleyici konumda olan üç miti bütünsel bir çerçeve içinde eleştirerek alternatif bir dizi bakış geliştirmeye çalışacağız.

Sermaye Birikim Süreci ve Sermaye İçi Bileşenler Açısından Türkiye Ekonomisi

V. Türkiye'de sermaye birikim süreci, 1970'lerin ortasından itibaren belirli bir aşamaya ulaşmıştır, bu aşamayı tanımlayan temel özelliklerden ilki, sermaye birikim sürecinde sermayenin toplam döngüsü içinde

bireysel sermaye gruplarının belirli bir yetkinliğe ulaşmasıdır.

Ülke içi sermayenin *sosyal toplam döngüsünde* sermayenin belirli bir yetkinliğe ulaşmasının iki önemli sonucu vardır.

- İlki sermayenin toplam döngüsünde farklı işlevleri üstlenen sınırlı sayıda sermaye içi kesimin, sermayenin gelişim dinamiklerine (merkezileşme ve yoğunlaşma) bağlı olarak sermayenin toplam döngüsü üzerinde kontrolünün artmasıdır. Kontrol kavramı burada kapitalist ekonomiyi tanımlayan "yapı" ile "aktör" arasındaki ilişkinin anlaşılması için özel bir önem taşıyor. Yapı burada *sermaye birikim süreci* olarak tanımlanırken, aktör ya da ajan ise birikim sürecinde açığa çıkan somut ilişkileri işaret etmekte (Overbeek ve Pijl, 1993). Kontrol kavramı ise sermaye birikiminin nesnel gelişimine bağlı olarak, tek tek aktörlerin bireysel belirlemelerinin ötesinde, sürece egemen olan ilişkiler dolayımında açığa çıkar. Ve bu anlamda genel olarak sınıf çıkarı ile tek tek sınıfa ait olan somut bireylerin çıkarı arasında gerilimli bir alan olmakla birlikte, *bizim* bu çalışma için temel aldığımız ilişki, sınıf içinde genel çıkarları ortak olmakla birlikte spesifik/tarih bağımlı çıkarları çelişen kesimlerin varlığıdır. Sermaye birikim sürecinde kontrol böylece farklı düzeylerde gerçekleşir, temel sınıflar olan kapitalist ile işçi arasındaki kontrolün yanı sıra, sermaye içinde farklı işlevlerle tanımlanan sermayeler arasında da kontrol gün ilişkileri belirleyici öneme sahiptir.

Günümüz Türkiye'sinde sermaye birikimi-yani yapısal unsur, bu unsurun taşıyıcıları olan kesimler arası ilişkileri ve bu ilişkilerde geçerli olan kontrol biçiminin ulaştığı aşamayı *finans-kapital* kavramı ile açıklıyoruz.¹ Finans-kapital kavramının kullanımı bu anlamda yapı ile özne arası ilişki ve stratejilerin analizi için önemli bir dizi açılıma yol açacaktır. Kavram sermaye içi bileşenler arası güç ilişkilerinin, analize dahil edilmesine olanak sağladığı ölçüde, genel olarak tanımlanan ekonomik dünyaya ilişkin daha donanımlı bilgilere ulaşmamıza izin verir. Örnek olarak böyle bir kavramlaştırma, son zamanlarda gerek liberal, gerekse muhalif ekonomistlerin ortak tanımlı olan *rant ekonomisi* kavramlaştırması ya da *sıcak para* kavramlaştırmalarının aşırı ampirist yönelimlerini aşmamıza olanak tanıyacaktır. Kapitalist ekonomide bu gün rant ekonomisi olarak adlandırılan finansal işlemlerdeki yoğunluğun artması ve bir anda değeri temsil etmeden çıkan para sermayesinin önem kazanması, kapitalist ekonominin özüne ilişkin iki temel değişkenin ürünüdür. İlki sermaye birikiminin yoğunlaşarak artması ve buna bağlı olarak değer

açıya çıktığı biçim olan paranın çok daha önemlisi para sermayenin belirleyici olmasına neden olur.² İkinci neden ise, sermaye birikim sürecinin kendini yeniden üretememesi yani ekonominin genel ve derin bir kriz içinde olmasıyla yakından ilişkilidir. Sermaye birikim sürecinin krize girdiği tüm koşullarda, krizin ertelenmesinde değer para biçimi önemli bir işlev görür. Kriz koşullarında değer para biçimi, bireysel sermayeler için hem krize karşı bir güvence mekanizması hem de bireysel sermayeler arası rekabetin, verili mülkiyetin yeniden paylaşılması işlevini görür.³ Birbirleriyle ilişkili tüm bu mekanizmalar sonuçta, finansal işlemlerin hacim ve yoğunluk olarak artmasına neden olur. Bu gün rant ekonomisi, ya da sıcak para olarak tanımlanan ekonomik mekanizma, bir bütün olarak Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı aşama ve bu aşamanın 1970'lerin ortasında karşılaştığı kriz koşulları dikkate alınmadan analiz edilemez.

- Türkiye'de sermaye birikiminin belirli bir aşamaya ulaşmasının ikinci ve önemli bir diğer sonucu, sermayenin toplam döngüsünde belirli bir güce ulaşan bir dizi bireysel sermayenin, sermaye birikim koşullarını artık dünya ölçeğinde yerine getirme gibi stratejik bir eğilim ya da zorunlulukla karşılaşmasıdır.⁴ Sermayenin toplam döngüsüne dünya ölçeğinde girme eğilimi/zorunluluğu, çok daha önemli bir diğer değişkenle bağlantılı olarak ele alınması gerekiyor. Bu değişken ise, kapitalizminin 1980'lerde ulaştığı aşamada, meta ve para hareketlerinin önündeki engellerin uygulanan neo-liberal politikalar dolayında kaldırılmasıdır. Neo-liberal küreselleşme olarak adlandırabileceğimiz bu süreç, kapitalizmin 1970'lerde içine girdiği krize karşı bir tepkisidir. Kriz aslında kapitalizmin aşırı-sermaye birikim krizidir. Aşırı-sermaye birikim krizinin doğal yansıması da, aşırı biriken para, üretken ve ticari sermayenin belirli mekânlarda (özellikle erken kapitalist ülkelerde) değer kaybetmesini önlemek için, dünya ölçeğinde bu sermayelerin değerlendirilme koşullarını hazırlamaktır. Sermayenin değerlendirilmesi için gereken en önemli değişken, daha önceki sermaye birikim rejiminin tanımladığı kontrol rejimlerini tepeden tırnağa değiştirmekten geçiyor. Yani emek ve üretim sürecindeki kontrol rejimleri, meta, para ve sermayelerin ülkeler arası dolaşımını tanımlayan kontrol rejimleri yeniden düzenlenmiştir. Burada tüm bu değişimlerin gerçekleşmesi yine sermaye ile emek ve sermayeler arasındaki güç ilişkilerinin somut düzlemde; farklı toplumsal pratiklerde aldığı biçimler belirleyici olmuştur. (Genel olarak sermaye birikiminin ulaştığı aşamanın öne çıkardığı sermaye içi belirli kesimler sürecin temel aktörleri olduğu gibi, bu aktörlerin geleceğe ilişkin nesnel çıkarlarının, yaşama geçirilmesi de neo-li-

beral ekonomi-politikalar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Kapitalizmin başından beri uluslararasılaşma eğilimi içinde olduğu bir gerçekse de, 1980'li yıllarda gerçekleşen bu sürecin *hacim ve hız* olarak artmasıdır. (Ref. F. Ş. R. Petr.) Hiç kuşkusuz bu gerçekliği tamamlayacak bir olgudan daha bahsetmek gerekir. Bu gerçeklik ise, kapitalizmin sermaye birikim koşullarının dünya ölçeğinde gerçekleşme süreci, tarihsel olarak eşitsiz konumda olan sermayeler arasındaki güç ilişkilerinin de yoğunlaşarak artmasıdır. Bu anlamda Türkiye gibi kapitalist gelişme sürecinde bağımlı sermaye formasyonuna sahip olan ülkeler, neo-liberal küreselleşmenin uluslararası ölçekteki zorlamalarını kabul eden ülkelerdir. Yukarıda kendi yaptığımız uyarıya ters düşmemek için şunu söylememiz gerekiyor: neo-liberal küreselleşme süreci genel olarak ülke ekonomisi için ekonomik anlamda olumsuz sonuçlara yol açsa da, bu süreç ülke içinde belirli bir sermaye birikimine ulaşmış ve bu sermaye birikimi ile dünya ölçeğinde işlemekte olan mekanizmalarla bütünleşmiş sermaye kesimleri için olumlu sonuçları olmuştur. Diğer yandan uluslararası yeni işbölümüne tamamen donanımsız bir şekilde katılan küçük ölçekli işyerleri ise, sürecin olumsuzlukları ile karşılaşmıştır.

VI. Sermayenin içsel bileşenlerindeki değişimi analiz etmeden önce, yukarıda dile getirdiğimiz ekonominin genel olarak olumsuz yönde bir eğilim içinde olduğu yönündeki düşünce üzerinde durmamız gerekiyor. Türkiye'nin yıllar içinde gösterdiği ekonomik performansı ölçmek için T. Bulutay'ın geliştirdiği *gelişme kriteri* Türkiye ekonomisi hakkında çok genel bir bilgi elde etmek için oldukça anlamlı (Bulutay, 1995, 93-94).

Tablo 1. 1950 sonrası Gelişme Kriteri

Yıllar	GK	Yıllar	GK	Yıllar	GK
1950	125,2	1964	82,1	1978	46,3
1951	94,7	1965	87,2	1979	47,7
1952	117,4	1966	114,8	1980	31,3
1953	89,0	1967	91,3	1981	69,7
1954	56,6	1968	93,0	1982	83,5
1955	62,1	1969	88,7	1983	73,0
1956	52,9	1970	97,3	1984	67,5
1957	71,7	1971	88,4	1985	88,7
1958	58,4	1972	103,2	1986	93,6
1959	63,9	1973	128,1	1987	85,1
1960	69,7	1974	77,8	1988	76,4
1961	59,9	1975	75,2	1989	70,1
1962	60,5	1976	63,1	1990	76,7
1963	58,3	1977	43,7		

Kaynak: T.Bulutay (1985, 94).

Gelişme kriterini ele veren formül;

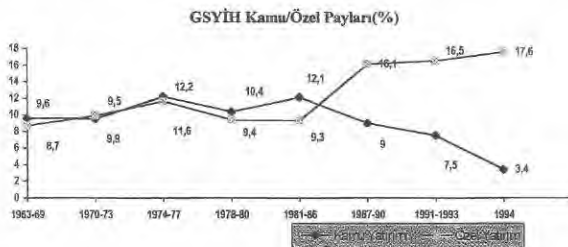
$GK = \text{Kişi Başına Gelirdeki Büyüme Oranı} \times \text{Yatırımların Büyüme Oranı}$

$\text{Enflasyon Oranı} \times \text{Ticaret Açığı}$

Tanımlanan gelişme kriterine göre 1950 - 1953 ve 1964-1973 yılları, ekonominin oldukça yüksek bir gelişme performansı gösterdiği yıllar olmuş. 1974-1980 performansın düşük olduğu yıllar, 1980'li yıllar ise gelişmenin yer yer olumsuz eğilimler gösterdiği yıllar olmuştur. Gelişme indeksi yukarıdaki tabloda verilmiştir.

Türkiye ekonomisine gelişme kriterinin sonucunda elde edilen verilerle baktığımızda, son döneme ilişkin ekonomide gelişme eğiliminin 1964-1973 yılları arasında gösterdiği performansı yakalayamadığını görüyoruz. Bu veriler ekonomik analiz açısından önemli bir dizi ipucu sağlamasına rağmen, ekonomide verili olan güç ilişkileri hakkında yeterince bilgi vermiyor. Güç ilişkilerini ilk etapta ekonomide yer alan iki kesim, yani özel kesim ile kamu kesimi açısından yaptığımızda gelişme indeksinin göstermediği bir gerçeği görüyoruz. Süreç içinde özel kesim yani sermaye, ekonomik anlamda kamu kesiminin önüne geçmiştir. Yapılan bir söyleşide Bülent Eczacıbaşı bunu açıkça dile getirmiştir: "...Fakat sanıyorum şöyle bir gerçek var karşımızda. Özel kesim gerçekten Türkiye'de belirli bir güce erişti" (Eczacıbaşı, 1995, 5). Eczacıbaşı'nın anlamlı yorumunu verilerde destekliyor. Örnek olarak GSYİH'da kamu ve özel kesimin yıllara göre paylarına baktığımızda 1980'li yıllarda özel kesimin payının kamu kesimin payını geçtiğini görüyoruz. Özellikle neo-liberal politikaların yoğun olarak uygulamaya sokulduğu 1980'lerin ortasında yüzde olarak kamu kesiminin payı % 9,3 iken özel kesimin payı % 12,1, 1994 yılına gelindiğinde bu oran sıra ile %3,4 ile %17,6 olarak gerçekleşmiştir. GSYİH'da özel kesimin payının kamu kesiminin payından fazla olması önemli bir değişken iken, MG'in yaklaşık % 39'unu oluşturan 500 büyük firmanın son

GSYİH Kamu/Özel Payları (%)

Kaynak: F. Selçuk ve A. Rantanen (1996; 14)

Tablo 2. Makro-Ekonomik Değişkenlerde Değişim Eğilimleri

	1984-89	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Enflasyon	51	60	66	70	66	106	94	80
Reel Faiz	2	-5	8	10	13	28	15	30
KBG/GSMH	4.8	7.6	10.3	10.6	11.7	7.8	5.4	9.4
İç Borç/GSMH	5.1	6.1	6.8	10.5	12.8	13.9	14.6	18.4
Dış Borç/GSMH	41	32	33	35	37	50	43	43
Faiz Öd/GSMH	2.8	3.5	3.8	3.7	5.8	7.6	7.3	9.9
SGVT**/GSMH	?	0.3	0.2	0.5	1.0	1.0	1.4	2.1

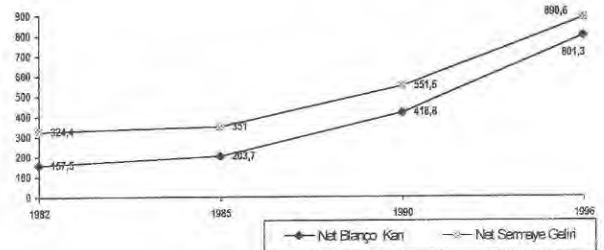
SGVT: Sosyal Güvenlik kurumlarına bütçeden ayrılan kaynakların GSMH'ya oranını gösteriyor.

Kaynak: Özatay, F(1997)

15 yıl içinde gösterdiği performansa bakıldığında, gelişme indeksinde göremediğimiz bir gerçekliği açığa çıkarıyor.

500 büyük firmanın 1982-1996 yılları arasında net bilanço kârı ve net sermaye gelirine bakıldığında 500 büyük firma içindeki özel firmaların gelişme eğilimleri hakkında bir miktar olsun bilgi edinmiş oluruz. Net sermaye geliri 1982 yılında 324,4'den 890,6'ya çıkmıştır. Yani %274,5'e varan bir artış gerçekleşmiştir. Net bilanço gelirinde, net sermaye gelirlerine göre çok daha büyük oranlara varan bir artış gerçekleşmiştir.

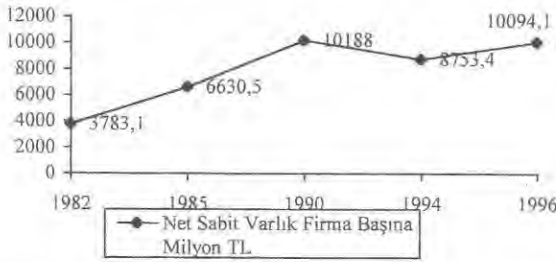
500 Büyük Firma İçinde Özel Firmaların Net Bilanço Kârı ve Net Sermaye Geliri

500 büyük firma içindeki özel kesimin 1982-1996 yılları arasında gerçekleştirdikleri sermaye birikimine, firma başına düşen net sabit varlıktaki artış ve çalışan başına düşen net sabit varlık olarak bakıldığında yine yukarıda işaret edilen gelişmeye benzer bir gelişme görülüyor. Burada dikkate değer olan gelişme çalışan başına düşen net sabit varlıktaki artışın,

firma başına düşen net sabit varlık artışından daha fazla olmasıdır. Burada sermaye birikim süreci ile emek kullanım biçimi arasındaki değişime ilişkin önemli bir ipucu olmakla birlikte, bu özellik çalışmanın dışında kalıyor.

500 Firma İçindeki Özel Firmaların Sermaye Birikimi-1 (Net Sabit Varlık Firma Başına Milyon TL)

Ekonominin içinde bulunduğu bu duruma ilişkin verdiğimiz ampirik veriler teorik düzeyde bir gerçeği açığa çıkarıyor. 1980'li yıllarda tüm dünyada gündemi belirleyen kamu-özel ayrımı ve bu ayrım dolayımında yapılan devlet tanımının yeniden analiz edilmesi gerekiyor. Burada *özelleştirme* kavramlaştırması dolayında yapılan, gerek muhalif gerekse sistem içi her analiz, sonuçta verili sürecin anlaşılmasını güçleştiren bir işlev yüklediğini belirtmemiz gerekiyor.

Süreci bütünsel ve tarihsel bir dizi değişken dolayında analiz etmemiz gerekiyor. Özelleştirme ile birlikte gündeme alınan devlet ve dolayısıyla kamusal alana ilişkin tanımlar, yine bir önceki sermaye birikim biçimine uygun tanım ve işlevlerdir. Kamusal alanın son zamanlarda tahribatı ise, özünde sermaye birikim sürecinin bu gün ulaştığı aşamaya ilişkin bir olgu olmakla birlikte, kamusal olan ile özel olan arasındaki işlevsel farklılaşmanın sürekli olarak özel olan, yani sermayeden yana bir eğilimi içinde taşıdığını belirtmemiz gerekir. Sermaye donanımının belirli işlevleri yerine getiremediği aşamalarda, bu işlevi sermaye adına, sermayenin bütünsel olarak yeniden üretimi için devlet yerine getirmekte. Burada vurgulamak istediğimiz devletin, kapitalist topluma yapısal özelliğini veren sermaye birikim sürecinden bağımsız olmadığı, tam tersine birikim sürecinin genel mantığı ile bu sürecin aktif unsurları olan sınıflar arasında süregelen ilişkilerin devletin niteliğini belirledikleridir. Bir adım daha atacak olursak, sınıflar arası ya da sınıf içi ilişkilerde, gücü elinde bulunduran genel olarak sermaye özel olarak ise sermayenin belirli

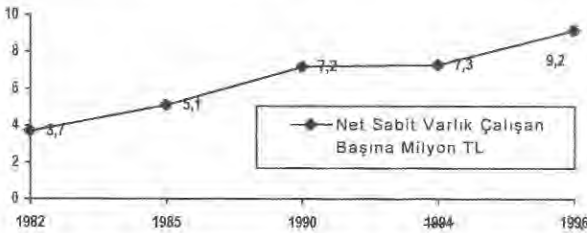
bir kesimi ile devlet arasında her zaman için kesişen bir dizi alan vardır. Bu anlamda bu gün özelleştirme olarak tanımlanan olgu, aslında sermayenin tarihsel olarak sürekli olarak gerçekleştirdiği, sosyal gerçekliğin meta ilişkileri içinde tanımlanmasının doğal sonucu ama oldukça olumsuz sonucu olduğunun ısrarla belirtilmesi gerekiyor. Daha önceki toplumsal gerçekliğin farkı alanlarının metalaştırma ya da sermayenin egemenlik içine alınmasından temel farklılığı ise, bu gün kapitalizm ulaştığı yetkinlik düzeydedir, insanlar için olmazsa olmaz denecek eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, taşıma gibi çok özel alanları da içine alacak boyuta varmasıdır. Fakat bu farklılık, tarihsel olarak sermayenin gelişimine paralel işleyen temel eğilimlerden öz olarak çok daha farklı bir mekanizma değildir. Bu anlamda tanımlama için doğru kavram özelleştirme değil, aslında yaşamın oldukça farklı alanlarının meta ilişkileri içinde yeniden tanımlanması ve kapitalist ilişkiler içinde yeni düzenleme içinde kotlanmasıdır.

Bu tarihsel ve bütünsel sürecin göz önüne alınmadığını gösteren en önemli gösterge, *sermayeye karşı devletin* varlığını korumaya çalışma yönündeki sözde muhalifliktir. L. Althusser, Gramsci'den hareketle kamusal olanla özel olanın devletle olan ilişkisine açıklık getirmiştir. Son dönem özelleştirme tartışmaları için bu kavramların (özel-kamusal ve devlet) yeniden tanımlanması gerekir. Burada "kamu ve özel ayrımı burjuva hukukunun "otoritesinin" uyguladığı (bağımlı) alanlarda geçerli olan bir ayrımdır. Devlet'in alanı bu ayrımın dışında kalır, çünkü Devlet alanı "Hukuk üstü"dür. Yönetici sınıfın Devlet'i olan devlet, ne kamusal ne de özeldir. tam tersine her türlü kamusal ve özel ayrımının ön-kosuludur" (Althusser, 1978, 40, vurgular bana ait). Sorunun doğru formülasyonu, sermaye birikimi sürecinde yaşanan bütünsel toplumsal dönüşümün günlük yaşam ve yapıları yeniden tanımlaması ve belirli bir dizi rasyoneller doğrultusunda kurgulamasıdır. Burada özelleştirme kavramlaştırması yönünde yapılacak her türlü vurgu özde muhalif olsa bile, sistemin bütünsel dinamiklerini kavramlar aracılığıyla gizlediği ölçüde, sorunu verili olanın içinde ele almanın ötesine geçmiyor.⁵

VII. Yukarıda genel olarak ekonomiyi ele aldıktan sonra, sermaye birikiminin ulaştığı aşamada artık sermayenin ve dolayısıyla özel kesimin belirleyici olduğunu vurgulamaya çalıştık. Bunu yaparken de, kamu ile özel kesim arasında bir gerilimin olduğuna ilişkin bir vurgu yerine sermayenin yapısal değişim sürecindeki yeni stratejisine göre kamusal ve özel olanın

yeniden tanımlandığını belirtmeye çalıştık. Buradan da hareketle özellikle Türkiye sermayesi içinde belirli bir güç ve kontrole sahip 500 büyük firma içindeki özel sektör ya da sermayenin ekonominin genel gidişatına rağmen olumlu bir performans gösterdiklerini ısrarla vurguladık. Burada analizin sağlıklı olması için başka bir adımın daha atılması gerekiyor.

500 Büyük Firmada Özel Firmalarda Sermaye Birikimi-II Net Sabit Varlık Çalışan Başına Milyon TL

Sermayenin yapı bozumu olarak adlandıracağımız bir etkinlikle, sermayeyi ya da daha somut/aktörler düzeyinde Türkiye burjuvazisinin sermaye birikim sürecinde gösterdikleri farklılıklar ve üstlendikleri işlevlere göre içsel bileşenlerini, sınıf-ıçi bölünmelerini analiz etmemiz gerekiyor. Biraz daha açacak olursak, genellikle sermaye kavramını bütüncülleştirilmiş bir kavram olarak ele alıyorsak da, sermaye birikim sürecinde sermaye farklı işlevleri yüklenerek farklı biçimler aldığı (Aaronovitch, 1981, 227). Sermayenin içsel bileşenleri somut süreç içinde, farklı işlevler ve farklı biçimler olarak kendilerini gösterirler. Bu gerçekliğin, analiz düzeyine de taşınması gerekir. Bu çaba anlaşılacağı gibi çok soyut ve üst bir kavramlaştırma olan sermayenin bir alt düzeyde, tanımlanması anlamına gelir. Sermaye kavramının içsel yapısı ele alındığında;

□ Sermayenin toplam döngüsünde, sermayenin farklı döngülerdeki üstlendiği işlevlere bağlı bir ayrım yapabiliriz. Bu ayrıma göre, üretimin başlaması için para-sermaye kavramı gerekirken, üretim sürecine bağlanan sermaye üretken sermaye ve üretim sonucunda elde edilen ürünün dolaşıma sokulması için gereken sermayeyi de ticari sermaye olarak adlandırıyoruz. Kapitalizmin bu gün ulaştığı aşamada, sermayenin toplam döngüsü için belirleyici olan bir diğer kavram *sembolik sermayedir*.

□ Diğer yandan sermaye kavramını yatırım yapılan sektörler göre ayrıma tabi tutabiliriz. Yani sermayenin tarım, ulaşım ve iletişim, finans

alanlarında yoğunlaşmasına göre bir ayrım yapabiliriz.

□ Bireysel sermayelerin, sermayenin toplam sosyal döngüsüne *ulusal düzeyde* ya da *uluslararası düzeyde* katılmasına göre bir ayrım yapabiliriz.

□ Sermayenin mekânsal olarak farklı bölgelerde yoğunlaşmasına göre bir ayrım yapılabilir. Kapitalizmde sermaye birikimi, sadece sosyal ilişkiler açısından bir dizi eşitsizliklerin varlığına yol açmaz, sermayenin mekânsal açıdan belirli bölgelerde yoğunlaşması, sermayenin mekânsal düzeyde farklılaşmasına neden olur-son zamanlarda gündeme alınan *Anadolu sermayesi* kavramlaştırması böyle bir sürecin ürünüdür.

□ İşletmenin kullandığı sermayenin büyüklüğüne bağlı olarak sermayenin küçük ya da büyük, daha somut düzlemde dile getirilen biçimiyle ise küçük ve orta boy işletmelerle büyük ölçekli işletmeler ayrımı önem kazanıyor.

Sermayenin içsel bileşenleri ya da sınıf-ıçi dinamiklerin anlaşılması için sermaye kavramını tanımlayan bu farklı sermaye kavramlaştırmalarının detaylı analizi gerekiyor. Bu yöndeki bir analiz özellikle son dönem Türkiye ekonomisi için özel bir önem kazanmıştır. Ekonomiyi tanımlamak için kullanılan ve genellikle de olumsuz bir sıfat olarak kullanılan *rami ekonomisi* ya da *küçük ölçekli firmaların mitleştirilmesi* yönündeki ele alışların aşılması için sermayenin/burjuvazinin 1980'li yıllarda ulaştığı aşama ve bu aşamaya bağlı olarak değişen sınıf içi farklılaşmaların analize dahil edilmesi gerekiyor.

VIII. Türkiye'de sermaye içi bileşenlerin değişen kompozisyonu üzerine çok az ama anlamlı çalışmalara yapılmış olmakla birlikte, bu çalışmaların temelde çok daha statik bir kavramsal çerçeve içinde gerçekleştirildiğini belirtmemiz gerekir. Gerek sınıflar arası, gerekse sınıf içi ilişkiler, genellikle *bölüşüm kategorileri* çerçevesinde analiz edilmiştir. Sınıflar arası ilişkileri ya da sınıf içi ilişkilerin analizinde, bölüşüm ilişkilerinin seçilmesinin önemli bir kaygının ürünü olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu kaygının temelinde, analizler için çok daha operasyonel, elle tutulur bir çerçeve arayışı yatmakta. Böyle bir kaygının gerekli olduğuna inanmakla birlikte, sınıflar arası ya da sınıf içi analizlerin bölüşüm kategorileriyle yapılmasının, yaşanan gerçekliği zaman açısından *çok kısa süreli ve statik* analizlere yol açacağı ve *epistemolojik* olarak ise genellikle *sonuçların neden* olarak görünmesi gibi bir tehlikeyi içinde taşıdığını belirtmemiz gerekiyor.

Oysa kapitalist toplumda sınıfsal konumları belirleyen tek başına bölüşüm ilişkileri değildir.⁶ Sınıfsal konumları bir bütün olarak sermaye birikim sürecini tanımlayan sosyal ilişkiler, yani üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinin toplamı belirlir. Üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerinde sınıflar arası ve sınıf içi ilişkileri ise, *sermayenin toplam sosyal döngüsünün ulaştığı aşama* belirler. Sermayenin toplam sosyal döngüsünün ulaştığı aşama ile belirtmek istediğimiz temel olgu ise, sermaye birikim sürecinin zaman içinde evrilerek farklı aşamalardan geçmesidir. Bu kavramlaştırmada belirleyici olan değişken, sermayenin toplam sosyal döngüsünün emek-meta ve para arasındaki sosyal ilişkiler ve gerilimler dolayında sermaye birikiminin gerçekleşmesi ve sınıf sorununun çok daha bütünsel ve dinamik analizine olanak vermesidir. Özellikle rant ekonomisi ya da finansal yapıların reel yapılardan bağımsızlaştığı yönündeki vurgulara karşılık, böyle bir analizde sermaye içi bileşenlerin bu gün ulaştığı aşamada parasal değişkenlerin önemli olmasının temelinde; sermaye içi bir grup olarak rantiyelerin (daha doğrusu para kapitalistlerinin) belirleyici olması, sermaye birikiminin ulaştığı aşamanın normal sonucu olduğunu görmemize neden olur. Sermaye birikiminin tarihsel gelişimi göz önüne alındığında, sermaye içi bir kesim olarak para sermayesinin öneminin arttığı belirli zamanlar olmuştur. Ama günümüzde para sermayesinin belirleyici olmasının nedeni oldukça farklıdır. Bu gün para-sermayesinin belirleyici olması, kapitalist ilişkilerin ulaştığı aşamaya bağlı olarak, değer en soyut biçimi olan paranın stratejik bir araç olarak kullanılmasına ve dahası ekonominin bütünsel döngüsü üzerinde kontrolünü artıran belirli bir sermaye-içi grubun varlığıyla ilişkilidir. Bu konu ileride detaylı bir şekilde ele alınacak, fakat kısaca bölüşüm kategorilerinden hareketle yapılan analizlerin sermaye içi-bileşenler açısından önemli bir dizi veriyi bize sunmasına rağmen gerçekliğin bütünsel analizi için yeterli olmadığıni söylememiz gerekir.

Sermayeye ilişkin yapılan analizlerde belirleyici olan bir diğer analiz biçimi, daha çok kurumsalcı okulun genel çerçevesi içinde, sorunu sermaye ve sermaye içi yapılanmayı işverenler olarak analizlerdendir. Burada da, yine daha donanımlı ve soyutlama düzeyi yüksek analizler için, işverenlerin yaşam ortamı ve bu

ortamı tanımlayan ilişkiler bütününe ilişkin ilk elden ampirik veriler anlamlı olmakla birlikte, işverenleri merkez alan çalışmalar kurumsalcı okulun metodolojisine içkin olan eksikliği içinde taşımakta. Yani kapitalizme ilişkin genel eğilimler mekanik ve ekonomik indirgemecilik suçlaması ile analiz dışına bırakılırken, seçilen somut gerçekliğin zenginliği ve bu zenginliği tanımlayan ilişkiler üzerinde duruluyor. Özellikle son zamanlarda genel geçer iktisadın içine girdiği krize karşı önemli mevziler edinen kurumsalcı yaklaşım bir yandan holistik analiz için bir dizi olanağı içinde taşı-

ken diğer yandan somut süreçler ve ilişkiler üzerinde yoğunlaşma, ilişkileri tanımlayan daha öze ilişkin mekanizmalar hakkında bilgi edinme olanaklarını olumsuz yönde etkiler. Son zamanlarda Türkiye'de işverenleri analiz eden ve bu anlamda oldukça önemli bir dizi bil-

***Sermayenin toplam sosyal
döngüsünün ulaştığı aşama ile
belirtmek istediğimiz temel olgu,
sermaye birikim sürecinin zaman
içinde evrilerek farklı aşamalardan
geçmesidir.***

giyi bizlere sunan A. Buğra'nın *Devlet ve İşadamları* ve diğer çalışmaları⁷ önem kazanmakta. Bu çalışmalarda A. Buğra'nın sınıf analizinde "sadece sermaye ve sermaye birikimiyle, sermayenin mülkiyetiyle, bu mülkiyetin dağılımındaki değişmelerle ilgilenme" durumunda "insana pek rastlanmadığı" oysa sınıf analizi için "toplumsal ilişkilere ve bu ilişkileri biçimlendiren iradi kararlara ve stratejilere bakılması gerektiğini" belirtir. Burada çok fazla detaya girmeden sermaye birikimi ile somut toplumsal ilişkiler arasında kurulan karşıtlığın, özünde soyutlamanın farklı düzeylerine ilişkin bir sorun olduğunu belirtmemiz gerekiyor. Sermaye ya da sermaye birikimi kavramları soyutlama düzeyi oldukça yüksek kavramlardır, ama bu kavramların ete kemiğe bürünmesi için somut toplumsal ilişkilerin tarihsel ve toplumsal zenginliğine başvurmamız gerekiyor. Bizim bu çalışma süresince kullanmayı tercih ettiğimiz sermaye kavramı oldukça yüksek bir soyutlamayı işaret etmekte ve hiç kuşkusuz "girişimci" ve "firma" gibi çok somut kavramlara bu aşamada tekabül etmez. Burada sermaye kavramı çok daha *genel* ve *soyut* olanı ifade etmekte, oysa işveren, girişimci veya işçi kavramlaştırmaları bu soyut ve yapısal genelliğin özneleridir ve soyutlama açısından yapının var edici ve aynı zamanda taşıyıcısı oldukları ölçüde soyutlama açısından daha alt düzey bir soyutlamanın daha doğru vurgulamayla ampirik alana daha yakın kavramlardır (Reuten ve Williams, 1989). Bu anlamda son yıllarda söylene geldiği gibi sermaye ve sermaye birikimi kavramları, yaşamın ekonomik süreçlere in-

Görüntülü telefona taşındık!

Akbank'tan teknolojik devrim:

AKtel

•Aktel, evinizde ya da işyerinizde bankacılık işlemlerini "görerek" yapabileceğiniz ekranlı telefondur. •Her Akhesap sahibi, sadece 2 milyon lira aylık hizmet kirası ödeyerek Aktel'e sahip olabilir. •Depozito yok! Akbank yaptığınız işlemlerden hiçbir komisyon ve masraf almaz. •Dilediğiniz Akbank şubesine başvurduğunuzda Aktel'iniz adresinize gönderilir. •Aktel'in ekranı, AkMatik ekranına benzer. •Aktel cihazını telefon olarak da kullanabilirsiniz.

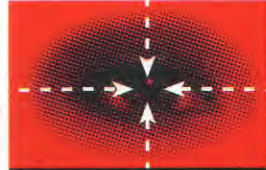
•Aktel'in bankacılık hizmetlerinden, sadece sahibi değil, Akkart Extra'sı olan herkes yararlanabilir. •Aktel'i dilediğiniz zaman Akbank'a iade edebilirsiniz.

Siz de, Akbank'a gelin; Görüntülü Ev & Ofis Bankacılığı'yla mutlaka tanışın.

Geleceği içeri alın!

AKBANK

G ü v e n i n i z i n E s e r i

Akbank Görüntülü
Ev & Ofis Bankacılığı

**Akhesap ve Akkart Extra
olan herkesin
Aktel ile yapabileceği
başlıca işlemler:**

- Repo yapabilirsiniz.
- Yatırım fonu alıp satabilirsiniz.
- Hisse senedi alım-satım talimatı verebilirsiniz.
- Lot altı hisse senedi alıp satabilirsiniz.
- Alım-satım emirlerinizi ekranda takip edebilirsiniz.
- Hazine bonusu alabilirsiniz.
- Devlet tahvili alabilirsiniz.
- Halka arzda talep toplama işlemlerine erişebilirsiniz.
- Yatırım hesabınızın hareketleri izleyebilirsiniz.
- EFT sistemine dahil tüm bankalar hesaplara havale (EFT) gönderebilir.
- Döviz alıp satabilirsiniz.
- VDMK alabilirsiniz.
- Senetlerinizi ödeyebilirsiniz.
- Virman yapabilirsiniz.
- Vadeli, vadesiz TL ve döviz hesaplarınızın bakiyesini görebilirsiniz.
- Vadesiz hesap hareketlerinizi görüntüleyebilirsiniz.
- Kredi kartı borcunuzu ve limitinizi takip edebilirsiniz.
- Kredi kartı borcunuzu ödeyebilirsiniz.
- Yatırım portföyünüzü takip edebilirsiniz.
- Talimatlı ödemelerinizin tutarlarını ve ödeme tarihlerini görebilirsiniz.
- Akbank döviz kurlarını öğrenebilirsiniz.
- Kredi hesaplarınızı görüntüleyebilirsiniz.

DEBANT'TAN İHRACATÇIYA BÜYÜK DESTEK

ENDÜSTRİYEL AMBALAJ MALZEMELERİ

BIG BAG

- Polipropilen kumaş
- Güvenli taşıma yükü:
300 kg'dan 2.000 kg'a kadar
- Güvenlik faktörü: 5.1'den 8.1'e kadar
- Uluslararası standartlarda test sertifikalı

POLİPROPİLEN ÇUVAL

- Ventilli ya da açık ağızlı
- Polietilen astarlı ya da astarsız
- İstenirse bir ya da iki yüzü baskılı
- Çeşitli boyut ve ağırlıkta

SLING/SLING BAG

(Yükleme sapanı-Torbalı yükleme sapanı)

- Torbalanmış ürünler için
- Yükleme, boşaltma, kaldırmada tek seferlik kullanım
- Güvenli taşıma yükü:
1.000 kg'dan 2.500 kg'a kadar
- Güvenlik faktörü 5.1'den 7.1'e kadar
- Uluslararası standartlarda test sertifikalı

dp DEBANT
G R U P

Debant, çimentodan gübreye, madencilikten tarıma, gıdadan metalurjiye kadar pek çok alanda kullanılan her türlü endüstriyel ambalaj ve taşıma malzemesi üretir, ihtiyaçlarınıza mükemmel ürünlerle cevap verir. Değişen ihtiyaçlarınız için yeni çözümler geliştirir. Debant'ın geniş ürün çeşitleri beş kıtada onlarca ülkede her gün yeniden kullanılmakta ve her gün Debant'ın endüstriyel ambalaj sanayiine getirdiği yaratıcılığı tekrar tekrar kanıtlamaktadır. Çünkü Debant'ta çözümler sonsuzdur.

a member of

a member of

dirgendiği aşırı nesnelleştirilmiş kavramlar olarak ele alınamaz.⁸ Çünkü gerek sermaye kavramı, gerekse sermaye birikimi kavramı aslında başlı başına çoğul ve çok belirlenimli sosyal ilişkileri ve bu sosyal ilişkilerin tarihsel ve toplumsal özellikleri ile ete kemiğe bürünen ama çoğulluğu ölçüsünde daha soyut kavramlardır.⁹ Genel geçer iktisat yazının tanımladığı gerçekliğin aksine, marksist analizde gerçeklik, gerçekliğin çoğul dünyası dolayında belirlenir. Bu dünyada soyutu ayakta tutan ona rengini dokusunu veren somutun ve somutu oluşturan canlı-kanlı insanların eylemlilikleridir. Fakat kapitalizmi tanımlayan temel değişkenin kendisi, bu ilişkileri sürekli olarak sermaye birikiminin nesnelleştirici, şeyleştirici ve dolayısıyla insani olan her şeyi devre dışı bırakıcı bir eğilime sahip olmasıdır. Marksist yazının temel yönelimi tam da burada açığa çıkıyor. Marksist analiz, genel geçer yazının yaşanan gerçekliği nesneler arası ilişkiler olarak analiz etmesine ve bu yolla yaşanan gerçekliği anlamamızı önleyen açıklamalar biçimlerine karşı çıkmakla kalmaz, bizzat kapitalizmin işleyişine içkin olan şeyleştirme ve insani olanı ortadan kaldırma eğiliminin karşısında durur. Kısaca sadece teorik düzeyde varolan bu nesnelleştirici süreci işaret etmek değil, bu süreci değiştirmek marksist analizlerin temel yönelimi/amacı olmuştur. Bu anlamda sermaye ve sermaye birikimi kavramları, özde somut gerçekliğin çoğulluğunda elde edilen bir üst kavram olmakla birlikte, somut gerçekliği anlama ve açıklama amacına yöneliktir. Bunun gerçekleşmesi için, somut gerçekliğe kesinlikle başvurulması gerekiyor. Diğer yandan kurumsalcı okulun somut gerçeklik ve bu gerçekliği var eden ilişkiler düzleminde kalarak sınıf-ıçi analizler yapmak yaşanan süreci bütünsel öze ilişkin daha soyut düzeye ait bilgilenme biçimlerinden kopardığı ölçüde yetersiz kalacaktır.

Sermaye fraksiyonları, sermaye birikim sürecinde sermaye ile emek arasındaki ilişkilerin/çelişkilerin somut süreçte sosyalizasyona uğrayarak aldığı biçimlerdir. Sermaye açısından, sermayenin toplam döngüsü içinde emek karşısında sermayenin farklı bileşenleri ortak bir çıkar çerçevesinde bütünleşir, fakat aynı zamanda genel olarak bütünleşme süreci, sermaye birikim sürecinde tanımlanmış fonksiyonlar arası ilişkilerin niteliğini ve yoğunluğunu belirler. Sermaye biri-

kim sürecinde, sermaye ile emek ve sermayeici sınıflar arası ilişkilerde belirleyici olan değişken, sermayenin toplam döngüsü olan sosyal süreçler üzerinde egemenliğin ve dolayısıyla kontrolün kurulmasıdır. Burada güç ilişkileri merkezi öneme sahip olur. Sermaye birikim süreci dinamik bir süreç olduğu ölçüde, sermayenin farklı kesimlerinin zamanla donanımını artırarak diğer kesimler üzerindeki kontrolünün güçlenmesine (pekişmesine) neden olur. Burada gücü "sosyal bir sınıfın kendisine ilişkin nesnel çıkarlarını gerçekleştirme kapasitesi olarak" tanımlıyoruz (Poulantzas, 1973, 104). Sermaye içi bir kesimin donanımını artırarak, sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olması, yani kendi nesnel sınıfsal çıkarlarını gerçekleştirmek için gerekli güce sahip olma durumunun kendisi de, değer-yaratma ve biriktirme sürecinin ulaştığı aşamaya bağlıdır. Örnek olarak Türkiye'de sermaye birikiminin tarihsel geli-

şimine bakıldığında, henüz üretken sermayenin gelişmediği dönemlerde, ekonomide belirleyici olan sermaye, ticari-sermayedir, sınıf olarak ise ticari-kapitalistlerdir. Montaja bağlı sanayileşme olarak adlandırılan 1950-1960'lar arası ise ticari-sermayeden üretken sermayeye geçişi işaret eder. Bu aşamayı ancak montaj aşaması için gerekli sermaye donanımı olan kapitalistler geçecek diğer kesimler elenecektir, 1960'lı yıllarla birlikte uygulanan ithal ikamesi politikaları ise, üretken sermaye formasyonunun gelişimini sağlamış, bu aşamada üretken sermaye yatırımlarını gerçekleştirecek az sayıda sermaye kesimi sürece uyum sağlarken, bu yoğunlukta sermaye birikimi olmayan kesimler ise süreç içinde eleneceklerdir.¹⁰

Türkiye'de Yeni Kontrol Biçimi Finans-Kapital

IX. Çalışmamızın can alıcı noktası, 1980'lerde Türkiye'de sermaye birikiminin ulaştığı aşamanın tanımlanmasıdır. İlk elden sermaye birikiminin belirli bir düzeye ulaştığını yukarıda bir dizi veriler dolayında göstermeye çalışmıştık. Sorun belirli bir aşamaya ulaşan sermayenin, sermaye içi bileşenlere nasıl yansıdığına cevap vermekte yatıyor. 1980'li yıllarla birlikte başlayan süreci, sermaye birikiminin finans - kapital aşamasına geçtiği bir aşama olarak tanımlıyoruz. Bu ifadeyi daha açık bir şekilde tanımlamak gereki-

yor.¹¹ 1980'li yıllarla birlikte gerek sermaye birikiminin ulaştığı aşama, gerekse bu aşamayı daha da hızlandıracak iktisat-politikaları ekonomide var olan güç ilişkilerini oldukça önemli ölçüde dönüştürmüştür. Güç ilişkileri açısından 1980'li yıllarda belirleyici olan değişken, *değerin açığa çıktığı farklı biçimler olarak emek-meta ve para üzerindeki kontrol rejimlerinin değişmesi/değiştirilmesi ve dahası bu değer biçimlerine sermayenin toplam döngüsünde el konulma mekanizmalarına sahip olma kapasitesinin sınırlı sayıda sermaye kesimi için gerçekleştirilmesidir*. Böylece yukarıda daha önce yaptığımız, üretken sermaye, para - sermaye ve ticari sermaye kavramlaştırmaları bazı bireysel sermayeler ya da sermaye grupları için artık anlamsız hale gelmiştir.¹² Yani sermayenin toplam döngüsünde farklı işlevleri üstlenen sınırlı sayıda sermaye içi kesim, sermayenin gelişim dinamiklerine (merkezileşme ve yoğunlaşma) bağlı olarak sermayenin toplam döngüsü üzerindeki kontrolünü artırmıştır. 1980'lerde sermayenin ulaştığı aşamayı finans kapital kavramı ile açıklamamızda belirleyici olan olgu, bu anlamda verili güç ilişkilerinin değişimidir. Kısmi olarak tekrar etme adına, açıklamamızı daha da somutlaştıracak olursak "Bu vurgulardan sonra tekil sermaye sahipleri olarak, endüstri sermayesi ile para-sermayesi (ve ticari sermayenin) sahiplerinin, üretim sürecinde yaratılan değer üzerinde sistematik bir kontrol kurma adına koalisyona girmesi, ya da tek bir bireysel sermayenin sosyal döngüsünü oluşturan farklı sermaye birimlerini içine alacak şekilde geliştirmesi, organize olması ve bu şekilde yaratılan değer biçimle-

ri üzerinde kontrol gücünü artırması yönündeki gerçekliği finans kapital olarak tanımlıyoruz" (Ercan, 1998).

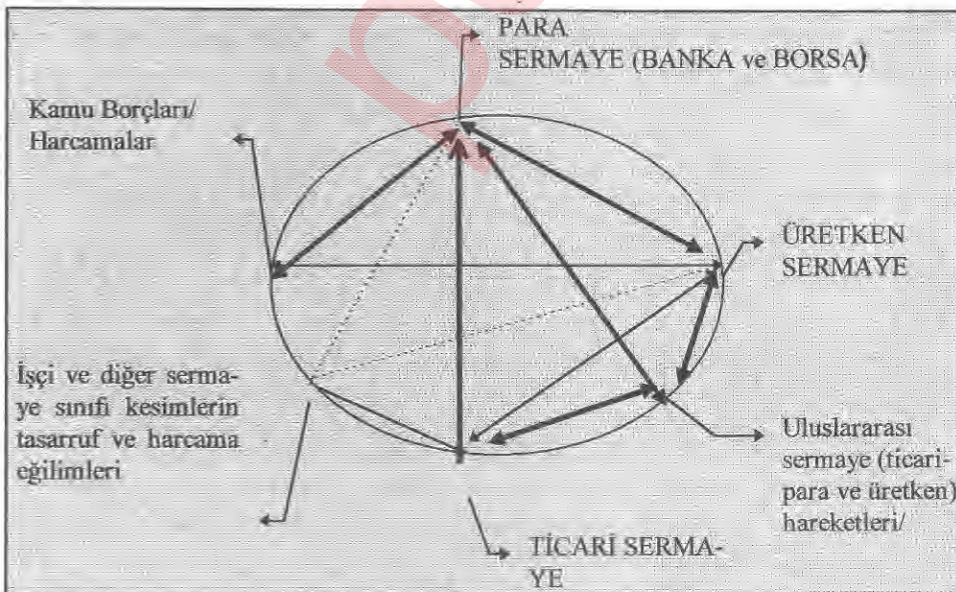
Türkiye'de sermaye birikimi bu gün tam da bu anlamda sermayenin toplam döngüsü üzerinde egemenlik kuran bireysel sermayelerin belirleyici olduğu bir noktaya gelmiştir. Özellikle üzerinde pek fazla durulmayan Türkiye'de sermayelerin holding biçiminde gelişme eğilimi, aynı zamanda sermayenin farklı işlevlerinde uzmanlaşma ve uzmanlaşma aracılığıyla da sermayenin toplam döngüsünde kontrol yeteneğini artırmasına neden olmuştur. Ekonomide belirleyici olan 500 firma vurgusunu burada daha da mikro düzeye taşıyacak olursak, yani ekonomide belirleyici olan holdingler açısından soruna bakacak olursak aslında toplumsal zenginlik üzerinde belirleyici olan holdinglerin çoğunluğunun tarihsel olarak Türkiye'de sermaye birikiminden büyük pay alan ve belirli bir tarihi olan holdingler olduğunu görüyoruz.¹³

1980'li yıllar bireysel sermaye grupları olarak holdinglerin sermayenin toplam döngüsünde belirleyicilikleri artmıştır. Artışı tanımlayan en önemli değişken sermayenin toplam döngüsünün hız ve yoğunluk olarak büyük oranlarda artış göstermesidir (Şekil-1 farklı sınıf ve sınıf içi bileşenler arası bağlantıları vermektedir).

X. Sermayenin toplam döngüsünün hız ve yoğunluğunun artmasına ilişkin en anlamlı veri, 500 büyük firmanın üretken sermaye yatırımlarında aktif (varlık) devir hızının 1983 yılından 1996 yılına artış göstermesidir.

Sermaye üzerinde kontrol kuran holdinglerin 1970'li yıllardan itibaren ekonomide etkin oldukları bir gerçektir. Büyük şirketlerin kontrol ettikleri şirket sayısındaki artışlar bu anlamda sadece bir örnek olması açısından özel anlam taşıyor. 1979 sonu temel alındığında Koç Holding 75 şirketi kontrol ederken, İş Bankası, Trans-türk, Çukurova ve Sabancı Holding 32-29 şirketi kontrol ediyor. Elginkan,

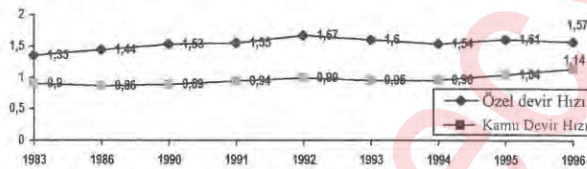
Şekil 1. Sermayenin Toplam Döngüsünde İçsel Bağlantılarının Hız ve Yoğunluğunun Artması

Has, Yaşar, Borusan, Profilo gibi holdingler 17 ya da 23 şirketi kontrol ediyorlar. Eczacıbaşı, Ercan, Enka, Özakat, Bodur, Kurtkaya, Santral, Alarko, Hür-Hürriyet, Oyak-15 şirketi kontrol ediyorlar. (Kazgan, 1986).

Holdinglerin şirket sayılarında 1990-1996 yıllarında büyük artışlar olmuştur. Bu artışın nedenleri sermaye birikim sürecinin 1980'li yıllarda hızlanması ve hızlanmasına bağlı olarak da özellikle sermayenin yapısal değişimine ayak uyduran az sayıdaki holdingin kârlarındaki artışın muazzam boyutlara varmasıdır. Holdinglerin kontrol ettikleri şirket sayısındaki artışı tamamlayan bir diğer değişken ise sermayeye dinamizm katan kârlılığın bu holdingler için belirli bir seviyeye ulaşmasıdır. Aynı holdinglerin 1990-1996 verilerine bakıldığında kârlılık oranlarının artış hızı yukarıda genel olarak verdiğimiz ekonominin genel gelişme eğilimine ters bir gelişme gösterdiği gözlemlenmektedir. Holdinglerin kârlarındaki artışı milyon dolar ve yüzde değişim olarak veren aşağıdaki tablo aynı zamanda hangi holdinglerin daha başarılı olduğuna ilişkin bir başka ip ucunu bizlere vermektedir.

Aktif (Varlık) Devir Hızları
(Satış Hasılatı / Varlıklar Toplamı)

ISO (1997: 44)

Diğer yandan sermayenin yoğunluk ve hız olarak artmasına neden olan esas gelişme, 1980'li yıllardan itibaren bireysel sermaye gruplarının sermayenin farklı fonksiyonlarını holding içine çekmeye çalışmaları olmuştur. 1980'li yıllarla birlikte sermaye-içi yapılanmanın yeniden yapılanmasında para-sermayeye ulaşma, para sermaye kaynakları yaratma özel bir anlam taşımaya başlamıştır. Bunun nedenlerini vermeden önce 1980'li yıllarla birlikte finansal alanda meydana gelen hacim ve hız olarak artış hakkında bilgi vermek anlamlı olacaktır. 1980'li yıllara kadar üretken sermayenin, sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olduğunu belirtmiştik. Bunun finans sektörü için anlamı, banka izinlerinin sıkı denetim altında olması, faiz oranlarının belirli bir sınırlama altında tutulması, finansal araçların genellikle çeşitlenmemiş olmasıdır.

500 Büyük Firma İçinde Holdinglerin Kontrol Ettiği Firmalar

KOÇ HOLDİNG	1989 sıralaması	1994	1996	Yabancı Payı
ARÇELİK	7	7	6	0.00
TOFAŞ	9	9	7	37.86
BEKOTEKNİK SAN A.Ş.	29	24	31	0.00
OTOSAN	13	39	11	30.0
AYGAZ	62	40	22	35
SIMKO	-	43	62	75.0
TÜRK ELEKTRİK	159	69	60	0.00
TÜRK TRAKTÖR	50	74	30	25.00
TÜRK DEMİR DÖKÜM	48	80	74	0.00
ARDEM	80	87	59	0.00
TÜRK SİEMENS	63	109	85	55.0
OTOYOL	81	132	73	27.0
TAT KONSERVE	183	136	173	15.0
BOZKURT	57	151	G	0.00
OTOKAR	223	152	131	0.00
MAKO	149	194	181	47
MARET	185	225	229	0.00
GAZ ALETLERİ	196	239	245	0.00
DÖKTAŞ	198	245	169	0.00
KAV	358	298	G	0.00
KARŞAN	170	299	207	0.00
İZOCAM	225	327	294	0.00
BELDESAN	245	367	290	0.00
MOGAZ	-	447	365	0.00
YAŞAR HOLDİNG				
BAYRAKLI BOYA	-	278	336	-
BOTAŞ BORNOVA	-	431	413	-
TENEKE VE AMBALAJ	-	378	426	43.50
DYO SADOLIN	-	266	221	-
MATBAA MÜREKKEP	-	400	-	-
DYO SADOLIN SENTETİK	-	158	121	-
EGE GÜBRE	-	110	86	-
PINAR ENTEGRE ET	-	489	-	-
PINAR SÜT	-	172	254	7.35
PINAR YEM	-	178	137	-
TÜRK TUBORG	-	64	82	49.71
YASAŞ YAŞAR BOYA	-	17	20	-
SABANCI HOLDİNG				
AK ÇİMENTO	-	21	32	-
AKSA	-	31	25	43.00
BOSSA	-	106	110	-
BRISA	-	137	163	50.00
ÇİMSA	-	59	49	-
DUSA	-	30	39	50.00
KORDSA	-	117	151	-
MARSA/KRAFT	-	163	203	-
MENSA	-	329	-	-
OLMUKSA	-	459	-	-
OYSA-İSKENDERUN	-	16	9	75.00
ÇİMENTO	-	15	16	-
OYSA-NİĞDE ÇİMENTO	-	162	56	-
PHILSA	-	459	23	50.00
SASA	-	150	156	-
TEMSA	-	60	75	-
TOYOTOSA	-	139	-	-
YÜNSA	-	140	111	-
ECZACIBAŞI HOLDİNG				
ECZACIBAŞI İLAÇ	-	183	195	50.00
SANIPAK SAĞLIK	-	277	257	2.63
EYAP ECZACIBAŞI	-	322	-	-
YAPI GEREÇLERİ	-	385	-	15
İPEK KAĞIT	-	-	-	-
EKS-ECZACIBAŞI	-	-	-	-
KARO SERAMİK	-	-	-	-
ECZACIBAŞI SERAMİK	-	-	-	-
ECZACIBAŞI BAXTYER	-	-	-	-
HASTANE ÜRÜNLERİ	-	-	-	-

Finansal yapıya ilişkin bu sınırlamalar aslında normaldir, çünkü üretken sermayenin gelişimi için gerekliydi. Sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olan sınırlı sayıda üretken sermayenin zaten kendilerine ait bankaları olmaları, faiz oranlarının belirli bir sınır içinde tutulması bu kesimin para-sermaye kaynaklarına ulaşmasını kolaylaştırdığı gibi, banka sermayesini kontrol edemeyen diğer sermaye gruplarına karşılık önemli bir avantajda elde etmesine neden oluyordu.

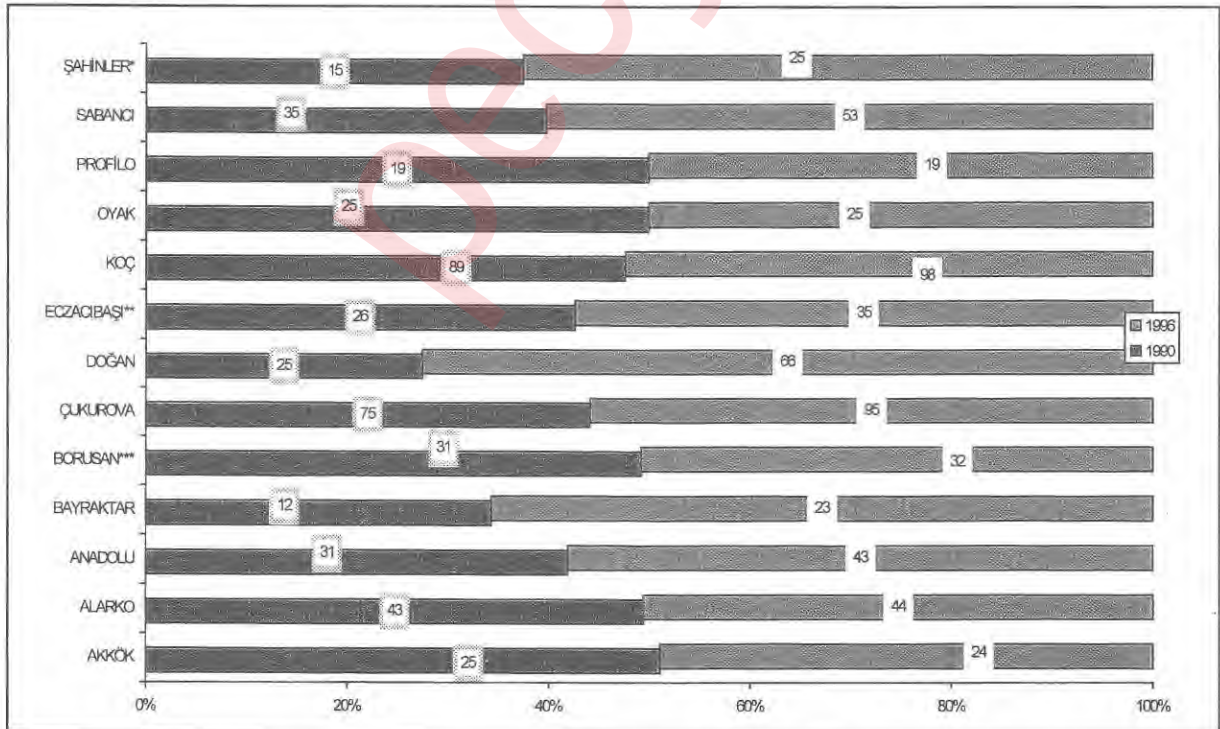
1980'li yıllarla birlikte başlayan süreç, belirli düzeye ulaşan bireysel sermayelerin gerek uluslararası ticari, üretken ve para sermaye döngülerine katılma, gerekse ülke içi sermaye döngüsünde açığa çıkan kriz eğilimlerine karşı kendilerini güvence altına alma için sağlam finansal kaynaklara yönelmeye başlamışlardır.

Bu ilk faktörle ilişkili olarak, bireysel sermayeler arası hızlanan rekabet beraberinde sermaye ya da sermaye grupları donanımlarına kendilerine ait banka kurma, stratejik öneme sahip bir çaba olmuştur. Bu çabada, hiç kuşkusuz, tarihsel olarak belirli bir sermaye birikimine sahip olanlar başarılı olmuşlardır. Burada holdinglerin birden çok bankaya sahip olma yönündeki eğilim, ilk elden sektörün 1980'li yılların en kârlı sektör olduğu yönünde açıklamaya neden olsa da, bu açıklama yetersiz bir açıklamadır (bak: tablo banka-

cılıkta kârlılık miktarı). Bankası olan sermaye grupları ile olmayan sermaye grupları arasındaki temel çelişki, değişim ve kriz dönemine bağlı olarak sadece dışsal finansın aşırı maliyetli olması değil, bir bütün olarak yeni sermaye birikim biçiminde para-sermayesi stratejik bir önem kazanmasıdır. Sermayenin oldukça soyut ve genel biçimi olarak para-sermaye, sermayenin toplam döngüsündeki değerleri temsil ettiği ölçüde, yeniden yapılanma sürecinin olası değişkenleri karşısında belirsizliklere karşı koymanın, yeni avantajlar elde etmenin uygulanan finansal politikalarla bu maliyetin daha da artıracak pratiklerin uygulamaya konması para-sermayeyi daha da önemli kılmıştır.

XI. Güç ilişkileri ile para-sermayesi arasındaki ilişkinin 1980'li yıllarda güçlenerek artması, sermaye-içi çelişkilerin ve yeni kontrol kurma biçimlerinin farklılaşmasına neden olmuştur. Burada bir post-keynesyan iktisatçı olan H. Minsky'nin *para-yönetici kapitalizm* kavramlaştırması ya da sermaye-içi ilişkilerde finansal kaynaklara ulaşmanın sağladığı olanakları erken dönemde açıklayan Kalecki'nin analizleri özel önem taşıyor. Kalecki erken dönem çalışmasında "*piyasa sürecine giren firmanın sahip olduğu sermayenin miktarına bağlı olarak güç kazandığını ve bu gücüne paralel olarak da finansal piyasadan borç sermaye bulabileceği*"ni belirtmiştir (Kalecki, 1971,

1990 - 1996 Arası Holding Şirket Sayılarındaki Artış

**Holdinglerin 1990-1996 Yılları Arasında
Kârlarının Artışı (Milyon \$ ve %)**

Firmalar	1990	1996	Değişim %
DOĞAN	31	161	408.3
BAYRAKTAR	11	49	316.7
ALARKO	3	10	222.5
SABANCI	571	1.415	147.8
ANADOLU	101	248	144.9
YAŞAR	28	48	73
AKKÖK	156	1119	66.6
ÇUKUROVA	280	468	67.14
KOÇ	1047	1501	43
TEKFEN	34	47	35.1
OYAK	330	427	28
ECZACIBAŞI	84	105	24.73
BORUSAN	46	43	-7.9
PROFİLO	88	48	-45.8

Grup/Holding (1994)

Banka

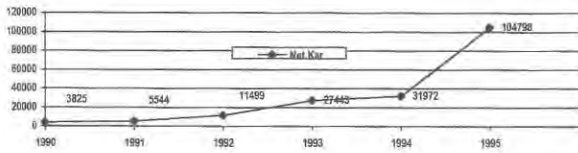
Sabancı Holding	Akbank, BNP-Ak Dresder
Doğuş Holding	Garanti, Bank Express, Garanti Yat. ve Tic. Bank., Körfezbank.
İhlas Holding	Egebank, Yurtbank
Çukurova	Yapı Kredi, Pamukbank, Interbank
Uzanlar	Adabank, İmarbank
Koç Holding	Koçbank
Oyak	Türk Boston Bank
Doğan Holding	Alternatif Bnk
Toprak Holding	Toprakbank
Çolakoğlu	T. Ekonomi Bankası
Yaşar Holding	Tütünbank
Cingilioğlu	Demirbank
Süzer	Kentbank
Aksoy	İktisat Bankası
Zeytinoğlu	Esbank
Kavala	Birleşik Yatırım Bankası
Tekfen	Tekfenbank
Ağa Ceylan	Kapital Bank

105) M. Kalecki yatırım ve tüketim kararını verecek olan kapitalistin, yatırım ve tüketim düzeyini belirledikleri gibi yatırım kanalı ile elde ettikleri kârlarla yeni yatırımlar için gerekli finansı da sağladığını belirtmiş ve daha da önemlisi firmaların içsel finans dışında önemli ölçüde dışsal finans kaynaklarını kullandığını belirtmiştir. Finansal açıdan kapitalistin dışsal finansa başvurması için bu kesimin gelecekle ilgili kâr beklentileri belirleyici olacaktır. Bu beklentiler doğrultusunda dışsal borçlanmaya gidilecek ve bu ise bir dizi *finansal transferin* varlığına neden olur ki, bu açıkça ellerinde finansal kaynak olup yatırım yapmayan kesimden, yatırım yapan kesime doğru olacaktır (Sawyer, 1986, 92).

Kâr beklentileri ile birlikte firmanın dışsal finans kaynaklarına başvurması, sadece reel anlamda parasal tasarruf sahiplerinin para arzı ile sınırlı olmayıp, çok daha önemli bir mekanizma olan bankaların para yaratması gereği ile ilişkilidir. Banka - sermayesine sahip olmak bu anlamda özel bir önem taşır.¹⁴ Sermaye miktarı ve buna bağlı olarak finansal kaynaklara erişebilme, ekonomik süreçler içinde *güç ilişkilerini* ve *güç ilişkilerinin* ampirik düzeyde aldığı biçimleri işaret ettiği ölçüde dikkate alınması gerekiyor. Özellikle risk unsuru göz önüne alındığında, kapitalistin girişimci sermayesinin miktarına bağlı olarak risk yükleneneği, bu durumun ise piyasadan edinilecek dışsal fi-

nans olanakları, büyük hacimli kapitalistleri daha avantajlı hale getirecektir. Parasal arzın ekonomiye içsel olduğu düşüncesi, sermaye büyüklüğüne bağlı olarak borçlanma kapasitesinin artması düşüncesi ile birleştiğinde, kapitalist ekonominin finansal yaşam ile ilgili temel dinamiklerini anlamak için oldukça önemli adımlar atılmış demektir. Özellikle kâr beklentisinin arttığı dönemlerde, ya da tam tersi ekonominin artık geri dönülmez bir şekilde daralmaya girdiği dönemlerde, finansal ilişkiler önem kazanır. Potansiyel kaynakların gelecek adına kullanma, varolan sabit varlıkların gerileme döneminde finansal yükümlülükleri karşılama adına likidasyonu güncel olarak yaşadığımız ekonomik olguları açıklamada önemli bir referans noktasını işaret ediyor. Gözlemlenen finansal aktivitelerin aynı zamanda likit olmayan kaynakları, likit hale çevirme, ya da likit olan kaynakların likit olmayan varlıklara çevrilmesi, Kalecki'nin deyimi ile *girişimci sermayesinin büyüklüğü* ile yakından ilişkilidir. Kalecki'nin "kapitalist sistemin kalbi", olarak tanımladığı girişimci sermayenin büyüklüğü, ya da ekonomik güçlerin ekonomideki eşitsiz dağılımı, özünde finansal dünyanın gelişmesinin temeli olduğu gibi, finansal ilişkiler dolayımında bu temel daha da güçleniyor. Eşitsizler arası ilişkiye kapitalist finans ilişkileri daha da güçlendirmekte, güçlendirdiği ölçüde de sermaye içi farklılaşmaları ve çelişkileri artırıyor.

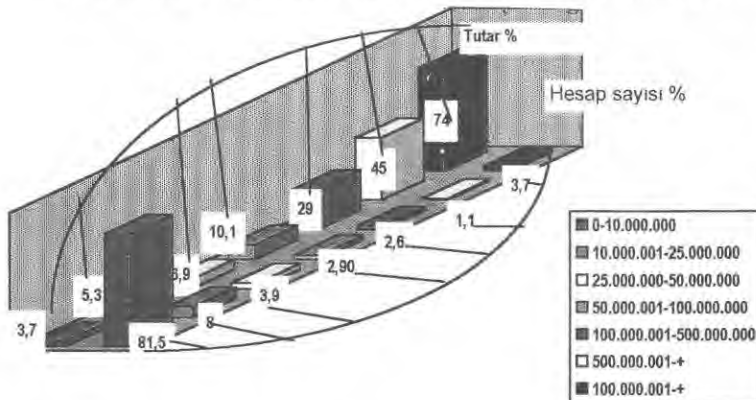
Banka Kârları (1991-1995 Milyar TL Cari)

XII. Günümüz Türkiye ekonomisine banka-sermayesine bakıldığında gerek banka-sermayesi formasyonu için önemli girdi olan tasarruflarını bankada değerlendirenler gerekse bankalar içinde bankaların varlıklarına sahip olma anlamında yoğun bir eşitsizliğin yattığı gözlemlenmekte. Bankadaki hesapların %81,5'i sadece % 3.7 oranındaki hesap sahibi banka tutarlarının % 74'üne sahip olduğu gözlemlenmekte. Diğer yandan banka varlıkları açısından soruna bakıldığında, bankalar arasında varlıkların oldukça eşitsiz dağıldığı gözlemlenmekte. 58 banka içinde sadece 9 banka, varlıkların % 76'sına sahip iken, 49 banka sadece %24'üne sahiptir.

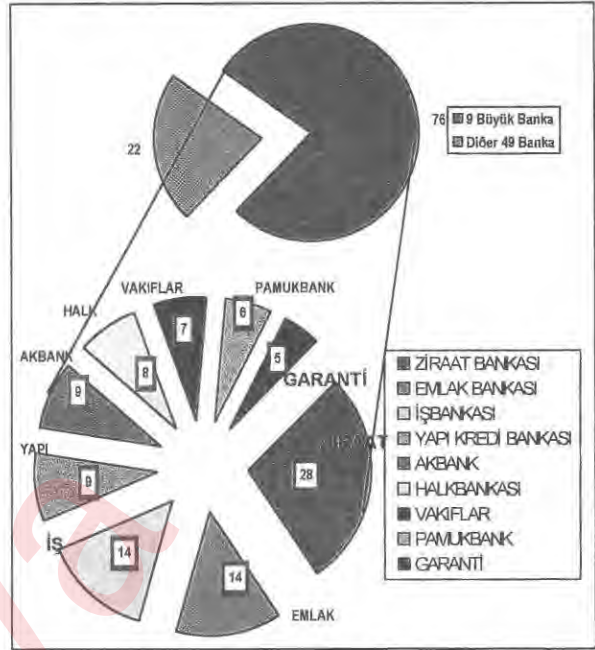
Bu aşamada dikkatle belirtmemiz gereken konu, R. Hilferding, ya da I. I. Lenin'in vurguladığı anlamda banka sermayesinin üretken sermaye ya da üretken sermayenin banka sermayesi üzerindeki egemenliğinden bahsetmediğimiz anlaşılmaktadır. Sorun belirli bireysel sermaye gruplarının sermayenin toplam sosyal döngüsünde etkinlik sağlama adına sermayenin farklı fonksiyonlarını içine alarak gelişmesidir. Günümüz sermaye birikim biçimini tanımlayan sermayenin üçlü döngüsünde söz sahibi olma eğilimi, para-sermaye için önemli olan uzun dönemli sermaye hareketlerinin de hızla gelişmesine neden olmuştur. Her ne kadar Türk ekonomisinde bankaların egemenliği ve finansal kaynaklar için bankaların etkin olduğu bir gerçekse de, 1980'li yıllardan itibaren sermayenin ya da genel olarak sermayenin genel çıkarı için uzun dö-

Tasarruf Mevduatının Hesap Büyüklüğü İtibariyle Dağılımı (%)

nemli sermaye piyasasının geliştirilmesi yönünde yoğun bir dizi uygulamanın gündeme alındığı gözlemlenmekte.

Toplam Varlıkların Bankalar Arası Dağılımı

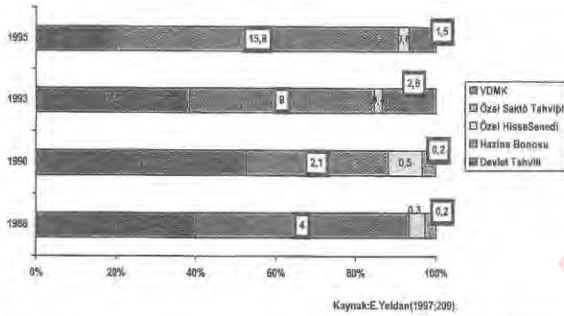
Kaynak: E.N. Özkan - Günay (1996, 548)

Para-sermaye sağlama açısından bir işlevi olan borsa için, Türkiye'de belirleyici olan değişken, özel kesimin uzun dönemli sermaye piyasasını kullanmada belirli bir çekingenlik göstermesi, buna karşılık kamunun son zamanlarda sermaye piyasasını yoğun olarak kullandığı gerçeği ile karşı karşıyayız. Türkiye'de sermaye birikiminin temel özelliği olan aile şirketi biçiminde gelişme, özel kesimin borsadan yeteri kadar yararlanmamasını gündeme getirmiştir. Buna karşılık borsanın kısa sürede gösterdiği gelişme yine de önemli olmuştur.

Burada sorunlu olan, son zamanlarda saadet zinciri olarak adlandırılan kamu kesiminin borçlanma eğiliminin artan belirleyiciliğidir. Şeytanın avukatlığını yapmanın ötesinde yaşanan sürece daha farklı bakmanın gerekliliğinden kaynaklansa gerek, kamu kesiminin artan borçlanma eğiliminin sadece beceriksiz kamu kesimi tanımlaması ya da bir türlü küçülemeyen yani özelleşmeye hız vermeyen kamu kesiminin neden olduğu yönündeki vurgulara katılmamız mümkün değil. 1980'i önceleyen yıllar

genellikle Keynesyen uygulamalar olarak da adlandırılan "refah devleti", aynı zamanda üretken sermaye yatırımlarının yoğunlaştığı yıllardır. Bu yılları tanımlayan önemli bir değişken emeğin verimliliğinin artması ve böylece sermaye birikimi için önemli miktarlara varan artı-değer yaratılmasıdır. Bu dönemde emeğin örgütlü mücadelesi, ve sendikal yapıların gelimesi bir dizi sosyal haklarında kazanılmasına neden olmuştur. Belki bir diğer vurgu, bir aşamadan sonra sendikaların sosyal uzlaşma adına yaratılan artı-değeri pazarlama biçiminde bir işlev yüklenerek sistem içi bir düzenleme mekanizmasına dönüşmesidir.

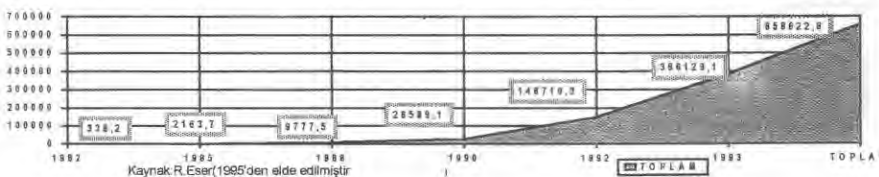
İhraç Edilen Menkul Kıymetler (GSMH'nın % Olarak)

Bu süreç açısından önemli olan, devletin yeniden üretimini sağlamak için "vergi"lere başvurmasıdır. 1970'lerin sonlarından itibaren kapitalizmin derinleşen bunalım ile birlikte, sermayenin daha fazla kaynağı vergi adı altında devlete aktarma yönündeki uygulamayı kabul etmediğini görüyoruz. Özellikle Laffer Eğrisi olarak kavramlaştırılarda meşruluk bulan bu yaklaşım, kısa sürede Amerika ve daha sonra bizim gibi bir dizi ülkede uygulamaya konmuştur. Devletin kendi varoluş koşullarını yeniden üretmek için sermayeden vergi alamayınca tek yol eskiden vergi olarak sağladığı kaynakları borçlanma yolu ile sağlamak olmuştur.¹⁵ Türkiye'de de yaşanan bu olmuştur, son zamanlarda saadet zinciri ya da bir dizi rantıye yarattığı söylenen bu süreçte devlet, tahvil ve hazine bonosunu piyasaya sürerek borçlanma yoluna gitmiştir.

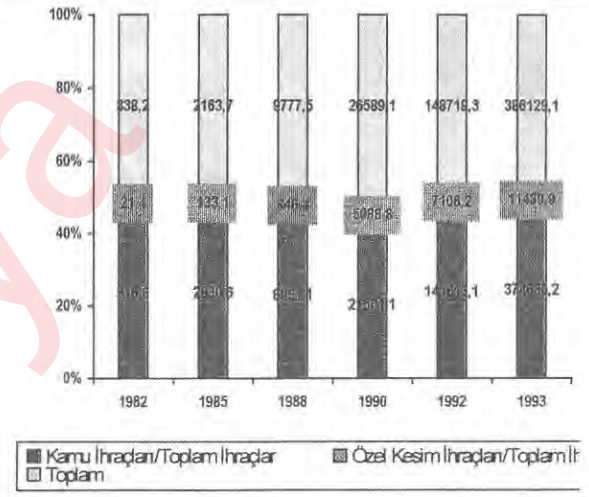
Burada detaylandıramayacağımız ölçüde sermaye

Sermaye Piyasasında Kaynakların Yıllar İtibarıyla Toplam Gelişimi (Milyar)

birikim süreci ve krizle ilintili sonuçları olan bu uygulama, en basit anlatımıyla kamu kanalıyla gerçekleştirilen bir kaynak aktarma mekanizmasına dönüşmüştür. Kamunun piyasaya reel karşılığı olmayan değerli kağıtları sunması hayali sermaye formasyonunu geliştirdiği ölçüde, sermayenin içine düştüğü *çifte realizasyon krizinin*¹⁶ bir süre olsa da ertelemesine neden olduğu ölçüde, sermayenin toplam döngüsünde finansal hareketliliğin hacim ve hız olarak muazzam boyutlara varmasına yol açmıştır. Finansal döngünün hız ve yoğunluk olarak artması ekonomik ilişkilerin artan oranda risk ve belirsizlik taşımasına neden olduğu ölçüde sermaye-içi fraksiyonlar arasındaki güç ilişkilerini önemli ölçüde etkileyen bir mekanizmaya dönüşmüştür.

Sermaye Piyasasında Yaratılan Kaynakların Yıllar İtibarıyla Dağılımı (Milyar TL)

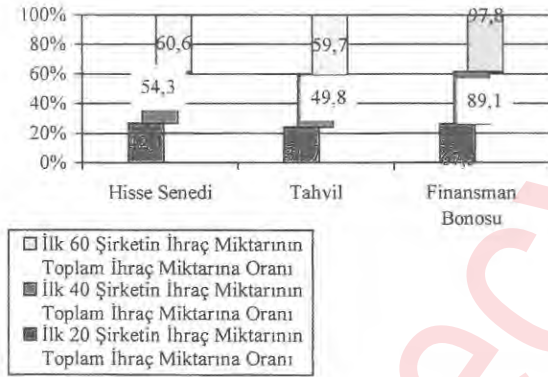
Sermaye birikim sürecinde kamusal olanın öneminin ekonomik açıdan azalması, aynı zamanda kamusal olanın yeniden üretilme koşullarını da, sermayenin egemenlik alanı yani piyasaya bırakılması belki de süreci tanımlayan en önemli değişkendir. Devletin öneminin azaldığı yönündeki yanlış bir çıkarsamaya katılmamakla birlikte, devletin neo-liberal politikalarla birlikte sermayeye daha fazla bağımlı hale geldiğini söyleyebiliriz.

Artık bir ponzi finansla dönüşen kamunun borçlanma gereği, beraberinde özellikle borçlanma için yüzünü çevirdiği sermaye kesiminin beklenti ve uzun erimli isteklerinden kaçınmaması yönünde bir durumun varlığına neden olmuştur.

Sınıf-içi güç ilişkilerinde holdinglerin özellikle sermayenin toplam döngüsünde belirleyici olan holdingler, menkul kıymet ihracatında da belirleyici bir yoğunlaşmaya sahip konumda olduklarını söyleyebiliriz. Menkul Kıymet ihracatında hisse senedi, tahvil ve finansman bonosunda ilk 60 şirket, ilk 40 şirket ve ilk 20 şirketin payları aşağıda verilmiştir. Örnek olarak hisse senedi ihracatında ilk 60 şirket toplam hisse senetlerinin % 60,6'sına sahipken, ilk 20 şirket %42,1'lik bir orana sahip olduğu görülüyor. Tahvil ve finansman bonosunda da aynı yoğunlaşmanın varlığı veriler ışığında gözlemleniyor.

R. Eser'in anlamlı çalışması, holdinglerin menkul kıymetler piyasasındaki konumlarını detaylı olarak bize sunmuştur. Bu analize göre SPK'ya dahil olan şirketlerin holdinglere olan dağılımı verilmiştir.

Menkul Kıymet İhraçlarında Yoğunlaşma

Kaynak: R. Eser (1995, 44'ten elde edilmiştir.)

"1995 tarihi esas alındığında sermaye piyasasında 53 holdingten 28'inin gerçek anlamda holding olduğu belirtilmiş. Sermaye Piyasası Kanuna Tabi 1,316 şirketten 226'sının (%17,2) holding şirketi olduğu belirtilmiş. Holdinglerin 1982-1993 yılları arasındaki toplam menkul kıymetler ihtiyaçları içinde en büyük payı 2.610 milyar ile Koç Holding almaktadır. Bunu sırasıyla Şişe-Cam Grubu ve Çukurova Holding almaktadır. 12 yılda SP'da yaratılan toplam kaynaklardan 27 holdingin aldığı pay %27,7'dir" (Eser, 1994, 44).

XIII. Sermayenin içsel bileşenleri açısından so-runu bakıldığında 1980'li yıllarda az sayıda bireysel sermaye grubunun sadece üretken-kapitalist ya da para-kapitalist olarak değil de, belirli bir düzeye varan sermaye birikimlerini sermayenin toplam döngüsü içinde farklılaşan işlevleri holding içine alma yönünde bir eğilimin belirleyici olduğunu görüyoruz. Bu aşı-

SPK'ya Tabi Şirketlerin Holdingler arasında Dağılımı

Holdingler	Holdinge Bağlı Şirket Sayısı	Holding Şirketlerinden SPK'ya Tabi Olanlar		
		Hisse Senedi	Tahvil	Toplam
1. Koç Holding	88	17	17	34
2. H. Ömer Sabancı	40	10	10	20
3. Yaşar Holding	40	10	6	16
4. Elginkan Holding	36	3	12	15
5. Anadolu End. Holding	23	2	11	13
6. Çukurova Holding	35	3	9	12
7. Cankurtaran Holding	26	1	10	11
8. T. Şişe Cam/İş Bankası Grubu	36	9	2	11
9. Eczacıbaşı Holding	19	3	7	10
10. Transtürk Holding	30	3	6	9
11. Santral Holding	11	5	3	8
12. Ercan Holding	17	4	2	6
13. Gediz Holding	8	5	1	6
14. Borusan Grubu	16	-	5	5
15. Hürriyet Holding	12	2	3	5
16. Okan Holding	5	5	-	5
17. H. İbrahim Bodur Holding	10	4	-	4
18. Boyner Grubu	11	1	3	4
19. Keban Holding	8	4	-	4
20. Net Holding	34	4	-	4
21. Alarko Holding	22	3	-	3
22. Bilfar Holding	6	2	1	3
23. Dinçkök Grubu	8	2	1	3
24. Doğan Şirketler Grubu	19	2	1	3
25. Enka Holding	20	3	-	3
26. Profilo Holding	27	2	1	3
27. Tekfen Holding	20	3	-	3
28. Yibitaş Holding	14	3	-	3
T O P L A M	631	115	111	226

mada ülkemizde genellikle yapılan üretken/endüstri kapitalisti ile para-kapitalisti ya da rantıye ayrımının sermayenin bugün vardığı noktada pek fazla anlamlı değildir. Bir başka söyleyişle, artık sermayenin bu gün ulaştığı aşamada kapitalizmin üretken sermayenin organik aydını konumunda olan yeni Keyneslere ihtiyacı yok. Sürecin anlaşılması açısından dikkate alınması gereken konu, sermayenin bu gün ulaştığı aşamanın analizinin yapılmasıdır. Yoksa rantıye ya da para-kapitalisti gibi, tekil olgular genellikle bizi pek de doğru olmayan mecralara götürür. Özellikle kapitalist ekonomide tüm zenginliklerin kaynağı üretim sürecinde yaratılan değer olduğu bir gerçekse, üretim sürecinde değer yaratılması için gerekli olan para-sermayesi ile para-sermaye için kaynaklık eden faiz yüklü sermayeyi birbirine karıştırmamız gerekir. Son zamanlarda genellikle yapılan bir diğer vurgu ise, rant

1997'de "İlk ve Tek"

1998'de Hâlâ "İlk ve Tek"

Gedik Menkul Değerler 1997 yılında, önemli bir güvenilirlik göstergesi olan, "hiç temerrüde düşmemiş kurumlar" arasında **üçüncü**, yaygın çalışma göstergesi olan "sözleşme sayısı"nda **sekizinci** ve kurumsal gücünün göstergesi olan "**toplam işlem hacmi**" sıralamasında **onsekizinci** olarak sektörün en iyileri arasında yer almıştır.

Gedik Menkul Değerler, "Türkiye'de EN ISO 9001 Kalite Güvence Belgesi'ni Almaya Hak Kazanmış İlk ve Tek Aracı Kurum Olma" unvanını sürdürmektedir. Gedik Menkul Değerler, siz sayın yatırımcılarımıza hizmetin en iyisini ve teknolojinin en yenisini, beklentilerinizin üstünde vermeye devam ediyor.

GEDİK

Menkul Değerler

İSTANBUL MERKEZ, KADIKÖY, KAPALIÇARŞI, MALTEFE, ÜMRANIYE, ANKARA, ANTALYA, BURSA, DENİZLİ, DÜZCE, ESKİŞEHİR, GEBZE, İZMİR, UŞAK

MERKEZ: Necatibey Cad. Alipaşa Değirmen Sok. No:24 80040 Tophane / İstanbul Tel : (0212) 251 60 06 (pbx) Faks : (0212) 293 49 03

Dökme LPG'de bir dünya standardı

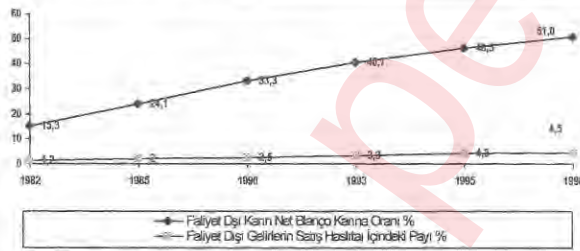
IPRAGAZ Dökme LPG... Otel mutfığınız, imalathane ya da fabrikanız, tavuk çiftliğiniz, seranız, apartman, villa ya da siteniz için mükemmel bir çözüm... Her kapasitede enerji ihtiyacınız için proje-tesisat aşamasından satış sonrasına, uzman servis anlayışıyla çevre dostu **IPRAGAZ**, Dökme LPG ile her an yanınızda...

Genel Müdürlük: 19 Mayıs Caddesi No: 4 Nova Baran Plaza Kat: 13/16 80220 Şişli - İSTANBUL
Tel: (0212) 232 04 00 (10 Hat) Fax: (0212) 231 01 18 Ücretsiz Tüketici Danışma Merkezi: 0 800 211 60 11
İnternet: <http://www.ipragaz.com.tr> e-mail: ipranet@ipragaz.com.tr

ekonomisinin ülkedeki üretken yatırımları tamamen durduracağı yönündeki vurgudur. K. Marx'ın bu tür açıklamalar verdiği cevap anlamlıdır. "Bazı vulgar iktisatçılar, eğer endüstri kapitalist, faizin yanı sıra kâr elde edemediği durumda, sermayesini faiz için borç vereceğini ve tüm kapitalistlerin üretimi durdurduğunu ve tüm sermayenin sermaye olarak aktif işlevini durduracağını belirtirler, fakat bu durumda tüm kapitalistlerin faiz üzerinden yaşaması olası mıdır?" (Marx, 1975). Faiz getiren sermayenin ekonomide belirleyici olduğu durumlar, tarihsel olarak ilk elden kriz ve yeni sermaye birikim koşullarına geçerli olduğu anlar olmuştur. Oysa 1980'li yıllarla birlikte faiz getiren sermaye ya da finansal yapıların belirleyici olması tek başına bu yapıların öneminden kaynaklanmaz, tam tersine artık kapitalist ilişkilerin belirli bir olgunluk aşamasına geçildiğinin göstergesidir. Kapitalizmde değerlerin kaynağı olan emeğin, metaya içkin olan emek-gücünün daha soyut düzlemde para biçiminde açığa çıkması ile, kapitalizmin ilişkiler açısından doyum noktasına gelmesi arasında yakın ilişkiler vardır. Bu ilişkinin sermaye ile emek ve sermaye-içi sınıfsal ilişkiler, güç ilişkileri açısından önemi, gücün artan ölçüde para biçiminde organize olmasıdır. Bu sadece ülke içinde geçerli olan bir durumdan çıkmış, döviz kuru rejimlerindeki değişikliklerle uluslararası sınıflar arası-sınıflar içi ilişkilerde de belirleyici konuma geçmiştir (Marazzi, 1996).

Faaliyet Dışı Kârın Net Blanco Kârına Oranı ve Faaliyet Dışı Kârın Satış Hasılatı İçindeki Payı

XIV. Toplam değeri ifade eden para-sermayeye daha soyut düzeyde baktığımızda, faiz getiren ve kâr getiren iki sermaye olmadığını görürüz. Aslında aynı sermaye üretim ve dolaşım sürecinde farklı dönüşümler geçirir ve farklı biçimler alır. Tam da bu aşamada yukarıda ısrarla vurguladığımız kontrol anlamında finans-kapital kavramı özel önem kazanır. Finans-kapital kavramı, kapitalist toplumda temel yapı olan sermaye birikim süreci ile bu sürecin ajanları arasındaki ilişkinin ulaştığı yeni aşama ve güç ilişkilerini işaret eder. Sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma

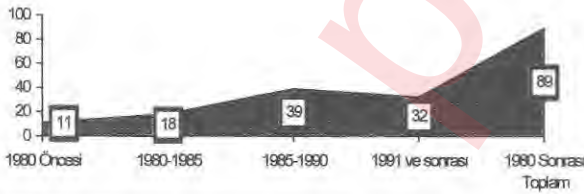
eğilimlerine bağlı olarak, artık yapıyı yani sermaye birikim sürecini büyük ölçüde belirleyen bireysel sermaye organizasyonlarının varlığına neden olmuştur. Sermayenin farklı işlevlerini kendi içinde toplaması ve bu işlevler arası ileri-geri bağlantıların artmasına neden olmuştur. Örnek olarak son zamanlarda üretken sermaye ya da endüstri kapitalistlerin/firmaların üretim faaliyetleri dışında büyük oranlara varan kârlar elde etmesi, tam da bu yapısal değişimi gösteren bir eğilimdir. Bu gün artık sadece kapitalistler değil, sıradan kapitalist olmayan bireylerde ellerindeki parasal değerleri bu finansal döngüye sokmak zorundalar. Artık bu yapısal bir zorunluluk haline gelmiştir, dolaşıma girmeyen her değer, değerini kaybetme tehlikesini taşımakta. Bu büyük ölçekli sabit sermayesi olan firmalar için de geçerli bir durumdur. Tüm bu vurgulardan sonra, ülkemizde ekonominin geleceği için tehlike kabul edilen rant ekonomisinin sadece tekil bir olgu olmayıp, sermaye birikim süreci için yapısal bir unsur, sermayenin toplam döngüsünde sermaye içi görece kontrol gücü artan sermayeler için ise stratejik bir durumu ifade ediyor.

XV. Türkiye'de sermaye birikiminin belirli bir aşamaya ulaşmasının ikinci ve en önemli sonucu, sermayenin toplam döngüsünde belirli bir güce ulaşan bir dizi bireysel sermayenin, sermaye birikim koşullarını artık dünya ölçeğinde yerine getirme gibi bir zorunlulukla karşılaşmasıdır.¹⁷ Sermayenin toplam döngüsü içinde yer alan bireysel sermayelerin dünya ölçeğinde bu süreci gerçekleştirme eğilimi, çok daha önemli bir diğer değişkenle bağlantılı olarak bu yıllarda daha da bir hız kazandı. Bu eğilim ise, kapitalizmin 1980'lerde ulaştığı aşamaya bağlı olarak, meta ve para hareketlerinin önündeki engellerin uygulanan neoliberal politikalar dolayında kaldırılmasıdır. Kapitalizmin başından beri uluslararasılaşma eğilimi olduğu bir gerçekse de, 1980'li yıllarda gerçekleşen bu sürecin hacim ve hız olarak artmasıdır. Hiç kuşkusuz bu gerçekliği tamamlayacak bir olgudan daha bahsetmek gerekir. Bu gerçeklik ise, kapitalizmin sermaye birikim koşullarının dünya ölçeğinde gerçekleşme süreci, tarihsel olarak eşitsiz konumda olan sermayeler arasındaki güç ilişkilerinin de yoğunlaşarak artmasına neden olmakta. Bu anlamda Türkiye gibi kapitalist gelişme sürecinde bağımlı sermaye formasyonuna sahip olan ülkeler, neo-liberal küreselleşmenin uluslararası ölçekteki zorlamalarını kabul eden ülkeler olmasıdır. Kendimizin yukarıda uyarıyı dikkate almayan bir sonuca ulaşmamak için şunu söylememiz gerekiyor; neo-liberal küreselleşme süreci genel olarak ülke ekonomisi için ekonomik anlamda olumsuz sonuçlara yol

açsa da, neo-liberal küreselleşme süreci ülke içinde belirli bir sermaye birikimine ulaşmış ve bu sermaye birikimi ile dünya ölçeğinde işlemekte olan mekanizmalarla bütünleşmiş sermaye kesimleri için olumlu sonuçları olmuştur.

XVI. Sermaye-içi bileşenler açısından, 1980'li yıllarda başlayan sermayenin toplam döngüsüne ulusal sınırlar içinde katılma ya da dünya ölçeğinde katılmaya bağlı olan ayırım özel önem kazanmıştır. Burada artık uluslararası çok daha yoğun sermaye birikimine sahip sermaye grupları ile ülke içinde hareket eden farklı sermaye donanımına sahip sermayeler arası ilişkilerden bahsetmemiz gerekiyor. Ülke içi sermaye döngüsünden, uluslararası sermaye döngüsüne geçmede uygulanan neo-liberal küresel yönelimli politikalar belirleyici olmuştur. Süreç sonucunda ise, uluslararasılaşmanın getirilerinden yararlanmak isteyen sermaye grupları, uluslararası bankalarla birleşmeler, direkt yatırımlar, üretilen ürünlerin pazarlanması için bir dizi etkinliğe girmişlerdir. Uluslararası sermaye ile yer yer ittifaklar yaparak, yer yer direkt olarak girilen tüm bu etkinlikler bir dizi ulusal ölçekli sermayenin uluslararasılaşmasına ve böylece neo-liberal küreselleşme eğilimleri ile bütünleşmeyi gerçekleştirmesiyle sonuçlanmıştır. Uluslararasılaşma eğilimleri diğer yandan, uluslararası sermayenin belirli bir yoğunlukla ülke ekonomisine giriş sağlamasına neden olmuştur. Aşağıda verdiğimiz grafik 1980'lerde yabancı sermaye ile ülke içinde kurulan firmaların artan miktarını göstermektedir.

Yabancı Sermayeli Firmaların Kuruluş Yılları

Kaynak: M. Sönmez (199:13)

XIV. Sermaye-içi ilişkiler açısından son zamanlarda "Anadolu Sermayesi" ya da "küçük ve orta ölçekli işletmeler" yönünde yapılan mitleştirilmiş açıklamalara baktığımızda sorunun yine sermayenin gelişme eğilimleriyle ilişkisi olduğunu belirtmemiz gerekir. İthal ikâmesine dayalı kalkınma döneminde ya da kendi kavramlarımızla söyleyecek olursak, üretken sermayenin belirleyici olduğu 1980 öncesi dönemde ekonomi aslında az sayıda büyük ölçekli sermayenin

etrafını çevreleyen çok sayıda küçük üreticiden olan bir yapıya sahiptir. Küçük üreticiliğin ekonomide sayısal olarak yoğun olmasının biricik nedeni, hiç kuşkusuz yetersiz sermaye birikimidir. Bu döneme ilişkin bir diğer olgu ise, gerek büyük ölçekli sermayeler, gerekse bunları çevreleyen küçük ölçekli sermayeler, ülkeye mekânsal olarak eşitsiz dağılmıştır. Burda büyük ölçekli sermayenin ileri ve geri bağlantılarıyla ilişkiye girdiği küçük ölçekli işletmeler ile, tamamen sermaye donanımı yetersiz ve yer yer geleneksel üretim biçimini yürüten küçük işletmecilikten bahsetmemiz mümkün.

1980'li yıllarla artan sermaye birikim süreci ve özellikle finans-kapital formasyonunun - bizim vurguladığımız anlamda - gelişimi, 1990'lı yıllarda yeni bir sürecin ilk ipuçlarını veriyordu. Bir yandan bir dizi küçük sermayeli işletme doğal olarak sermaye birikim sürecinde artık belirli bir noktaya ulaşırken, bir diğer gelişme, dünya ölçeğinde sermayenin yerel potansiyelleri kullanma adına küçük ölçekli işletmelerle alt-sözleşme ilişkilerine girmeleri bir dizi küçük ölçekli firmayı bir anda ekonomide çok önemli hale getirmiştir. Burada yapılması gereken vurgu, küçük üreticiliğin bir gerçeklik olarak öneminin arttığı yönündeki vurgunun doğru olmakla birlikte eksik bir vurgu olduğudur. Küçük ölçekli sermaye ile finans-kapital ya da büyük sermayeli işletmeler birbirlerine alternatif olan yapılan değil tam tersine büyük ölçekli sermayenin varlığında küçük üreticilik anlam kazanmıştır. Bu anlamda söylendiği gibi ne "küçük güzeldir", ne de "büyük ölçekli sermayeye alternatif" yapılarıdır. Büyük sermaye ekonomide etkinliğini ve belirleyiciliğini geniş alanlara yaydığı ölçüde, küçük ölçekli işletmeler daha kolay kontrol edilebilmekte. (DN - Horris, vd).

Büyük ölçekli işletmelerin, küçük ölçekli işletmeler üzerinde kontrol kurmaları, küçük ölçekli işletmeleri belirli standartlar içine çekmeye çalışmaları, aslında sermayeler arası kıran kırana rekabetin sonucudur. Kontrol edebildikleri firmaların olanaklarını kullanma büyük ölçekli firmalar için büyük bir avantaj olduğu gibi, küçük ölçekli işletmelerin devlet tarafından desteklenmesi yönündeki politikalarda başka bir açıdan sermayenin maliyetinin azalmasına neden olmakta.

XV. Ülke içinde sermaye birikim süreci üzerinde kontrol kuracak ölçekte gelişme gösteren bireysel sermayeler açısından bir başka önemli değişken ise mekân kullanma tarzının değişmesidir. Üretken sermaye olarak üretim faaliyetini sürdürdüğü mekânları bir anlamda gelişim sürecini tamamlamak için bir küvez olarak kullandığı mekânlarda pozitif dışsallıkları

bir noktadan sonra tüketir. Bu sermayenin gelişim sürecinde mekâna ilişkin temel bir özelliktir. Sermayeler belirli bir büyüklüğe ulaştığı aşamada, artık bulundukları mekânlarda aşırı-yoğunlaşmanın getirdiği negatif maliyetlerden kurtulma adına, yeni potansiyel pozitif dışsallıkların varolduğu mekânlarda üretim faaliyetini gerçekleştirme sürecine girerler. Üretken faaliyetlerin desantralizasyonu; bunun üretken sermaye için anlamı ise farklı başlıklar altında sıralanabilir:

(i) Bir önceki üretimi sürdürdüğü mekânların aşırı değerlendirilmesine bağlı olarak ya kira maliyetinden kurtulmak, ya da mülkiyeti kendisine ait ise bu yerin kentsel rantından yararlanma amacı belirleyici oluyor.

(ii) Üretimin aşırı yoğunlaştığı mekânlarda tarihsel olarak açığa çıkan örgütlü kitlesel işçi hareketleri ya da kazanılan sosyal haklardan kurtulma amacı ve böylece görece kentleşme sürecinin başındaki illere yatırım yapma eğilimi gündeme geliyor ki, bu hem ucuz üretim mekânı, ve henüz işçileşmenin tanımladığı özelliklere uzak olan bir emek havuzuna kavuşma anlamına geliyor.

(iii) Üretken sermayenin mekânsal yer değiştirme süreci, aynı zamanda üretimde yatay disintegrasyon süreciyle örtüşüyor. Birinci değişkenle birlikte son zamanlarda mitleştirilen KOBİ'leri anlamak için özel bir önem taşıyan bu eğilimin temelinde, sermayeler arası süren rekabetin artık artan ölçüde uluslararası piyasada rekabete dönüşmesi yatmakta. Yeni sermaye birikimini tanımlayan ya da yeni bir sermaye birikimine geçiş sürecinde, yukarıda vurguladığımız anlamda ekonomik ajanlar arası işlem hacim ve hızının artması yani üretken, para ve ticari sermaye dönüş hızlarının muazzam ölçüde artması, sabit yatırımları maliyet açısından önemli kılarken, sabit yatırımların önemli bir kısmının önemli ölçüde kontrol edilebilen küçük ölçekli sermayelere aktarılması bireysel sermaye açısından sabit yatırımlara ayıracağı kısmın azalmasına neden olmakta. Yine ticari sermaye ve piyasa koşullarının artan belirsizliği stok maliyetini en aza indirme gibi bir değişimi hissettirdiği ölçüde, aşırı stok tutmama için, girdiler ve çıktılarının mümkün olduğu kadarıyla azaltılması ve gerekirse dışarıya atılması yönünde bir sürecin başlamasına neden olmuştur.

Sonuç olarak Türkiye'de mitleştirilen küçük üreticilik, aslında son zamanlarda krizden krize giren Asya Kaplanlarının bir çoğunda gözlemlenen bir olgudur. Bu ülkelerdeki devlet ile sermaye arasındaki stratejik ilişki, büyük ve küçük işletmeler arasındaki ileri ve geri bağlantıların yaygınlaşmasını sağlamak ol-

muştur. Yine Asya deneyimleri, küçük üreticilik ile sendikal mücadelenin önüne set çekilme olgusu arasında yakın bir dizi ilişki olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmanın sınırlarını daha fazla zorlamadan, "küçük üreticilik" ya da "Anadolu sermayesi" kavramlaştırmaların aslında alternatif, bağımsız birimlerden uzak, gerek ülke içinde etkin olan sermaye grupları, gerekse uluslararası sermaye ile eşitsiz bir dizi ilişki dolayında önem kazandığını belirtmemiz gerekir.¹⁸

Sonuç Yerine

Yukarıda verdiğimiz kavramsal çerçeve ve veriler aracılığıyla Türkiye'de 1980 sonrası değişen sınıfsal konumların anlaşılması için, iki önemli değişkenin önemle göz önüne alınması gerektiği açığa çıkmıştır;

- İlk 1980'lerde açığa çıkan bütünsel dönüşümün sermaye birikiminin tarihsel eğilimlerle bağlantısı olduğu, yani yeniden yapılanma verili olan tarihsel birikim dolayımında gerçekleştiğini ısrarla vurgulamamız gerekiyor.

- İkinci olarak da sermayenin bu gün ulaştığı aşamada; sermayenin toplam döngüsündeki değişimlerle birlikte;

(i) genel olarak bu çalışmada ele almadığımız, sermaye ile emek arası ilişkilerin değişmiş ve bu değişime bağlı olarak emek kendi içinde farklılaşmıştır.

(ii) sermaye-içi bileşenler arası ilişkiler, sermaye birikiminin ulaştığı aşamaya bağlı olarak yoğun değişim sürecine girmiş, değişimle birlikte güç ve sınıf - içi çıkarlarda farklılıklar gerçekleşmiştir.

(iii) Sermaye birikiminin ulaştığı aşama aynı zamanda, daha önceki sermaye birikimine özgü kamusal alan ve işlevlerin değişmesine neden olmuştur. Devletin yeniden üretim koşulları verginin yerini borçlanmanın alması ile birlikte sermayenin devlet üzerinde belirleyiciliğini daha da artırmıştır.

Sermaye-içi bileşenler arası ilişkilerdeki, değişikliklerde belirleyici olan unsarları da aşağıdaki gibi özetleyebiliriz;

(i) - Neo - liberal küreselleşme süreci, ülke içi sermaye dolaşımında belirli bir aşamaya varan sermaye kesimlerinin dünya ölçeğinde sermaye birikim döngüsüne eklenme kanallarını açmıştır. 1980'lerden itibaren ulaştıkları birikim ve donanımına bağlı olarak uluslararası sermaye ile bütünleşme sürecine girebilen sermaye kesimleri ile giremeyen kesimler arası çelişkilerin artmasına neden olmuştur. Özellikle faiz ve döviz kuru politikaları bu çelişkilerde önemli değişkenler olmuştur.

(ii) - 1980'li yıllar sermayenin toplam döngüsü içinde farklılaşan işlevler arası bağlantıların giderek arttığı yıllar olmuştur, bireysel sermayelerin kriz ve yeniden yapılanma eğilimlerine bağlı olarak para sermayesine olan ihtiyacının artması, para sermayesinin (özellikle banka ve uzun dönem sermaye piyasasının) uluslararası para sermayesi ile artan oranda ilişkiye girmesi, küçük ölçekli sermaye sahiplerinin artan oranda büyük ölçekli üretken sermaye ve para sermayesi ilişkiye girmesi ekonomideki ilişkilerin hız ve hacim olarak muazzam oranda artmasına neden olmuştur.

Sermaye içi bileşenler arası işlemlerin bağlantıların artmasına paralel olarak, sermayenin toplam döngüsü içinde para-sermayenin önemini büyük ölçüde artırmıştır. Öneminin artmasının nedenleri:

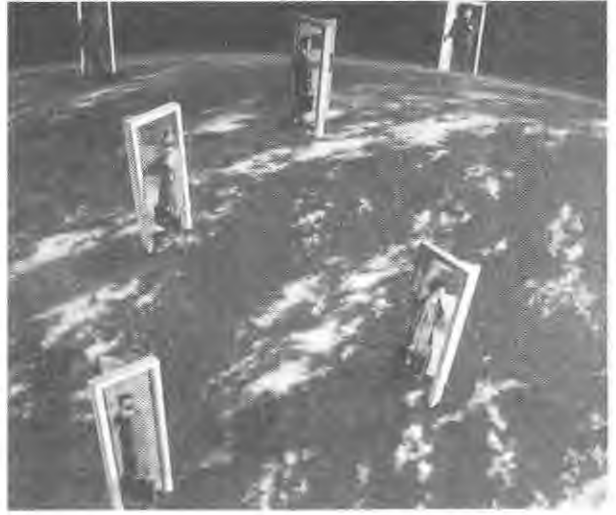
(i) - Yeni bir sermaye birikim modeline geçiş süreci aynı zamanda kriz sürecidir, kriz sürecinde belirli bir sermaye birikimi/donanımı olmayan bireysel sermayeler krizden kurtulmak için sürekli olarak para-sermayeye ihtiyaç duyacaklardır.

(ii) - Diğer yandan yeni sermaye birikim koşullarını yaratma yöneliminde olan bireysel sermayeler para-sermayeye olan talepleri artacaktır.

(iii) - Ülke içi sermaye döngüsünün artan ölçüde uluslararası piyasa ile bütünleşmesi aynı zamanda bireysel sermayelerin uluslararası piyasada süren bıçak sırtı rekabete karşı, sermaye donanımlarını artırmak için para-sermayesine olan talepleri artacaktır.

(iv) - Çok daha önemli bir gelişme, ekonomide para-sermayesine duyulan ihtiyaca bağlı olarak ekonomik açıdan atıl duran varlıklar hızla para-sermayesine dönüştürülecek ve bu süreç aynı zamanda sermaye - içi bölüşümün hızla artmasına neden olacaktır. İkincil bölüşüm ilişkilerinin yoğunlaşması, sermayeler arasında verili güç ve kontrol biçimlerinin farklılaşmasına neden olmuştur.

Değişen ekonomik koşullar, 1980 öncesi kontrolü elinde bulunduran bireysel sermayelerin - yani üretken sermaye ya da banka sermayesi - farklılaşmalarına neden olacaktır. *Sermayenin toplam döngüsü üzerinde bireysel sermaye sahibi olan özellikler aileler ya da holdingler, 1980'li yıllarla birlikte sermayenin toplam sosyal döngüsünde farklılaşan işlevleri üstlenerek diğer sermayeler ve emek üzerinde egemenliğini artırmaya yönelmiştir.* Biraz daha açacak olursak, Türkiye ekonomisinde zaten gerek ticari sermayenin belirleyici olduğu dönemde, gerekse üretken sermayenin belirleyici olduğu dönemde varlığını koruyan ve

sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması eğilimleriyle gücünü daha da artıran gruplar/holdingler, 1980'li yıllarda üretken sermaye, ticari sermaye ve özellikle de artan önemlerinden dolayı, para sermayesi işlevlerini yüklenerek, sermayenin toplam sosyal döngüsü üzerinde büyük ölçüde belirleyici olmaya başlamışlardır. Ekonomide egemen konuma geçen bireysel sermayeleri, üçlü ilişkiye geçtikleri ölçüde Hilferding ve Lenin'den farklı bir anlamda finans-kapital olarak tanımlıyoruz. *Finans kapital kavramlaştırması burada sadece banka sermayesinin endüstri sermayesi üzerinde egemenliği anlamında değil, bireysel sermayelerin sermayenin toplam döngüsü içinde artan yoğunluk ve hızı kontrol edebilmesi anlamında kullanıyoruz.*

1980'li yıllarla birlikte sermaye için belirleyici olan bir diğer önemli değişken, ülke içi sermayenin toplam döngüsünün;

(i) artan ölçüde özellikle de dayanıklı tüketim metallerin pazar açısından doyum noktasına ulaşması,

(ii) sermayenin toplam döngüsünün uluslararası sermayeye yapısal ölçekte bağlı olması ile açığa çıkan ithalat ve ihracat bağımlılığı ve artan ölçüde döviz-kuru ihtiyacı, bireysel sermayelerin artan ölçüde uluslararası piyasa ile bütünleşmelerine neden oldu.

Uluslararası sermaye ile bütünleşmede gösterilen başarının farklılaşması, aynı zamanda ülke içi sermayeler arası ilişkilerin birbirlerine karşı konumunu da özellikle değiştirmiştir. Bu anlamda ülke içinde bireysel sermayelerin,

(i) toplam para-sermaye döngüsü üzerindeki ve

(ii) üretim süreci ve emek üzerindeki kontrol (bu yeni teknolojiler, yeni iş organizasyonlar vs şeklinde gerçekleşiyor) yeteneği aynı zamanda uluslararası sermaye ile bütünleşme derecesini de belirlemekte.

1980'li yıllarda başlayan sermayenin yeniden yapılanma eğilimi için belirleyici olan değişkenlerden en önemlisi, para sermayenin yeniden yapılanmasıdır. Para sermayenin yeniden yapılanması süreci, neo-klasik iktisatçıların 1970'lerde başlattıkları sermaye donanımının gelişmesi için finansal yapılar üzerindeki denetimlerin ortadan kaldırılması yönündeki teorilerin uygulanmaya konulması ile başlamıştır. Üretken sermayenin belirleyici olduğu yoğun birikim rejimindeki, faiz ve döviz kurunun belirli sınırlamalar içinde tutulmasının ortadan kaldırılması, ülke içinde ve ülkenin uluslararası ilişkilerinde belirleyici olan döviz-kuru rejiminin değişmesine neden olmuştur. Tüm bu değişiklikler ise, neo-liberal küreselleşmeye geçişin temel çerçevesini hazırlamıştır.

Bu süreci rant ekonomisi olarak tanımlamak, bütünsel bir süreç olan sermaye birikim sürecini ele almayarak onun dolaylı sonuçlarına bakmak anlamına gelecektir. Rant ekonomisi ile tanımlanan aslında, yeni sermaye birikimi ve bu birikimde açığa çıkan güç ilişkileridir. Bu sürecin özü, yeni birikim rejimine geçişte kaynakların / tasarrufların finansal işlemler dolayında el değiştirmesidir. Daha da somut dile getirecek olursak, finans-kapital olarak tanımladığımız güç ilişkileri verili kaynakların yeniden bölüşümünü hızlandırmıştır. Yeniden bölüşüm sürecinde ise, ayakta kalmak için daha fazla para-sermayesini kontrol etme sermayeler-arası güç ilişkilerinin temel stratejisi haline gelmiştir.

Para-sermaye üzerinde artan oranda kontrol kurma yönündeki sermayeler arası çabalar ise;

(i) Ülke ekonomisinde verili olan kaynakların artan oranda para-sermayesine çekerek, finansal işlemlerin hacim olarak artmasına neden olmuştur. Bunun açık anlamı, bireysel tasarruf sahipleri ve dahası zorunlu harcamalarını bir ya da üç aya yayan dar ve orta gelirlerinin banka ve borsa kanalı ile bu süreyi değerlendirmesi, finansal işlemlerin hız ve hacimini artırmıştır.

(ii) Devlet harcamalarını vergiler ile karşılama yerine borçlanma yolu ile karşılaması bir diğer kaynak aktarım mekanizmasıdır ki, bunu erken dönemlerde BANKOGRASI olarak adlandırmışlardır. İlkel birikim döneminde devlet borçlanmaları ile kaynak yaratma günümüzde çok daha farklı mekanizmalar ile gerçekleştirilmekte.

(iii) Para-sermayenin ülke içinde miktarını artırıcı bir diğer değişken ise, ülke içine dışsal para-sermayelerini çekecek politikaların uygulanmasıdır. Neo-liberal küreselleşme sürecinde yüksek faizler ve aşırı değerli döviz kuru uygulamaları, ülke içine kısa süreli para sermayesi girişine neden olmuştur.

Sonuçta ülke içinde para-sermayenin hacim olarak artması, işlem hızının yoğunlaşması ve finansal işlemlerin farklılaşması, para-sermayesini kontrol eden bireysel sermaye gruplarının üretken ya da ticari sermaye olarak çok daha donanımlı hale getirmiştir.

Burada rant ekonomisi olarak halkı ya da sermayenin sınırlı bir kesimini göstermek bilimsel olmayan bir açıklama biçimidir. Rant ekonomisi olarak tanımlanan süreç, aslında sermayenin yeni birikim rejimine geçişini hızlandırmak için gerekli kaynakların sınırlı sayıda bireysel sermaye sahiplerine aktarmaya sağlayan bir mekanizmadır. Bu süreçte belirleyici olan sadece ticari, para ya da üretken sermaye değil, bir bütün olarak kontrolü eline geçiren bireysel sermaye gruplarıdır.

Kaynakça

- AGLIETTA, M. (1987), *A Theory of Capitalist Regulation*. Verso, London.,
- ALTHUSSER, L (1978) *Devletin Baskı ve İdeolojik Aygıtları*, (çev; Y. Alp ve M. Özışık), Birikim Yayınları, İstanbul.
- AKGÜÇ, Ö (1989) *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- ALAVI, H (1990) "The Structure of Peripheral Capitalism", (ed; H. Alavi ve T. Shanin), *Sociology of Developing Societies*, Mac Millan, London.
- BRYN, D (1995), "The Internationalization of Capital and Marxian Value Theory", *Cambridge Journal of Economics*, cilt 19, sayı 4.
- BONEFELD, W (1996) "Monetarism and Crisis", *Global Capital, National State and The Politics of Money*, (ed; W. Bonefeld ve J. Holloway), MacMillan Press, London.
- BONEFELD, W ve J. Holloway (1996) *Global Capital, National State and The Politics of Money*, (ed; W. Bonefeld ve J. Holloway), MacMillan Press, London
- BORATAV; K (1989a) "Bir "Yapısal Uyum" Operasyonu İçinde Sınıflar-arası ve Sınıf-içi Bölüşüm İlişkileri: 1980'li Yılların Türkiye'si", Sadun Aren'e Armağan, (der; T. Bulutay), Mülkiyeliler Birliği Yayınları, Ankara.
- BORATAV; K (1989b) "Türkiye'de Burjuvazinin Yapısı ve Siyasal İktidarla İlişkileri", "Marksizm ve Gelecek, sayı 1,
- BORATAV; K (1991) *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, Gerçek Yayınları, İstanbul.

BUGRA, A (1984) "The Late Coming Tycoons of Turkey", *Journal of Economics and Administrative Studies*, cilt: 1, sayı 1.

BUGRA, A (1995a) *Devlet ve İşadamları, İletişim Yayınları*, İstanbul

BUGRA, A (1995b) "Cumhuriyet Dönemi Girişimcilik Tarihi ve YDH", *Toplum ve Bilim*, Bahar, sayı 66.

BULUTAY, T (1995) *Employment, Unemployment and Wages in Turkey*, ILO ve DİE, Ankara

CAROLL, W.J. (1993), "Canada in The Crisis. Transformations in Capital Structure and Political Strategy", (ed: H. Overbeek), *Restructuring Hegemony in The Global Political Economy, The Rise of Transnational Neo-liberalism in the 1980s*, Routledge, London.

CARCHEDİ, G (1983) *Problems in Class Analysis, Production, Knowledge and The Function of Capital*, Routledge, London.

CLEAVER, H (1996) "The Subversion of Money-as-Command in The Crisis" *Global Capital, National State and The Politics of Money*, (ed: W. Bonefeld ve J. Holloway), MacMillan Press, London.

ERCAN, F (1996a) *Gelişme Yazını Açısından Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.

ERCAN, F. (1996b), "Büyük Ekonomisi: Kâr-Faiz Hiyerarşisinin Tersine Dönmesi", *İktisat Dergisi*, sayı 359.

ERCAN, F. (1997), *Para ve Kapitalizm*, Ceylan Yayınevi, İstanbul.

ERCAN, F. (1998), "Meta Ve Para Analizinde Finans Kapital (1970 Sonrası Yaşanan Ekonomik İlişkiler İçin Teorik Bir Çerçeve)" *Ekonomik Yaklaşım*, Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü, cilt 8, sayı 27.

ERCAN, F. (baskıda), "Bölgesel Dengesizlik/Kalkınma Açısından Anadolu Sermayesi ve Küçük İşletmeler", *Ekonomide Durum*, Türk-İş, Ankara

ERCAN, F., *Para ve Kapitalizmin Krizi (1970 Sonrası Kumarhane Ekonomisi ve Finansal-Kapitalin Önlenemeyen Yükselişi)*, Yayınlanmamış Çalışma.

ESER, R (1995) "Sermaye Piyasasında Yaratılan Kaynaklar ve Dağılımı", *Türkiye'de Kaynak Aktarma Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü*, SPK-Araştırma Dairesi, SPK Yayınları, Ankara.

GÜLALP H; (1985) "Patterns of Capital Accumulation and State Society Relations in Turkey", *Journal of Contemporary Asia*, vol; 15, sayı 3.

HILFERDING, R. (1981). *Finance Capital A Study of The Latest Phase of Capitalist Development*, (çev: T. Bottomore), Routledge and Kegan Paul, London.

İSTANBUL SANAYİ ODASI DERGİSİ (1983-1996) *En Büyük 500 Sanayi Şirketi*, Özel Sayılar, İSO İstanbul.

KALECKİ; M (1971) *Selected Essays on The Dynamics of Capitalist Economy*, Cambridge University Press, London.

KAZGAN, G (1998) "Büyük Sermaye Gruplarının Türkiye Ekonomisindeki Yeri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 9, İstanbul

LENİN, V.I. (1981), *Imperialism, The Highest Stage of Capitalism*, Progress Publishers, Moscow.

MARAZZİ, C. (1995), *Money in the World Crisis: The New Basis of Capitalist Power*, Macmillan Press Ltd. London.

MARX, K. (1978b), *Theories of Surplus Value-Part II*, Lawrence & Wishart, London.

MARX, K. (1979), *Kapital-II*, (çev: A. Bilgin) İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ank

MAX, K. (1986), *Kapital-I*, (çev: A. Bilgin) Üçüncü Baskı, Sol Yayınları, Ank

MAX, K. (1990), *Kapital-III*, (çev: A. Bilgin) İkinci Baskı, Sol Yayınları, Ank

OVERBEEK, H. (1980), "Finance Capital and The Crisis in Britain", *Capital & Class*, sayı 11

OVERBEEK, H ve K.V.D Pijl. (1993), "Restructuring Capital and Restructuring Hegemony", (ed: H. Overbeek), *Restructuring Capital and Restructuring Hegemony in The Global Political Economy*, Routledge, London.

POULANTZAS, N (1973) *Political Power and Social Classes*, NLB and S&W, London

RAMOS, A. (1996), "The Monetary Expression of Labor: an Interpretation of Relation Between Value-Substance and Value-Form", *New Directions in Value Theory*, adlı konferansa sunulan metin.

RESNICK, A ve R.D. Wolf (1987) *Knowledge and Class*, The University of Chicago Press, Chicago ve London.

REUTEN, G ve M. Williams (1989) *Value-Form and The State*, Routledge, London.

SAWYER, M (1985) *The Economics of M. Kalecki*, Mac Millan, London.

SCOTT, J. (1979), "Finance Control", *Economy and Society*, cilt 8, sayı 3

SELÇUK, F ve A. RANTANEN (1996) *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul

SÖNMEZ, M (1990) *Kırk Haramiler Türkiye'de Holdingler*, Arkadaş Yayınları, Ankara.

TEKELİ, İ. ve G. MENTEŞ (1982) "Türkiye'de Holdingleşme ve Holding Sisteminin Mekanda Örgütlenmesi", *Türkiye'de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi, Ankara.

THOMPSON, G. (1977), "The Relationship Between The Financial and Industrial Sector in The United Kingdom Economy", *Economy and Society*, cilt 6, sayı 3.

TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (1993-1996) *Bankalarımız*, TBB yayınları, Ankara

YELDAN, E (1995) "Surplus Creation and Extraction Under Structural Adjustment: Turkey, 1980-1992", *Review of Radical Political Economics*, cilt 27/2

Dipnot

¹ Finans-kapital kavramının yeniden formülasyonu için bak; F. Ercan (1998)

² Para ve para-sermaye ayrımı, genel geçer ekonominin pek fazla prim vermediği bir ayırım olmasına rağmen, her paranın sermaye olmadığı ve kriz dönemlerinde para-sermayenin oldukça belirleyici olduğunu belirtmemiz gerekir. Böyle bir ayırım için bak. F. Ercan (1997)

³ 1970'lerde kapitalizmin içine düştüğü kriz koşullarının para ve finansal yapılarla ilişkisi için bak; F. Ercan (yayınlanmamış çalışma).

⁴ Sermayenin toplam döngüsünün ülke içinde gerçekleşme koşullarının zamanla uluslararası ve dünya ölçeğinde gerçekleşmesine ilişkin detaylı bilgi için D. Bryn (1995).

⁵ Burada sevgili İzzettin Önder'in bir konuşmada dile getirdiği, "hepimizin beynine sadece belirli bir tip ray sisteminin döşendiği ve ancak bu ray sistemine uygun trenlerin bu sistemde çalıştığını, bunun dışında her hangi bir treni kabul etmediğini ya da metaforu bir tarafa bırakacak olursak, farklı algılama, analiz etme ve açıklama biçimine izin vermeyen bir düşünsel çerçevenin oluşturulduğunu" belirtirken tam da yukarıda vurguladığımız gerçeğin temel kaynağını işaret etmekte.

⁶ Bölüşüm ilişkileri dolayında sermayenin sınıf-içi kompozisyonu hakkında detaylı bilgi için bak: K. Boratav (1989a) / (1989b) / (1991) ve E. Yeldan (1995).

⁷ A. Buğra (1991). / (1990) ve (1995).

⁸ Bu kavramların bu şekilde kullanılması yönünde bir dizi eğilimin varlığı K. Marx'ın bu kavramlara ulaşmak ve ulaştığı kavramları analizlerinde aynı anlamda kullandığı anlamına gelmez. Tam tersine sermaye birikiminin sadece ekonomik bir süreç olmadığı tam tersine son zamanlarda sosyal bir dizi ilişki, sınıflar arası bir dizi dinamiği içinde taşıdığı yönünde önemli kavramlaştırmalar yapılmakta. Bak: J. Holloway (1992). B. Ollman (1973)

⁹ Bu vurgumuzu üst belirleme ve dolayısıyla Althusserian genel çerçevelerine katılmamakla birlikte, Resnick ve Wolf tarafından çok açık bir şekilde dile getirilmiştir: "Marksist anlamda sosyal değişim ya da dönüşüm çok düzeyli bir gelişmeyi işaret eder. Değişim sürecinde tüm temel ve baskı altına alınmış sınıf süreçleri, aynı şekilde sosyal formasyon içindeki sınıfsal olmayan süreçler - verili üst belirlemenin gelişmelerinden dolayı-sürekli dönüşüm halindedir" (resnick ve Wolf, 1989, 123).

¹⁰ Türkiye'de ekonomik gelişmeyi sermaye birikim kavramı dolayımında bütünsel bir çerçeve içinde analiz eden önemli ve neredeyse tek olan H. Güllalp'e (1985) aittir. Diğer yandan elinizdeki çalışma, Türkiye'de ekonomik gelişmeyi yukarıda tanımladığım kavramlar dolayında ele alıp analiz etme yönündeki uzun erimli bir projenin sadece ilk aşamasını oluşturmaktadır.

¹¹ Finans-kapital kavramının R. Hilferding (1981) ve I. Lenin'den (1982) farklı bir yeni formülasyonu için bak; F. Ercan (1998)

¹² "Sorun değerini iki farklı biçimi olan meta ve paranın mülkiyetine ve her iki mülkiyetin getirilerine sahip olmaktır (Aglietta, 1987: 253).

¹³ Burada analize ilişkin önemli bir problemi mutlaka belirtmemiz gerekiyor, Türkiye'de holdinglere ilişkin sağlıklı veri bulmak imkansız gibi, holdinglere ilişkin çalışmalar (kuşkusuz İ. Tekeli ve G. Menteş (1978) A. Buğra'nın (1991) tarihli çalışmasını belirtmemiz gerekiyor (1991)).

¹⁴ Banka-sermayesinin tanımlanması ve kapitalist sistem açısından incelenmesi için bak: F. Ercan (1997)

¹⁵ Sermayenin kriz ve yeni birikim rejimlerinin başlarında vergi ya da başka bir kanalla kaynak aktarmama yönündeki eğilimleri evrensel bir eğilimdir. K. Marx, Fransa'da yaşanan bu durumu oldukça anlamlı cümlelerle ifade etmiştir. Günümüze ilişkin bir dizi şey anımsattığı bir gerçek.

"Bu arada Geçici Hükümet, gittikçe artan bir bütçe açığının kâbusu altında kıvranıp duruyordu. Boşu boşuna yurt-severce özveriler dileniyordu.

- Yalnız işçiler sadakalarını attılar ona.

Kahramanca bir çareye başvurmamak, yeni bir vergi çıkartmak gerekti. Ama kimi vergilendirmeliydi?

- Borsanın aç kurtlarını mı?

- Devletin alacaklılarını mı?

- Banka krallarını mı?

- Gelir sahiplerini mi?

- Sanayicileri mi?

Bu, hiç de cumhuriyetin burjuvazi tarafından tatlılıkla kabul ettirilmesini sağlayacak bir yol değildi?" (Marx, 1976, 53).

¹⁶ Çifte realizasyon krizi, üretilen metaların paraya dönüşmemesi ve çıkartılan değerli kağıtların reel değerlere karşılık gelmemesi anlamında kullanılıyor. Detaylı bilgi için bak; F. Ercan "Para ve Kapitalizmin Krizi: Kumarhane Ekonomisi ve Finansal Kapitalin Ölenemeyen Yükselişi" (basılmamış çalışma)

¹⁷ Sermayenin toplam döngüsünün ülke içinde gerçekleşme koşullarının zamanla uluslararası ve dünya ölçeğinde gerçekleşmesine ilişkin detaylı bilgi için D. Bryn (1995).

¹⁸ Burada sunulan genel çerçeve dolayında sorunun detaylı analizi için bak: F. Ercan; (baskıda) "Bölgesel Dengesizlik/Kalkınma Açısından Anadolu Sermayesi ve Küçük İşletmeler",

Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Etmeye Yönelik Çalışmaların Analizi

Adem Kalça*

Özet

Batılı ekonomistleri, özellikle makro-ekonomik tahlilleri ile ekonomik olayları açıklamaya çalışan ve ekonomik sorunları yine bu yoldan çözebilmeyi amaçlayan ekonomistler grubunu şaşırtan bir gelişme dikkati çeker. Ekonomistler 1930'lardan sonra enflasyonu, işsizliği, mali sorunları makro-ekonomik yöntemlerle çözmeye çalışmış olmalarına rağmen, günümüzde aynı sorunları yine aynı yöntemlerle çözmeye büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Ekonomistler bu başarısızlığın sebeplerini açıklamaya çalışan yeni görüş ve tezler ileri sürmüşlerdir. Bunlardan en önemlisi "Kayıtdışı Ekonomi" (gözlenemeyen, ölçülemeyen gelir tezi) dir. Böylece tıkanan makro-ekonomi kendine yeni bir açılım bulmuş, akabinde kayıtdışı ekonomiyi test ve tahmin etmek için yeni yöntem ve metodlar geliştirilmiştir. Artık makro-ekonomik tahliller kayıtdışı ekonomi sayesinde daha bir derinlik ve zenginlik kazanmıştır.

Bu çalışmanın amacı, 1958 yılında Cagan tarafından iktisat literatürüne yerleştirilen kayıtdışı ekonomi konusunda, Dünya'da ve Türkiye'de yapılan bazı önemli çalışmaların tarihsel perspektif içerisinde karşılaştırmalı analizini yapmaktır.

Giriş

Ekonomistler tarafından kamu ve özel sektör ayrımına tabi tutularak incelenen ekonomiler, artık kayıtlı

ve kayıtsız ekonomiler adı altında ifade edilmeye ve incelenmeye konu olmaktadır. İlk defa Cagan (1958) tarafından parasal açıdan incelenen ve ABD'deki boyutları tespit edilen, en önemlisi akademik literatüre yerleştirilerek adı konulan kayıtdışı ekonomi, Gutmann (1977) tarafından da incelemeye tabi tutularak, Cagan'ın ölçme yöntemi bir adım daha ileriye götürülmüştür. Sonrasında ise kayıtdışı ekonomi, sanayileşmiş ya da sanayileşmekte olan, demokratikleşmiş ya da demokratikleşmekte olan, kapitalist ya da sosyalist birçok ülkenin gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir.

Ekonomistler 1930'lardan sonra enflasyonu, işsizliği, mali sorunları makro-ekonomik yöntemlerle çözmeye çalışmış olmalarına rağmen, günümüzde aynı sorunları yine aynı yöntemlerle çözmeye büyük zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

Yasal ve yasadışı pek çok ekonomik faaliyeti bünyesinde barındıran, vergilendiril(e)meyen, ölçülemeyen, bildirilmeyip gizlice yapılan kayıtdışı ekonomik faaliyetleri, kaçak ve enformal istihdam, marjinal sektör, silah kaçakçılığı, uyuşturucu ticareti vb. aktiviteleri kapsamakta, ekonomik kriz ya da durgunluk dönemlerinde karşılaşılan kamu finansman güçlükleri nedeniyle hemen gündemin ilk maddeleri arasında yer almaktadır.

Kayıtdışı ekonominin Türkiye'de telaffuz edilmeye başlandığı tarih 1985 yılı olmasına karşın, 1991 yılına kadar bu konu üzerinde yapılmış ciddi ve elle tutulur bir araştırmaya rastlamak mümkün olmamıştır. Özellikle, 1990'lı yıllardan itibaren gittikçe istikrarını kaybeden Türk ekonomisinin 1994 yılında krize girmesi ve akabinde "5 Nisan Ekonomik İstikrar Programı" kararları ile bazı tedbirlerin (reform değil) alınması kayıtdışı ekonomiyi gündeme getirmiş ve neredeyse gündemin birinci sırasına oturtmuştur. 1990'lı

* Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat Bölümü

Sümerbank

Kişiyi Özel Krediler

Kişiyi Özel Ödemelerle

Burada!

Mola zamanı!

Sümerbank'ın **Kişiyi Özel Krediler**'i konuttan otomobile, bilgisayardan mobilyaya, eğitimden tatile her gereksininizi en hızlı, en ekonomik şekilde karşılar. Üstelik gelir akışınıza uygun vadelerle, kişiyi özel taksitlerle ödersiniz. Bütün bunlar için Sümerbank'a 5 dakika uğramanız yeter.

SÜMERBANK

Kuşaktan kuşağa

ÜTÜN NAKLİYE PROBLEMLERİNİZİN ÇÖZÜMÜNDE YANINIZDAYIZ

DAKO - ALBATRANS
NAKLİYAT ANONİM ŞİRKETİ

As agent of DACOTRANS
Abide-i Hürriyet Caddesi
Polat Celilaga İşhanı 7/30
80310 Mecidiyeköy-İSTANBUL
Tel. : 267 47 48 - 267 45 41
Telex : 26 375 tun tr

yıllarda başlayan kayıtdışı ekonomi üzerindeki akademik çalışmalar, özellikle 1994 yılından sonra artmaya, gerek akademisyenler, gerek sanayiciler ve çeşitli sivil örgütler ve gerekse politikacılar tarafından telaffuz edilip üzerinde araştırmalar, toplantılar yapılmaya başlanmış, çeşitli kitap ve makaleler yayınlanmıştır.

Kayıtdışı ekonomi üzerinde her geçen gün artan şekilde çalışmalar yapılmakta olup, bu ekonominin özellikle boyutlarının tam olarak ölçülebilmesi için çok çeşitli yöntemler geliştirilmiştir ve geliştirilmektedir. Tüm bunlara rağmen kayıtdışı ekonomiyi tam olarak ölçecek bir model henüz bulunamamıştır. Yine de kullanılan bu yöntemler sayesinde, kayıtdışı ekonominin analiz edilmesine ve ona göre politikalar üretilmesine çalışılmaktadır.

1980'li yıllardan sonra artan bir şekilde önem kazanmaya başlayan ve hâlâ geçerliliğini muhafaza etmekte olan "matematiksel iktisat", damgasını kayıtdışı ekonominin hesaplanmasına da vurmuştur. Özellikle 1980 yılından sonra kayıtdışı ekonominin ölçülmesi ekonometrik modeller ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Parasalcı yaklaşımlarla ve ekonometrik olarak tahmin edilmeye çalışılan kayıtdışı ekonomi hesaplamaları, farklı tarihlerde, farklı ülkelerde, farklı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Çoğu zaman kullanılan modeller aynı olmasına rağmen, araştırmanın farklı ülkelerde yapılmasından dolayı bazı değişkenler (veri yetersizliğinden dolayı) farklı olarak kullanılmıştır.

Gerek parasalcı yaklaşımla ve gerekse diğer yöntemler ile kayıtdışı ekonomiyi test ve tahmin etmeye çalışan araştırmacıların çalışmalarını yakından incelemek, bu konuda araştırma yapacak olanlara ışık tutulması ve bundan sonraki kayıtdışı ekonomi hakkındaki analizlere yardımcı olunması açısından önemlidir.

Kayıtdışı Ekonomiyi Tahmin Etmeye Yönelik Çalışmaların Analizi

Cagan, 1958'de ABD'de para oranının belirlenmesi üzerinde yaptığı bir araştırmada gelir vergisinden kaçışın ilginç bir ampirik çalışmasını yapmıştır. 1945'te para oranının, geniş para oranıyla karşılaştırılmasından çıkan sonuca göre 1945 yılı itibarıyla para-

daki gelişmede geniş bir "aşırılık" olduğunu bulmuştur (1940 yılına oranla). Para talebindeki banka mevduatlarına göre artış, para oranının geleneksel belirleyicileri olan faiz oranı veya reel gelirdeki değişmelerle izah edilemez. Çünkü, bu değişkenlerdeki değişimler küçüktür ve dahası, değişkenlerden her biri diğerini mas etme eğilimindedir. Cagan, savaş zamanlarında para talebini artıran, vergiden kaçış, kara piyasa, seyahat, askeri gücün büyüklüğü ve ahalideki değişimler

gibi faktörleri tartışmıştır. Vergi kaçışı hariç, bu değişikliklerin hepsi para tutumundaki artışın küçük bir kısmını açıklayabilmektedir. "Savaş zamanlarında % 60-70'lik yüksek oranlardaki vergi oranları para talebini artırmaktadır" ve "bildirilmemiş gelir gömülemek için anor-

mal bir para talebi oluşturur", yani, kayıtdışı ekonomideki paranın dolanım hızı, yasal sektördeki dolanım hızından daha düşüktür tezlerini öne süren Cagan sonuç olarak, ABD'de savaş zamanlarında nakit talebinin keskince yükselmesinin nedenini savaş zamanlarındaki kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin yürütülmesine ve nakite olan ihtiyaçtan kaynaklandığına yormuştur. Cagan'a göre, "savaş zamanlarındaki para talebinin dörtte üçü veya en azından hepsi gelir vergisi kaçışı ile açıklanabilmektedir"... Cagan (1958). Bu açıklamalar kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmede kullanılan para sirkülasyonu ve ekonomik faaliyet seviyesi arasındaki ilişkilerden yola çıkılarak bulunan sonuçların ilkidir.

Daha sonraları Gutmann, nakit talebinin kayıtdışı ekonomik faaliyetleri ölçmede bir gösterge olarak kullanıldığını göstererek, Cagan'ın lehine görüş bildirmiştir. Geniş bir makale referansında Gutmann, özellikle Cagan tarafından geliştirilen modeli kullanarak, ABD'de 1976 yılındaki kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin boyutlarının tahminini ortaya koymuştur. Aşağıda sıralanacak olan bazı nedenlerden dolayı Gutmann'ın yaptığı hesaplamaların Cagan'ın öngördüğü sonuçlar açısından kabul edilmesi zor görünmektedir. Gutmann'ın analizinde dört varsayım vardır. (Gutmann (1977)):

- 1) Kayıtdışı ekonomide mübadele aracı olarak nakit para kullanılmaktadır.
- 2) Vergi kaçışı motivasyonlarına atfedilebilecek bir sıra dışı nakit talebi olması durumunda bir referans (baz) yıl dönemi tanımlanabilir.

zı bulmuş olmasıdır. Üçüncü varsayım Cagan tarafından dikkatlice analiz edilmiş ve ilk yakınlaştırma olarak sabit olduğunu bulmuştur. Gutmann ise bu konuya hiç değinmemiştir. Bu durum Cagan'ın extrapolasyonunun sadece beş yıla uygulamış olması gereğine dayanırken, Gutmann 35 yılın üzerinde bir döneme uygulamıştır. Artık, nakit oranının belirleyicileri üzerine yapılan çok sayıdaki ampirik çalışmadan bilinmektedir ki, (bu oran) mübadele hacmi ve faiz oranıyla sistematik bir şekilde değişmektedir.

Gutmann'ın modeli özü itibarıyla şöyledir: Kayıtdışı ekonomik faaliyetler geride suç aleti bırakmamak amacıyla nakit

3) Nakit paranın mevduatlara oranı referans yıl dönemi boyunca baskın olacaktır ki, kayıtdışı ekonomideki büyüme değişimleri dışında her şey değişmeden kalacaktır.

4) Kayıtdışı ekonomide paranın dolanım hızı resmi ekonomideki (nakit+mevduat) paranın dolanım hızına eşittir,

Yapılan varsayımlar kabul edilecek nitelikte değildir. Çünkü Gutmann, nakit-depozit rasyosunun sadece vergi oranları ile yasal kısıtlamalardaki değişimlerden etkilendiğini varsaymıştır. Cagan'ın görüşüne göre; geniş para arzı (M2) içerisindeki nakit paranın payını etkileyen faktörler şunlardır... Cagan (1958):

- 1) Nakit tutmanın alternatif maliyeti,
- 2) Kişi başına düşen reel gelir (beklenen),
- 3) Perakende ticaret düzeyi,
- 4) Kişi başına düşen seyahat hacmi,
- 5) Şehirleşme düzeyi,
- 6) Vergi.

Cagan, 1919-1955 dönemi için şöyle bir spesifikasyona gitmiştir: $C/M2=f(\text{faiz, reelgelir, ortalama vergi oranı})$

Tekrar Gutmann'ın modeline dönülecek olunursa, yaptığı varsayımlarda 1. ve 2. varsayımlarının Cagan ile ortak olduğu görülecektir. Sadece 1937 - 1941 yıllarını temel dönem olarak kullanmıştır. Cagan 4 no'lu varsayıma alternatif bir atıfta bulunur, o da kayıtdışı ekonomide daha küçük bir oranda paranın dolanım hızı

para ile gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kayıtdışı faaliyetler arttıkça nakit para talebi de artacaktır.

$$C = C_b + C_w \quad (1) \quad kb = k - kw \quad (7)$$

$$D = D_b + D_w \quad (2) \quad kb = (C - C_w) / D = C_{cb} / D \quad (8)$$

$$D_b = 0 \quad (3) \quad V_w = GNP_w / (C_w + D_w) \quad (9)$$

$$D = D_w \quad (4) \quad V_b = GNP_b / C_b \quad (10)$$

$$k = C / D \quad (5) \quad V_b = V_w \quad (11)$$

$$kw = C_w / D \quad (6) \quad GNP_b = C_b * V_b \quad (12)$$

Yukarıdaki ifadelerde :

C = Dolaşımdaki para miktarı,

D = Vadesiz mevduat,

b = Kayıtdışı ekonomi,

w = Kayıtlı (resmi) ekonomi,

V = Paranın dolanım hızı,

GNP = Gayri safi milli hasılayı göstermektedir.

Gutmann'ın varsayımına göre kayıtdışı ekonomik faaliyetler nakit olarak yapıldığından $D_b = 0$ olacaktır. Ayrıca ekonomide kayıtdışılık bulunmaması durumunda (kw) oranı sabit olacaktır. Üçüncü varsayım olarak ekonomide kayıtdışı ekonominin bulunmadığı bir dönem olacağından ($kw = k$) ifadesi yazılabilir. Dolayısı ile herhangi bir yılda kayıtdışı ekonomi söz konusu ise $kb = k - kw$ 'dir. Bu modelde hem kayıtdışı hem de kayıtlı ekonomide paranın dolanım hızı aynı olduğundan $V_b = V_w$ 'dir. Buradan, kayıtdışı ekonomideki üretim ve gelir şu şekilde hesaplanacaktır: $GNP_b = C_b * V_b$. Ödeme şekillerinin (çek, kredi kartı) değişmesiyle Gutmann'ın metodu, kimi uzunluktaki zaman serilerinde kayıtdışı ekonomi tahmini için hiç-

bir güvenilir kaynak oluşturmamaktadır... Hansson (1982).

Para metodunun (nakit) verimli çıkarımlarını azaltmak için, para oranındaki dönemsel ve seküler değişimleri (ki bunlar vergi yükünden kaynaklanmaktadır) çoklu bir regresyon analizinde denemek, daha yararlı olması için temel oluşturacak gibi gözükmektedir. Bu çizgideki yaklaşım Cagan ve daha sonra Maccesich tarafından Kanada verilerine uygulanmıştır. Her iki araştırmacı da nakit talebinin mevduatlara bağlı olduğu, kişisel gelir vergisi oranındaki artışla arttığını bulmuşlardır... Maccesich (1962).

Tanzi de yaptığı bir çalışmada bu metodu kullanmış ve açıkça (modelini) vergi kaçağından kaynaklanan sıra dışı nakit talebini ölçmek üzere düzenlemiştir. Tanzi, nakitin vadesiz mevduatlara oranını tahmin etmiş (1929 - 1976 yılları için ABD'deki oran) (ve bu oranı) gelirin, kişisel gelirdeki ücret ve satışların oranının ve üç alternatif veri seviyesi ölçüsünün fonksiyonu olarak almıştır. Bunlar (T₁) kişisel gelir vergisinin kişisel net gelir transferlerine oranı, (T₂) yasal vergi oranının üst noktası ve (T₃) faiz gelirlerinden alınan verginin ağırlıklı ortalamasıdır. Bütün bu vergi değişkenlerinin nakit oranını pozitif ve anlamlı olarak etkilemesi beklenmektedir. Bu, Tanzi'ye göre, özellikle T₃'te gelir vergisi seviyesi değişkenlerini yakalamak için idealdir. Bu temelde Tanzi, öngörülen 1, 2 ve 4. varsayımları kullanarak, kayıtdışı ekonominin boyutlarını hesaplamıştır... Tanzi (1982).

Nakit yönteminin kullanılabilirliği bu 4. varsayım sıkı sıkıya bağlıdır. Feige 4. varsayımı, kayıtdışı ekonominin yasal ekonomiden daha entegre olduğu ve servislerdeki payının daha büyük olduğu bir ortamda sınamıştır, ki (bunun sonucunda) kayıtdışı ekonomide nakit balanslarının daha yüksek bir dolanım hızı olduğunu saptamıştır... Feige (1979). Fakat yukarıda söylendiği gibi, Cagan (1958), bildirilmemiş gelirlerin yasal gelire oranla nakit iddiaları konusunda daha güçlü bir eğilimi olduğu şeklindeki makul hipoteze atıfta bulunmuştur. Bu argüman kayıtdışı ekonomide daha düşük dolanım hızına neden olmakla, ters yöndeki işleyişi izole eder. Ek olarak bu durumun kayıtdışı ekonomideki dolanım hızıyla yasal ekonomideki dolanım hızının eşit olabileceği sorusuna neden olabilir.

Böylece ortaya çıkmaktadır ki güvenilir sonuçlar elde etmek için kullanılan birkaç metottan çok dolaylı bir tanesi olduğu sonucundan kaçınmak zor gözükmektedir. Ödeme şekilleri ve finansal yenilikler, nakit talebi ile banka mevduatlarının değişik şekilleri arasında yer değiştirmeye neden olduğu gibi kritik bir görünüş ortaya çıkmaktadır. Bu ışık altında, bu yaklaşımın doğal bir uzantısı olarak, finansal piyasalardaki gelişmelerin neden olduğu çeşitli tipteki mevduatlar arasındaki ikameyi hafifletmek için para talebinin doğru tahmin edilmesi gerekmektedir.

Ödeme şekilleri ve finansal yenilikler, nakit talebi ile banka mevduatlarının değişik şekilleri arasında yer değiştirmeye neden olduğu gibi kritik bir görünüş ortaya çıkmaktadır.

Tanzi'nin yaklaşımında nakit rasyosunun, yasal ve yasa dışı faktörler tarafından etkilendiği varsayılmıştır. Yasal faktörler kısa ve uzun dönem faktörler olarak ayrılmaktadır. Yasa dışı faktörler ise, vergi

esaslı ve vergi esaslı olmayan faktörler olarak ikiye ayrılmaktadır... Tanzi (1982).

Yasal faktörler: Uzun dönem ya da yapısal faktörler (ki bunlar nakit rasyosunu etkiler) arasında;

- 1) Kredi kartları uygulamasının başlaması ve yaygınlaşması,
- 2) Kişi başına düşen seyahat hacmi,
- 3) Şehirleşme düzeyi,
- 4) Ticari bankaların şubelerinin yaygınlaşması, bulunmaktadır.

Tanzi, bu değişkenleri analize sokmak yerine, bunları temsil edecek olan kişi başına düşen milli geliri kullanmıştır. Kişi başına düşen milli gelirin artmasının nakit rasyosunun azalmasına neden olabileceği varsayılmıştır. Kısa dönem yasal faaliyetler arasında ise;

- 1) Gelirin bileşimi (ücret ve maaş),
- 2) Nakit tutmanın alternatif maliyeti (faiz), vardır.

Yasal olmayan faktörler vergi olmasa bile, nakit rasyosu yasal olmayan faaliyetler tarafından etkilenebilir. Vergi kaçırma belirleyen faktörler şunlardır (Kısa dönem ve ölçülemez nitelikte):

- 1) Vergi yasalarının eşitlik sorunu,
- 2) Vergi ödeyenin davranışı,
- 3) Din ve kültürel özellikler,

4) Vergi kaçırmada uygulanan cezai müeyyidele-
rin şiddeti

5) Vergi ödememenin parasal getirisi

Tanzi'nin (1982) Ampirik Testi:

$$C / M2 = \alpha_0 + \alpha_1 T_1 + \alpha_2 W_1 + \alpha_3 Y_1 + \alpha_4 R_1 + U_1 \text{ dir.}$$

Burada:

$C/M2$ = Dolaşımdaki para miktarının $M2$ 'ye oranı,

T = Gelir vergisinin ağırlıklı ortalaması,

W = Ücret ve maaş ödemelerinin gelir içindeki payı,

Y = Kişi başına düşen milli gelir,

R = Vadeli mevduat faiz oranı.

U = Hata terimi'dir.

Modelin tahmininde stok uyarılama varsayılmış. Çünkü, arzu edilen nakit rasyonun optimal nakit rasyonuna varıncaya kadar bir sürenin geçtiği varsayılmıştır. Bunun için bağımlı değişkenin bir dönemlik gecikmesi açıklayıcı değişkenler vektörüne ilave edilmiştir.

Tanzi'ye göre gerek vergilendirme ve gerekse diğer yasal kısıtlamalar olduğu müddetçe kayıtdışı ekonominin mevcut olma durumu devam edecektir (kayıtdışı ekonominin mevcut olmasına imkân tanır). ABD'de 1980 yılında kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü GSMH'nın % 4.5 ile % 6.1 arasında değiştiğini bulan Tanzi, çalışmalarında ulaştığı sonuçların kayıtdışı ekonominin kesin ölçüleri olduğu iddiasında değildir.

Feige $C/M = \alpha_0 + \alpha_1 t + \alpha_2 (ws) + \alpha_3 r + \alpha_4 Y + U_i$ denklemini kullanarak yine ABD'de parasal yolla kayıtdışı ekonominin boyutunu tahmin etmeye çalışmıştır... Feige (1989). Burada,

Y = Kayıtlı gelir,

r = Faiz oranı,

ws = Ücret ve maaş gelirleri,

t = Ortalama marjinal vergi oranlarıdır.

Feige bu regresyon denklemini kullanarak şu sonuca ulaşmıştır.

$$C/M = 1.201 + 0.630 t t - 1.531 (ws) + 0.49 r + 0.00002 Y \\ (8.724) (4.953) (7.266) (.164) (2.340)$$

Feige ayrıca kayıtdışı ekonominin ölçümü için miktar kuramını da kullanmıştır: $MV = PT$. Modele göre, $(PT/nominal \text{ GSMH})$ oranı bilinir ve sabittir. Sadece MV değerini bulmak mümkündür. Aynı şekilde $GSMH$ 'nın nominal değeri de hesaplanabilir. Sonuçta bu yolla hesaplanmış $GSMH$ değeri ile resmi

GSMH değeri arasındaki fark, kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü verecektir.

Isachsen ve Strom (1989) Norveç'te kayıtdışı ekonominin ölçülmesi için iki yaklaşım kullanmışlardır: Makro yaklaşım (para stokundaki değişmelere dayandırılmak şeklinde) ve mikro yaklaşım (kayda geçirilemeyen, çalışmadan elde edilen gelirlerle ilgili).

Norveç'in kayıtdışı ekonomisini mikro yaklaşımla tespit etmek için kullandıkları anketin esas amacı: Kayıtdışı ekonomideki emek arzı üzerindeki marjinal vergiler, ceza ödemeleri, vergi kayıp ve kaçagını bulma olasılıkları ve demografik faktörlerin etkilerine ilişkin hipotezleri test etmek için veriler toplamaktır. Makro yaklaşımda ise kayıtdışı ekonominin boyutları gözden geçirilmektedir... Isachsen ve Strom (1989). Model: $\ln C - \ln C_1 = \theta (\ln C^* - \ln C_1)$ dir. Burada; C^* = Uzun dönem para talebi (arzu edilen para miktarı) dir.

$$\ln (C^* / P) = a_0 + a_1 \ln Y + a_2 i + a_3 \pi + a_4 \text{CON}/Y + a_5 t$$

Burada :

C = Halkın elinde tuttuğu para,

P = Fiyat endeksi,

Y = Reel GSYİH,

i = Vadeli mevduat getirisi,

π = Enflasyon oranı,

CON/Y = GSYİH'nın bir payı olarak özel tüketim,

t = Gayri safi marjinal vergi oranı,

θ = Stok düzenleme parametresi $0 \leq \theta \leq 1$ dir.

Katsayılar; $a_1 > 0$, $a_3 < 0$, $a_4 > 0$ ve $a_5 > 0$ 'dır. Bu katsayılar tek denklemlile modelle tahmin edilmiştir. Burada 1952-1979 arasındaki yıllık veriler kullanılmıştır. Yapılan tahmin şu sonuçları vermektedir... Isachsen ve Strom (1989) :

$$\ln(C/P) = -1.250 + 0.309 \ln Y - 0.024 i + 0.003 \pi + 0.001 \text{CON}/Y + 0.007 t + 0.534 \ln(C_1/P) \\ (3.65) (3.41) (2.54) (0.03) (1.44)$$

Tahmin edilen katsayılar (enflasyon oranı dışında) beklenen yöndedir. Varılan sonuç: Norveç ekonomisinin 1978 yılı rakamlarına göre GSYİH'nın %6.3'ü kayıtdışı ekonomidir.

Mirus ve Smith'in (1989) Kanada ekonomisindeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü ve seyrini izlemeyi hedefleyen çalışmalarında, daha önceleri Kanada ekonomisine uygulanan çalışmaların (Kanada Bankası - Haas) özellikle 1968 yılında uygulamaya konan kredi kartlarının ve bu yıldan sonraki finansal değişmelerin nakit para (nakitlerin geniş para arzına oranına) talebine olan etkilerinin dikkate alınmadığı ve dolayısıyla kayıtdışı ekonominin gerek büyüklüğü, gerekse seyri hususunda eksik bilgiler verdikleri vurgulanmıştır.

Mirus ve Smith, yukarıda sayılan bu faktörleri dikkate alan nakit para talep fonksiyonunu tahmin etmiştir. Tahmin ettikleri talep regresyonu aşağıdaki gibi belirlenmiştir... Mirus ve Smith (1989):

$$C(t) = \alpha_0 + \alpha_1 D(t) + \alpha_2 y(t) + \alpha_3 D(t) * y(t) + \alpha_4 r(t) + \alpha_5 T(t) + e(t)$$

Burada;

$C(t)$ = Kişi başına düşen dolaşımdaki reel paranın logaritmik değeri (reel olarak hesaplanmış),

$y(t)$ = Kişi başına düşen reel milli gelir,

$D(t)$ = Kukla değişken, 1968 öncesi 0, sonrası 1,

$r(t)$ = Faiz oranı,

$T(t)$ = Kişisel vergi yükümlülüğünün doğal logaritmaları,

$e(t)$ = Regresyon denkleminin hata terimi'dir.

Özellikle, veri yetersizliği, yapısal değişikliğin problemini belirlemede yetersiz kaldığı ve sonuçlar çok kesin olamayacağı için vurgulanmıştır.

Barthelemy (1989), Fransa'daki kayıtdışı ekonominin boyutlarını ortaya koymak amacıyla yaptığı araştırmada konu hakkında tarihsel bir süreç açıkladıktan sonra, birkaç bölgesel anketle birlikte Fransa'daki kayıtdışı emeğin yapısal özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Tanzi'nin tahminleme yöntemini kullanarak Fransa'daki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ve boyutunun makro-ekonomik tahminlerle tetkik edilmesi ve ayrıca Fransa'daki vergiden kaçınma sonucu ortaya çıkan sonuçların bir anketle uygulamalı olarak ortaya konulması çalışmasında izlemiş bulunduğu yoldur. Çalışma alanı olarak ise Paris'teki siyah (zenci) emek gücünü seçmiştir.

Fransa'da vergiden kaçınmanın tahmini General Income Board Forthe Tax Council tarafından yapılır. İlk çalışması 1972, ikinci ise 1978 yılında yayınlandı. Yapılan ilk çalışmada 40.000 vergi mükellefi incelendi. Örnek iki kriter tarafından belirlenir. Bunlar:

1) Deklare edilen vergilendirilebilir gelir seviyesi,

2) Geçerli gelir kategorisi (maaş, ücret, emekli aylığı, yaşam ödenekleri) dir.

Tanzi parasal metodu kullanarak kayıtdışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye çalışmıştır. ABD için yaptığı bu çalışma 1959-1979 dönemini kapsamaktadır. Ancak Tanzi'nin bu metodunu kullanan Barthelemy'nin çalışması analiz edilirken, 1976 yılında Fransa'da muhasebe sisteminin değiştirildiğinin de gözardı edilmemesi gerekmektedir. Bu çalışmada 1959 yılı temel yıldır.

Yapılan çalışmada bağımlı değişkenlere göre, üç rasyo kullanılmıştır: 1) C/D , 2) $C/M1$, 3) $C/M2$ C/D uygulamalı olarak, $\ln C/D = a_0 + a_1 \ln W + a_2 \ln T + a_3 \ln Y$ denkleminde tahmin edilmiştir.

Burada;

C/D = Nakit paranın vadesiz mevduata oranı,

W = Gayri safi kullanılabilir hane halkı gelirinin maaş ve ücretlere oranı,

T = Kişisel gelir vergileri ile katma değer vergileri toplamının vergi öncesi hane halkı gelirine oranı

Y = Kişi başına reel GSYİH'nın endeksi'dir.

1959-1979 yılları için varılan sonuçlar... Barthelemy (1989):

$$\ln (C/D) = 9.82031 - 0.086 \ln W + 0.917 \ln T - 1.636 \ln Y$$

(6.09) (-0.17) (2.99) (-12.92)

$$R^2 = 0.976 \quad F = 236.436 \quad DW = 1.282$$

1959 - 1979 yılları arasında vergi oranları para miktarını etkilemiştir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar oldukça sınırlıdır. Bunun sebebi de mevcut verilerin sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Sonuçta, GSYİH / M1 (gelirin dolanım hızı) = 4.188 olup kayıtdışı gelirler GSYİH'nın % 6.3'üdür.

Keenan ve Dean (1980) yapmış oldukları çalışmalarda kayıtdışı ekonominin boyutunu, anket yöntemiyle (deneklere garanti ve imzasız cevapların güvencesi verilerek ve bununda cevapların yeterliliğine işaret olacağını belirterek) bulmuşlardır... Keenan ve Dean (1980).

Ferman ve Berndt (1981) yaptıkları çalışmada, yasal ekonomiye alternatif olarak eve dayanan kayıtdışı ekonomi faaliyetlerini rapor etmişlerdir. Genel sonuç olarak hane halkının (300 hane halkı araştırıldı (1977)) yarısından fazlasının (% 51) kayıtdışı ekonomiden en az bir hizmet mubayağa ettiğini tespit etmişlerdir... Smith (1986). Yapılan hizmetler, çimen biçme, boyama, dekorasyon, halı dokuma, bebek sandalyesi imalatı gibi çalışma alanlarıdır. Ferman ve Berndt, kayıtdışı ekonomide faaliyette bulunan birçok insanın memnun oldukları sonucuna varmışlardır... Ferman ve Berndt (1981).

Benzer bir araştırma yaklaşımı 1981 yılında 730 hane halkı örnek alınarak iş ve hizmet tedariki çalışmasında Pahl tarafından yapılmıştır... Pahl (1984). Araştırma ev halkının çalışma faaliyetlerini kapsamaktaydı. Ev halkı emeğini dört kategoride incelemiştir. Bunlar :

- 1) Ev içinde ücretsiz yapılan işler,
- 2) Arkadaşlar tarafından ücretsiz yapılan işler,
- 3) Arkadaşlar ve aile fertleri tarafından ücretli yapılan işler,
- 4) Firmalar tarafından yapılan ücretli işler'dir.

Ne Pahl ne de Detroit'in çalışması kayıtdışı ekonomide üretilmiş olan mal ve hizmetler dizininin tümünü kapsamaktadır. Araştırma sonuçlarına göre hane halkları kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarına açıktır ve yapılan araştırmalar bunu doğrulamıştır. KDV'den kaçma hane halkında, firmalar ve kamu sektöründen daha çoktur. Bu çalışmalardan çıkan diğer bir sonuç, hane halkı harcamalarının % 25'inin kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarında gerçekleşmesidir.

Matthews ve Rastogi nakit para talebi yaklaşımını kullanarak, Britanya'da kayıtdışı ekonominin GSMH'nin yaklaşık % 15'i seviyesinde olduğunu tahmin etmişlerdir... Matthews ve Rastogi (1985).

Dilnot ve Morris toplam harcamaların toplam gelirlerden daha çok olduğu bölgelerde araştırmalar yapmışlardır... Dilnot ve Morris (1981).

Isachsen, Klovland ve Strom (1982) yapmış oldukları bir kamuoyu araştırması ile Norveç'te kayıtdışı

ekonomi faaliyetleri mikro yaklaşımla (emek piyasası) tespit etmişlerdir. Ayrıca para stokundaki gelişmeler yoluyla da makro tahminler yapmışlardır. Kayıtdışı ekonomi ile ilgili olan ve diğer çalışmalarda da yer alan belirsizlikler bu çalışmada da olduğundan, sonuçlar çok fazla güvenilir olmayabilir. Bu çalışmada kullanılan denklem şöyledir... Isachsen, Klovland ve Strom (1982):

Araştırma sonuçlarına göre hane halkları kayıtdışı ekonomi faaliyet alanlarına açıktır ve yapılan araştırmalar bunu doğrulamıştır. KDV'den kaçma hane halkında, firmalar ve kamu sektöründen daha çoktur.

$$fN_B = \alpha_0 + \alpha_1 W_R (1-t) + \alpha_2 W_B + \alpha_3 W_B (1-\gamma) + \alpha_4 p + \alpha_5 z + U$$

Burada;

N_B = Her yıl için kayıtdışı ekonomide çalışılan saat sayısı,

W_R = Yasal piyasadaki saatlik ücret,

t = Marjinal vergi oranı
 $0 \leq t \leq 1$,

W_B = Kayıtdışı ekonomideki saatlik ücret,

γ = Ceza oranı $\gamma \geq 0$,

p = Yakalanma ihtimali (% olarak),

z = Sosyo ekonomik değişkenler vektörü,

U = Normal dağılmış hata terimleri'dir.

Emeğin her iki piyasada da bireysel arzını tahmin etmek için bu denklem kullanılmıştır. Denklemin sonuçları şöyledir: Erkekler için:

$$\ln N_B = 2.06 - 0.016 W_R (1-t) - 0.0009 W_B + 0.1 W_B (1-\gamma) - 0.02p + z$$

(0.0) (0.14) (0.82) (0.13) (0.0)

Kadınlar için:

$$\ln N_B = -0.17 + 0.15 W_R (1-t) + 0.005 W_B + 0.003 W_B (1-\gamma) - 0.002p + z$$

(0.63) (0.19) (0.26) (0.73) (0.20)

W_B 'ye ilişkin katsayı dışındaki bütün katsayılar beklenen işaretleriyle bulunmuştur. Ücret ve vergi oranı katsayıları 1.5 anlamlılık düzeyinde anlamsız bulunmuştur. Sadece p değişkeninin (ve sabit terim) katsayısı anlamlıdır. Sonuç olarak p 'deki % 1'lik bir artış, kayıtdışı ekonomideki çalışma saatlerini ortalama olarak % 2 azaltacaktır. Mesela yıllık 100 saatten 98 saate indirecektir. Kadınlar için çözölen regresyon denklemi anlamsız çıktığından yorum yapılamamaktadır. Erkekler için çözölen regresyon denkleminde ise sadece anlamlı olan p 'nin yorumu yapılmıştır. Norveç'te yapılan bu çalışmadan çıkan en önemli sonuç, kayıtdışı ekonomide yapılan işlerin ödemelerinin yaklaşık % 80'inin nakit olarak yapılmasıdır. Bu sonuç

Feige'nin (1979) kayıtdışı ekonomi faaliyetlerinin genelde çökle ödendiği varsayımı, en azından Norveç için, kayıtdışı emek piyasasında kabul edilebilir gözükmemektedir.

Norveç'in kayıtdışı ekonomisini ölçmek için yapılan makro-ekonomik yaklaşım para talebi temelinde uyarlanmıştır. Para metodunun temel varsayımı yüksek vergi oranlarının vergiden kaçışı artırdığı, dolayısıyla para talebini de artırdığı yolundadır. Yapılan varsayım şudur; kayıtdışı ekonomi faaliyetleri vergi otoritelerinin muhtemel denetimlerini minimize etmek için nakit para bazında yürütülür. Bu modelde nakit para talebi şöyle tanımlanmıştır:

$$\ln(C^*/P) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln Y + \alpha_2 i + \alpha_3 \pi + \alpha_4 (CON/Y) + \alpha_5 T$$

$$\alpha_1, \alpha_4, \alpha_5 \geq 0; \alpha_2, \alpha_3 \leq 0$$

Burada;

- C = Kamu tarafından tutulan nakit,
- P = GSYİH deflatörü,
- Y = Reel GSYİH,
- $\pi = 100 * (\ln Pt - \ln Pt_{-1})$ = enflasyon oranı,
- i = Vadeli mevduatlara uygulanan faiz,
- CON/Y = GSYİH'nın yüzdesi olarak tüketim harcamaları,
- T = İthalat gümrüklerini içermeyen gayri safi vergiler (GSYİH'nın %'si olarak)'dır.

1952 - 1978 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı bu denklemin sonuçları şöyledir:

$$\ln(C/P) = -1.58 + 0.337 \ln Y - 0.007 i - 0.002 \pi + 0.0093 (CON/Y) + 0.0010 T + 0.445 \ln(C-1/P)$$

$$(4.29) (3.47) (0.71) (0.14) (2.60) (0.33) (3.65)$$

$$R^2 = 0.982; \quad SEE = 0.0144$$

Tanzi düşük vergi oranlarında ve sıfır (0) vergi oranında (M2) para arzını kullanarak kayıtdışı ekonomiyi ölçmeye çalışırken, Klovland ise Almanya için vadesiz mevduat ve vergi oranları arasındaki pozitif ilişkiden dolayı, para talebi fonksiyonundan yararlanarak kaçırılan vergi miktarını tahmin etmeye çalışmıştır.

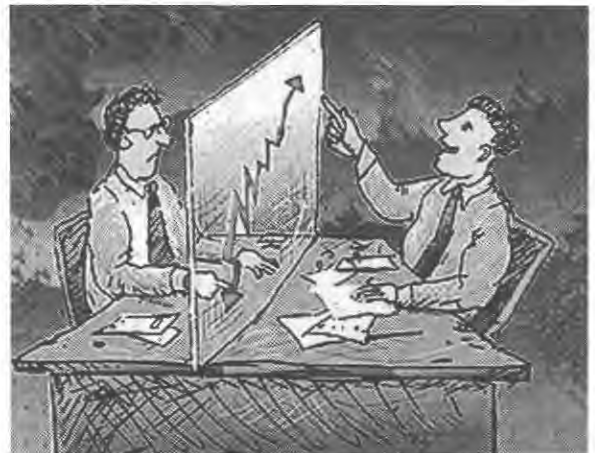
Tanzi, kişisel gelir vergilerinin kişisel net transfer gelirine oranı, en üst gelir grubunun yasal vergi oranları ve faiz gelirleri üzerindeki ağırlıklı ortalama vergi oranları gibi üç farklı vergi oranını kullanırken, Klovland, sadece vergilerin GSMH'ya oranını kullanmıştır. Onun modeli ve değişkenleri şöyledir... Langfeldt (1989):

$$\ln(X)_t = \beta \ln a_0 + a_1 \beta \ln Y_t + a_2 \beta r_t + a_3 \beta (P1/P)_t + a_4 \beta T_t + (1-\beta) \ln(X)_{t-1} + u_t$$

- C = Kamunun tuttuğu nakit (kasadaki nakit harıç),
- D = Vadesiz mevduat,
- M2 = Para arzı (nakit + vadesiz mevduat + vadedeli mevduat),
- Y = Reel GSMH,
- Y_{cap} = Birim sermaye başına reel milli gelir,
- r = Üç aylık para piyasası oranı,
- P1/P = Yaşam maliyeti endeksinin zımni GSMH deflatörüne oranı,
- T = GSMH'ya ilişkin sosyal ödemeleri de içeren toplam vergiler,
- P = Zımni GSMH deflatörü,
- u = Hata terimi'dir.

Burada X alternatif olarak şöyle açıklanabilir: C/D, C/M2, C/P Değişken gelir alternatif olarak reel GSMH veya birim sermaye başına reel MG ile ölçülmektedir. Buna ilaveten tüm değişkenler tabi logaritmik formda da ifade edilebilir. Bu durumda $\alpha_2, \alpha_3, \alpha_4$ gibi sabit yarı elastik katsayıları yerine bir tek sabit basit elastik katsayı varsayılmış olur. P1/P ve T değişkenlerinin pozitif işaretli olacağı beklenmektedir.

Bekkers ve Stoffers, Pakistan'da kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmek için yeni bir metod geliştirdiler. Bu metodun özü şudur... Bekkers ve Stoffers (1995): Belirli soruları kapsayan anketler yapmışlar ve bu anketleri Pakistan'ın iki büyük şehrinde gerçekleştirmişlerdir. Her şehir belirli pilot bölgelere ayrılmış ve her pilot bölgede aynı sayıdaki kişiler ankete tabi tutulmuşlardır. Bu anketlere cevap verenler de iki ana gruba ayrılmıştır. Bunlar hane halkı ve işverenlerdir (organize sanayi bölgeleri). Seçilen pilot bölgeler ayrı karakterlere sahiptir (yoksul ve zengin bölgeler gibi). An-

ketlere verilen cevapların harmanlanması sonucunda kayıtdışı ekonominin boyutları tahmin edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca anket cevapları sonucunda çalışanların ne kadarının kaçak, ne kadarının ikinci işte çalışıyor olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Yalnız sonuçlar şu açılardan eksik olabilir: 1) Anketlere eksik cevaplar verilmiş olabilir ve 2) Anketlere yanlış cevaplar verilmiş olabilir. Dolayısıyla bu, sonuçların ve kayıtdışı ekonominin boyutlarının tam doğru olamayabileceğini gösterir.

Kayıtdışı ekonominin çok çeşitli yönlerini inceleyen diğer bazı çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalarda kullanılan tekniklerin farklılığı ele alınan dönemlerin değişik, ülkelerin ayrı olması, sonuçların da farklı olmasına neden olabilmektedir.

Türkiye'de kayıtdışı ekonomi konusu henüz yeni tanınıyor olmasına karşın bu konuda yapılmış bazı çalışmalardan söz etmek mümkündür. Türkiye'de kayıtdışı ekonomi konusunda en kapsamlı çalışmayı Altuğ (1994) yapmıştır. Bu çalışmasında kayıtdışılığın nedenlerini, ölçme yöntemlerini kapsamlı bir şekilde inceledikten sonra, belli başlı ülkelerin kayıtdışı ekonomilerini ele almıştır. Son olarak Altuğ, Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin izlerini sektörler bünyesinde araştırmıştır. İnşaat sektörü, ticari oto, otopark, uluslararası taşımacılık, altın sektörü gibi sektörleri rakamsal örneklerle inceleyerek, bu sektörlerdeki kayıtdışı faaliyetlerin boyutlarını ortaya koymaya çalışan Altuğ, sonuçta Türkiye'de kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin hayli yekün tuttuğu kanısına varmıştır (GSMH'nin % 35-55 arası)... Altuğ (1994). Kayıtdışı ekonominin olumlu ve olumsuz yönlerini ortaya koyan Altuğ, çalışmasının kayıtdışı ekonomi ile mücadele yollarını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek tamamlamıştır.

Derdiyok Türkiye'nin kayıtdışı ekonomisinin boyutlarını hem parasalcı ve hem de vergi inceleme yolu ile tahmin etmeye çalışmıştır. Yaptığı çalışmalar sonunda Derdiyok, Türkiye'de yüksek düzeyde bir vergi kaçığının var olduğunu söylemiştir. Karşılaştırma yapabilmek bakımından 1984-1991 yılları ortalama değerleri dikkate alındığında, 1986 yılı istisna edilirse, vergi inceleme sonuçlarına göre tahmin edilen kayıtdışı (vergilenmeyen) ekonomi milli gelirin ortalama % 39'u, parasal verilere göre ise % 28'i düzeyindedir... Derdiyok (1993). Vergilen(e)meyen(kayıtdışı) ekonominin boyutlarını aşağı çekme doğrultusunda Derdiyok aşağıda sıralanan noktaların önemine işaret etmektedir:

1) Vergi inceleme olasılığı artırılmalıdır,

2) Vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğini azaltan uygulamalar ortadan kaldırılmalıdır,

3) Vergi oranları yeniden değerlendirilmelidir,

4) Vergi bilinci ve vergi ahlâkı konusuna gerekli önem verilmelidir,

5) Vergi daireleri personelinin eğitimi ve bilgi düzeyi artırılmalıdır.

Kasnakoğlu basit para ve reel para talebini kullanarak 1963-1990 yılları arasında Türkiye'de parasal kayıtdışı geliri ölçmeye çalışmıştır. Basit para yöntemine göre 1968-1975 yılları arasında kayıtdışı gelir azalan bir eğilim göstermektedir. 1981 yılı sonrası kayıtdışı gelirin kayıtlı gelire oranı % 0.0 - % 16.0 arasında değişmektedir. 1989-1990 yıllarında parasal kayıtdışı gelirin GSMH'ya oranı, sırasıyla % 14.4 ve % 16.6'dır. İkinci yaklaşımda kayıtdışı ekonominin tahmini reel para talebine dayandırılmakta ve vergi kaçakları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Analiz dönemindeki "en düşük vergi oranları" baz alınarak yapılan tahminlerde 1981 yılına kadar artan bir trend gözlenmektedir. 1981 yılında % 9.6 - % 13.0 ile vergi kaçığından kaynaklanan kayıtdışı gelir, en yüksek düzeye ulaşmaktadır. 1987 yılına kadar azalan bir trend gösteren kayıtdışı gelir, bu yılda kayıtlı gelirin % 2.2 - % 3.5'i olarak tahmin edilmektedir. "Sıfır vergi oranı" baz alınarak yapılan tahminler, benzeri eğilimlere sahiptir. Kayıtdışı gelirin kayıtlı gelire oranının en yüksek olduğu yıl % 18 - % 22.6 ile yine 1981 yılıdır... Kasnakoğlu (1993).

Özsoylu (1993) yaptığı çalışmada kayıtdışı ekonomiyi teorik olarak inceledikten sonra, kayıtdışı ekonominin ölçülmesi konusuna ağırlık vermiş ve Türkiye verilerinden yola çıkarak Türkiye'nin kayıtdışı ekonomisini tahmin etmeye çalışmıştır. Türkiye'nin kayıtdışı ekonomisini tahmine çalışan Özsoylu, GSMH, istihdam, emisyon ve işlem hacmi yaklaşımlarını tek tek kullanmış ve bu yaklaşımlara göre kayıtdışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışmıştır... Özsoylu (1993).

Özsoylu gibi yine aynı şekilde kayıtdışı ekonomiyi özellikle ölçme teknikleri itibarıyla inceleyen ve bu teknikleri Türkiye verileri ile çözmeye çalışan Temel, Şimşek ve Yazıcı (1994) sonuçta farklı yöntemleri kullandıklarından farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Sonuçların güvenilirliği, yapılan varsayımların gerçekçi olup olmasına ve kullanılan verilerin doğruluğuna bağlı bulunmaktadır... Temel, Şimşek ve Yazıcı (1994).

Akhayat'ın

aksaglık

Hayat ve Sağlık Paket Poliçesi

HAYAT VE SAğLIK SİGORTASI İÇİN:

Tek bir poliçe

HAYAT SİGORTASI

- 18 - 65 YAŞ ARASI SİGORTALININ VEFATI HALİNDE GERİDE KALANLARA VEFAT TAZMİNATI ÖDENİR.

SAğLIK SİGORTASI

- SİGORTALI VEYA AİLESİNİN HER TÜRLÜ SAğLIK HARCAMALARININ (TEŞHİS, TEDAVİ VE İLAÇ) KARŞILANMASI
 - 24 SAAT ACİL YARDIM, KARA VE HAVA AMBULANSI HİZMETLERİNDEN YARARLANMASI
 - HASTANELERDE YATAKLI TEDAVİ VE AMELİYAT MASRAFLARININ KARŞILANMASI İMKANINI VERİR.
- 9 FARKLI SİGORTA POLİÇESİ SEÇENEĞİ
 - İHTİYACA GÖRE PRİM VE ÖDEME KOŞULLARI İLE AKHAYAT'IN **aksaglık** PAKET POLİÇESİ

AKHAYAT

GENEL MÜDÜRLÜK: Meclis-i Mebusan Cad. No. 147 80040 Fındıklı
İSTANBUL Tel: (0212) 251 63 74 Faks: (0212) 293 07 77

ISO 9001

Dünya

*“SAGRA KALİTESİ”ni tanıdı,
TS-EN-ISO 9001 kalite sistem
belgesiyle onayladı!*

Sagra, uluslararası kalite sistem standartlarını ve “Üretimde önce sağlık ve kalite” ilkesini başarıyla uygulamaya koyarak TS-EN-ISO 9001 Kalite Sistemleri - Tasarım, Geliştirme, Üretim, Tesis ve Serviste Kalite Güvencesi Modeli Belgesi almaya hak kazandı. Sagra, sektörde bir ilke daha imza atmanın haklı gururunu yaşıyor.

Proje: SAGRA

tadelle

GOFY

Sagra Special ♥

sarelle

SAGRA GIDA ÜRETİM PAZ. SAN. VE TİC. A.Ş.
Prof. Dr. Bülent Tarcan Sok. No: 12-14 Gayrettepe 80280 İstanbul
Tel: (0212) 288 55 25 (pbx) Faks: (0212) 288 57 58

Akyüz ve Bahçekapılı, Tanzi tarafından geliştirilen ve ABD ekonomisindeki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün ölçülmesini amaçlayan modeli Türkiye ekonomisindeki verileri kullanarak Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü araştırmışlardır. Bu yapılarak bazı ekonometrik sorunlar nedeniyle Tanzi'nin modelinde bazı teknik değişikliklere gitmişler ancak modelin kuramsal bütünlüğünü bozmamışlardır... Akyüz ve Bahçekapılı (1995). Akyüz ve Bahçekapılı'nın Türkiye için denedikleri model şöyledir:

$$(CC/M3)_t = \alpha_0 + \alpha_1 KGS MH_t + \alpha_2 gv_t + \alpha_3 PUM_t + \alpha_4 ro + v_t$$

$$(M3 / VL)_t = \alpha_2 OVOT_t + \alpha_3 TV_t + \alpha_4 PGMUM_t$$

Burada;

CC/M3 = Dolaşımdaki para miktarının M3'e oranı,

KGS MH = Kişi başına düşen GSMH,

gv = Gelir vergisi,

OVOT = Toplam vergiler (tahsil edilen kurumlar vergisi + gelir vergisi) / GSMH_{t-1},

TV = Toplam vergiler (tahsil edilen kurumlar vergisi + gelir vergisi),

PUM = Konsolide bütçe içinde yer alan toplam maaş ve ücretlerin GSMH'ya oranı,

PGMUM = Konsolide bütçe içinde yer alan toplam maaş ve ücretlerin GSMH'ya oranı,

ro = Reeskont oranını göstermektedir,

v = Hata terimi.

Modelde kullanmış oldukları veri seti 1960-1992 yıllarını kapsamaktadır. Buldukları sonuç bu dönem için kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomi içindeki payının % 5 ile % 10 arasında değiştiği yolundadır. Akyüz ve Bahçekapılı, Tanzi modeli de dahil, kayıtdışı ekonomiyi tahmine çalışan tüm modellerde eksiklik ve hatalar bulunduğunu, ama bu durumun söz konusu modellerin yetersiz oldukları anlamına gelmeyecekleri tezini de ileri sürmüşlerdir.

Ekin (1995) kayıtdışı ekonomiyi enformal sektör

açısından analiz etmiş, enformal istihdamı teorik ve bazı dünya ülkeleri genelinde ayrıntılı rapor, rakam ve tablolarla inceledikten sonra, Türkiye için enformal sektörün analizini yapmıştır. Bu analiz Türkiye'de enformal sektörün boyutlarını, özelliklerini ve kentsel

enformal sektör araştırmalarını kapsamaktadır. Ekin çalışmasında şu sonuçlara ulaşmıştır: Özellikle 1950'lerden sonra yaşanan kırdan kente göç, Türkiye'de çok kısa zaman sürelerinde milyonluk kitlelerin tarımdan tarımdışı kesimlere hızlı bir transferi-

ne neden olmuştur. Böylece çarpık kentleşme (gecekondulaşma) meydana gelmiş, şehirlerde kümeleşen bu emek arzı kayıtlı sektör tarafından emilememiştir. Bu yığınlar sonuçta enformal sektör içinde kendi imkânları ile çalışma ve gelir elde etme imkânlarını bulmuşlardır. Hatta formel sektördeki sınırlı gelişmelere karşılık, enformal sektörde büyük ve hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Küçük imalatçılar, seyyar satıcılar, esnaf ve sanatkârlar gibi kesimleri kapsayan enformal istihdam, artık gittikçe daha büyük bir kesimin çalışma, ve gelir elde etme biçimi olmaya başlamış, bu istihdam geçici katlanılan bir fedakârlık değil, bir çalışma ve yaşam biçimi olma özelliği giderek süreklilik kazanmıştır. Ekin'in dikkat çektiği bir diğer husus, enformal sektörde kadınlardan ziyade çocuk emeğinin çok daha önemli olduğu ve gelir yetersizliği nedeniyle enformal sektörde ikinci bir işte çalışanların da var olduğudur. Ayrıca enformal sektör sayesinde eğitimsiz kişiler bazı nitelikler kazanmakta, girişimcilik yetenekleri artmakta, daha sonra bu kabiliyetler formel sektör istihdamı için potansiyel bir kaynak oluşturmaktadır. Yine çocuklar için bir çıraklık eğitim olanağı da bu sektör sayesinde sağlanmaktadır... Ekin (1995). Sonuç itibarıyla, Türkiye'nin en önemli sorunlarının enformal sektörde ortaya çıktığı, kentleşen nüfusun giderek daha büyük bir kısmı düzensiz, yasal korumadan uzak, sağlıksız ve örgütsüz ve üretkenliği düşük alanlarda çalışmak zorunda kaldığı Ekin'in çalışmasında ifade edilmektedir.

Aydemir (1995), kayıtdışı ekonomi ile ilgili yapmış olduğu çalışmaya daha çok bir maliyeci açısından yaklaşarak özellikle bu ekonominin vergisel boyutları üzerinde durmuştur. Çalışmasına genel ve teorik analizlerle başladıktan sonra, kayıtdışı ekonominin kayda alınabilmesine yönelik önerilerini yasal ve vergisel düzenlemeler başlığı altında inceleyip, ça-

lışmasını değerlendirme ve sonuç kısmı ile bitirmiştir. Aydemir, çalışmasında ele aldığı kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı ekonominin kayda alınmasına yönelik önerilerini genel olarak vergi politikası ve uygulamalarına ilişkin düzenlemeler boyutuyla ele aldığını belirttikten sonra, vergi politikasının ancak genel ekonomik ve sosyal politikalar ile uyumlu olduğu ölçüde uygulanabilme şansına sahip olduğunu ifade etmiştir. Sosyal, hukuksal ve ekonomik olarak gelinecek nokta, kayıtdışı ekonominin bir an önce kayda alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu yönde yapılacak ayrıntılı ve teknik çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır görüşünü benimseyen Aydemir'e göre, kayıtdışı ekonomik faaliyet ve gelirlerin kayda alınabilmesine yönelik olarak yapılan bu çalışmanın bir anlam taşıyabilmesi, siyasal iradenin de aynı yönde oluşmasına bağlıdır... Aydemir (1995).

Kalça (1996) yapmış olduğu bir çalışmada kayıtdışı ekonomiyi özellikle vergi ve veri boyutuyla incelemeye çalışmıştır. Yaptığı tespite göre, vergilendirilebilecek potansiyel alanların var olmasına rağmen kayıtdışı ekonomi nedeni ile ekonominin yeterince vergilendiril(e)memesi sonucunda vergi gelirlerinin azalması (ya da yeterince artırılmaması) devletin borçlanması (iç borç) gündeme getirecek ve iç borç mekanizmasının çalışmaya başlamasıyla, özel sektörün dışlanması yani Crowding Out'un oluşmasına sebebiyet verilecektir. Türkiye verilerinde bu olayı doğrulamıştır. Kalça kayıtdışı ekonominin vergilendirilmesi ile kamu harcamalarının vergilerle karşılanacağı, artık iç borçlanmaya gerek duyulmayarak, özel sektörü dışlama etkisinin azalacağı ya da ortadan kalkacağı tezini ileri sürmüştür.

Kayıtdışı ekonominin veri boyutu ile ilgili olarak şu sonuca varmıştır: Ekonomik sorunların makro-ekonomik tahlillerle analiz edilebilmesi için istatistikleri yanıltan kayıtdışı ekonominin kayıtlara geçirilmesi bu politikanın etkinliğini ve sorun çözme yeteneğini artıracaktır... Kalça (1996).

Sonuç

Kayıtdışı ekonomi siyasi, ekonomik ve gelişmişlik durumları ne olursa olsun 20. yy'da her ülkenin az ya da çok bir sorunu haline gelmiştir. Hukuksal, ahlâksal olguları içeren kayıtdışı ekonomi, matematik ve istatistik ile de iç içe girmiştir. Ölçülemediğinden vergilendirilemeyen kayıtdışı ekonomilerin nedenleri her ülkenin sosyo-ekonomik, politika yapısından kaynaklanmaktadır. Kayıtdışı ekonominin boyutlarını tam olarak ölçecek bir yöntemin olmaması, kayıtdışı ekonomiyi tahmini de olsa ölçmeye çalışan yöntemlerin önemlerini azaltmaz. Aksine, bu çalışmada da görül-

düğü gibi, bulunan yöntemler sayesinde elde edilen sonuçlar ışığında ilgili ülkenin (ekonominin) kayıtdışı (ve hatta kayıtlı) ekonomisinin analiz edilmesi, problemlerin ortadan kaldırılması için çözümler üretilmesi açısından önemlidirler.

Kaynakça

- AKYÜZ, Müfit ve BAHÇEKAPILI, Cengiz (1995), "Kayıtdışı Ekonominin Boyutları: Tanzi Modeli'nin Türkiye Ekonomisi Verileriyle Çözülmesi Denemesi", *M.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt: XI, Sayı: 1-2, 267-284.
- ALTUĞ, Osman (1994), *Kayıtdışı Ekonomi*, Cem Ofset, İstanbul.
- AYDEMİR, Şinasi (1995), *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi*, Maliye Hesap Uzmanlar Derneği, İstanbul.
- BEKKERS, Hans ve STOFFERS, Wim (1995), "Measuring Informal Sector Employment in Pakistan. Testing A New Methodology", *International Labour Review*, Cilt: 134, Sayı: 1, 17-36.
- BARTHELEMY, Philippe (1989), "The Underground Economy in France", *The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion*, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, 281-293.
- CAGAN, Phillip (1958), "The Demand for Currency Relative to Total Money Supply", *National Bureau of Economic Research*, Occasional Paper 62, New York.
- DERDİYOK, Türkmen (1993), "Türkiye'nin Kayıtdışı Ekonomisinin Tahmini", *Türkiye İktisat Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 14, 54-63.
- DİLNOT, Andrew ve MORRIS, C. N. (1981), "What Do We Know About The Black Economy?", *Fiscal Studies*, (March).
- EKİN, Nusret (1995), *Kayıtdışı Ekonomi Enformal İstihdam*, İTO Yayın No: 1995-17, İstanbul.
- FEIGE, Edger (1979), "How Big Is the Irregular Economy?", *Challenge*, 5-13.
- FEIGE, Edger (1989) "The Meaning and Measurement of the Underground Economy", *The Underground Economics Tax Evasion and Information Distortion*, Ed. Edger Feige, Cambridge University Press, 13-56.
- FERMAN, L.A. ve BERNDT, L. E. (1981), "Can I Have It in Cash?", *The Irregular Economy*, Ed. Henry S., 26-42, Astragal Books, London.
- GUTMANN, P. T. (1977), "The Subterranean Economy", *Financial Analysts Journal*, (November-December), 64-69.
- HANSSON, Ingemar (1982), "The Underground Economy In A High Tax Country: The Case of Sweden", *The Underground Economy in The United States and Abroad*, Ed. Vito Tanzi, D.C. Health and Company, ABD, 233-243.
- ISACHSEN, Arne Jon ve STROM, Steiner (1989), "The Hidden Economy in Norway With Special Emphasis on The Hidden Labor Market", *The Underground Economi-*

es: Tax Evasion and Information Distortion, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, 251-265.

ISACHSEN, Arne Jon, KLOVLAND, Jan Tore ve STROM, Steiner (1982), "The Hidden Economy in Norway", The Underground Economy in The United States and Abroad, Ed. Vito Tanzi, D.C. Heath and Company, ABD, 209-231.

KALÇA, Adem (1996), *Kayıtdışı Ekonominin Bazı Makro, Ekonomik Değişkenler ve Crowding Out Üzerindeki Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, K.T.Ü. S.B.E., Trabzon.

KASNAKOĞLU, Zehra (1993), "Monetary Approach to The Measurement of Unrecorded Economy in Turkey", METU Studies in Development, 20 (1-2), 87-111.

KEENAN, A. ve DEAN, P.N. (1980), "Moral Evaluations of Tax Evasion", *Social Policy and Administration*, Cilt: 14, Sayı: 3, 209-220.

LANGFELDT, Enno (1989), "Underground Economy in The Federal Republic in The Of Germany: A Preliminary Assessment", The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, 197-217.

MACESICH, George (1962), "Demand for Currency and Taxation in Canada", Southern Economic Journal, 29, 33-38.

MATTHEWS, K. ve RASTOGIA, A. (1985), "Little Mo and The Moonlighters: Another Look At The Black Economy", Liverpool Research Group in Macroeconomics, *Quarterly Economic Bulletin*, Cilt: 6, Sayı: 2.

MIRUS, Rolf ve SMITH, Roger (1989), "Canada's Underground Economy", The Underground Economies: Tax Evasion and Information Distortion, Ed. Edgar Feige, Cambridge University Press, 267,280.

ÖZSOYLU, A. Fazıl (1993), "Gizli, Ekonomi", *İktisat*, Sayı: 335-336, 35-58.

PAHL, R. E. (1984) Divisions of Labour, Oxford, Basil Blackwell.

SMITH, Stephen (1986), Britain's Shadow Economy, Clarendon Press, Oxford.

TANZI, Vito (1982), "Underground Economy and Tax Evasion in The United States: Estimates and Implications", The Underground Economy in The United States and Abroad, Ed. Vito Tanzi, D. C. Heath and Company, ABD, 69-91.

TEMEL, Adil, ŞİMŞEK, Ayşegül ve YAZICI, Kuddusi (1994), *Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü*, DPT, Ankara.

LÜTFEN NOT EDİNİZİ..

CEMİYETİMİZİN ÜYELERİYLE ARASINDAKİ KÖPRÜYÜ DAHA SAĞLAM KURABİLMESİ İÇİN ÇEVRENİZDEKİ ÜYE VE MEZUNLARIMIZLA İLGİLİ HER TÜR HABERİ VE ADRES DEĞİŞİKLİKLERİNİZİ LÜTFEN BİZE İLETİNİZ. İKTİSAT DERGİSİ ABONE ÜCRETİNİZİ, ÜYE AİDATLARINIZI VE BAĞIŞLARINIZI, AŞAĞIDAKİ BANKA ŞUBELERİNE YATIRABİLİR VEYA SEKRETERYAMIZI ARAYABİLİRSİNİZ.

İKTİSAT FAKÜLTESİ MEZUNLARI CEMİYETİ (İ.F.M.C.)
Cumhuriyet Cad. Ceylan Apt. No: 27/6 80090 TAKSİM / İST.
Tel: (0212) 250 50 34 - 235 61 55 Faks: (0212) 235 73 43

YAŞARBANK Eminönü Şb. Hes. No: 6200416-6, AKBANK Taksim Şb. Hsp. No: 7102
İŞ BANKASI Beyoğlu Şb. Hsp. No: 46783
SÜMERBANK Beyoğlu Şb. Hes. No: 0342 0039 0992 0012 053

KATKILARINIZLA ZENGİNLEŞECEK DAHA GÜZEL BİR İKTİSAT DERGİSİNDE BULUŞMAK DİLEĞİYLE

Marksizmi Nasıl Yorumlamalı?

Kısa Bir Not

Gündüz Fındıkçoğlu

(A) Sorular

1 1985 yılında Korsch ve Lukács üzerine yazdığım -henüz basılmamış ve herhalde artık basılması-nın anlamı kalmamış- bir yazıda marksizmin hem bir bilim, hem bir ideoloji, hem de bir politik silah olma iddiasında olduğunu ve bu üç katlı savın çözülmesi imkânsız bir gerilim yarattığını savunmuş-tum.¹ Bilim olma iddiası 19. yüzyıl pozitivizmi ile yakından ilgiliydi. Burada kastedilen ampirizme epistemolojik bir eşdeğer oluşturabilecek bir olguculuk türü değildir. Söz konusu olan şey, bilimin prototip olarak görülen modelinin sosyal teoride de uygulanabilecek metodolojik kriterler yarattığı ve sosyal teorinin bilimsel olabileceği tezleridir. Yani, metodolojik bir monizmden bahsediyorum. Bilimselliği istemenin arkasındaki motivasyonun insan aklına inanç çerçevesinde bir Aydınlanmacılık mirası olduğu açıktır. Ancak, bu inancın ciddi bir determinist bilim anlayışı ile içiçe olduğu da söylenebilir. Sosyal gelişmenin de bilimsel yasaları vardı ve bu yasalar eğilimsel olarak işlemler de olasılığa dayalı, stokastik (random) değillerdi. Stokastik bir sürecin sonsuz boyutta kaos olduğunu hatırlarsak, bu terimin aslında kaos kelimesinin uyardığı düzensizlik imajından daha kuvvetli bir terim olduğunu farkedebiliriz.² Kaosun doğması için non-linearitenin (doğrusal olmamanın) ilk gerekli koşul olduğunu da hatırlayabiliriz. Bu çerçevede bakılınca, *eşitsiz ve bileşik gelişme* yasasının marksizmdaki non-linear eleman olduğunu düşünüyorum. Ancak, geri kalan ilk/ana yapının temelinde sanırım linearite (doğrusallık) yatıyordu. Linear / non-linear terimlerinin bir önemi var: non-linear bir patika hem başlangıç koşullarına duyarlıdır, hem de non-linear bir dinamikte parametrelerdeki küçük değişikliklere bağlı olarak *savrulma noktaları* (bifurcation points) ortaya çıkabilir. Tarihsel materyalizmde, "üretim tarzlarının gelişmesinde üretici güçler/üretim ilişkileri konfigürasyonunda küçük bir değişiklik olursa çok ciddi sonuçlar

doğar, mesela tarihin akışı değişebilir ve üretim tarzları bile yer değiştirebilir" türünden bir önerme yoksa -ki bence yok- marksizmin *doğrusal* bir gelişme şeması düşündüğünü öne sürebiliriz. Esasen, gelişmenin yasaları olduğu fikrinin bir anlamının olabilmesi için de bu yasaların uzun dönemde geçerli olan düzenlilikler olması, bu yasaların insan davranışlarındaki oynamalardan bağımsız, "objektif" yasalar olmaları ve uzun dönemde söz konusu yasaların işleyişinde -kısa dönemde ortaya çıkabilecek- "tarihsel kazaların" sonuçlarını etkisizleştiren bir yapının olması gerekir. Mesela, "feodalizmden kapitalizm doğar, fakat doğmayabilir de" (çünkü doğması için n tane de kısmi şart gerekir) şeklinde ifade edilen bir "yasadan" ne anlayacağız? Bu tezi "kapitalizm Batı Avrupa feodalitesinin spesifik kurumları çerçevesinde özel tarihi şartların da üst belirlemesiyle doğmuştur ve bu önemli bir tarihi eğilimdir" şekline sokarsak bir (determinist) yasa olduğunu iddia edebilir miyiz? Örneğin, kâr haddinin düşme eğilimi düşme yasası kâr haddinin devamlı düştüğünü değil, bir eğilim olarak uzun dönemde düştüğünü/düşeceğini iddia eder. Yani, uzun dönemde yasanın işlemlerini geciktiren "kazaların" etkileri sönmüş olacaktır. Bence marksizme göre bu tip yasaların tohum halinde ortaya çıktıkları ve gerçekleşen yasaların kendi potansiyellerini realize ederek özlerini açığa vurdukları da söylenebilir.³ Daha da önemli olan şey, Marx'ın kavramlarının birey-üstü (supra-individual) kavramlar olduklarıdır. Tarihi aktörler bireyden yüksek bir toplulaşma (aggregation) seviyesinde devreye girerler. Diğer bir deyişle, sınıflar, kurumlar, tarihi aktörler bireylerin tercih ve davranışlarına indirgenerek mikroskopik seviyede açıklanamazlar. Başka türlü olsaydı, marksizmin "spinozizmin bir varyantı" olduğunu yazan Plehanov'da "tarihte bireyin rolü" gibi bir soruya cevap arama ihtiyacı oluşmazdı.

Burada iki farklı yorum mümkün. İlk olarak, marksizmin mikroskopik tercih toplulaştırma (preference aggregation) mekanizmalarını önemsemediği ve doğrudan bir (hatta birkaç) seviye yukarıdan analize

giriştiği söylenebilir. Örneğin, iktisat fakültelerinde giriş derslerinde anlatılan makroiktisat böyle bir yöneme dayalı olarak tanımlanır. Firmalar, işçiler, spekülörler vb mikroiktisadi karar alıcılar elbette ki vardır, ama makroiktisatın alanı bu davranışların analizi değildir. Zaten bu yüzden "makroiktisat" adı uygun bulunmuştur: mikroiktisadi karar vericilerin karar ve davranışları sonucu ortaya bir iktisadi faaliyet çıkar ve/fakat biz bunu milli gelir serisi, toplam para talebi, ülke çapında işsizlik serisi seviyesinde toplulaştırır ve oradan hareket ederiz. Bu anlayışa göre marksizm bir makro teori olarak yorumlanabilir. Bu yorum mikro teorilerin yanlışlığını veya gereksizliğini -en azından açık biçimde- savunmamakla beraber, makro seviyede soruların görülebilmesi ve cevap aranabilmesi için makrodan yola çıkmak gerektiğini ifade eder. Mikro-dan makroya geçmek çok zor olabilir, sarfedilecek efora göre beklenen yararı düşük olabilir vs vs. Fakat bu yorumda mikronun geçersizliği, yanlış bir epistemolojik/metodolojik pozisyon olduğu önermeleri yer almaz.

İkinci yorum ilk versiyona göre daha köşeli bir yorumdur. Mikrodan kalkarak makroya götüren bir nedensellik ilişkisi yoktur ve bu tarz bir çaba esasen yanlış olacaktır. Analiz seviyesi ve nesnesi makro-makro ilişkiler düzeyinde aranmalıdır. Bu yorumda "uygunluk açısından makro bir analiz gerekir" veya "biz işin bu kısmını yapıyoruz" türünden bir savunuyu yerine epistemolojik bir tez olarak makro-makro ilişkilerin geçerliliği iddiası vardır. Yani, mesela, sınıf gibi bir kavram indirgenemez bir analiz nesnesi oluşturmaktadır. "Nedir bu sınıf?" diyebiliriz tabii, ama cevabımız yine aynı düzlemde kalmalı, sınıfı "açıklayan", sınıfın indirgenebileceği mikro kavramlar problematiğimizde yer almamalıdır. Buna paralel olarak, sınıf kavramı teorik avadanlığımızdaki operasyonelliğini yitirmemelidir.⁴

İlk sorularımızı böylece sormuş sayılabiliriz. Açık olması açısından yeniden formüle edelim:

(1) Marksizmde 19. yüzyılın ortalarında geçerli olan ve/fakat sonlarına doğru değişen bir bilim anlayışının derin bir izdüşümü mevcut mudur? Mevcutsa, bu izdüşümünü, esas olarak, uzun dönemde lineer ve determinist gelişme yasalarının özlerini "tarihi kazaların" arasında yollarını bularak realize etmelerine dayalı bir senaryo olarak yorumlayabilir miyiz? Bu doğru ise, eğilimsel gelişme yasası formülünün, lineer regression gibi, sadece bir pseudo-stokastik terim içerdiğini, dolayısıyla aslında determinist olduğunu söylemiş oluyoruz.

(2) Söz konusu yasaların aktörü birey-üstü müdür ve bu birey-üstü aktörün toplulaştırılmış varlıklar düzeyindeki analizi nedensellik zincirinin esasen makrodan makroya olduğu teziyle mi epistemolojik bir temele oturtulmaktadır?

Bir yan sonuç açık olmalı. Mikro düzeyde bir analizi reddediyorsanız toplulaştırma egzersizleriyle de ilgilenmezsiniz. İşçi sınıfı, mesela, "vardır; orada durmaktadır". Sınıf nasıl oluşuyor, sınıfsal davranışlar kalıcı bir kurgu içinde nasıl kurumsallaşıyor, bireyler rasyonel çıkarları doğrultusunda mı davranıyor ve böyle hesaplarla mı "sınıf tavrı" alıyorlar, rasyonalite nasıl tanımlanmalı, ideoloji tercihleri nasıl biçimlendiriyor, sosyal normların rolü nedir gibi konular pek de sizin ilgi alanınız olmak durumunda değildir. Hatta, ikinci yoruma göre, bu tür egzersizler yanıltır. İdeolojik araçlar tartışılacaksa orada da kavramlar toplu düzeyde olmalıdır; mesela, "burjuva ideolojisi" versus "işçi sınıfı ideolojisi" gibi. Daha da ileri gidip "mikro egzersizler burjuva ideolojisinin bir parçası olduğu için kafa karıştırır" da diyebilirsiniz tabii.⁵

Marksizm nasıl yorumlanmalı? Yukarıdaki iki soruya bir üçüncüsünü de ekleyebilirim:

(3) Marksizm iradi + nedensel (intentional-cum-causal) açıklama tarzlarını kabul etmekte midir? Yoksa, fonksiyonel, yapısal, tarihsel açıklama tarzları ile mi çalışmaktadır? Mikro düzeyde yoksa, makro düzeyde kavramsallaştırılan bir irade+nedensellik açıklaması var mıdır? Varsa, deyim yerindeyse, yardımcı aktör konumunda mıdır yoksa daha önemli bir konumu marksizmin mantıksal yapısı ona sağlamış mıdır? Buradan bireyleri taşıyıcı (träger) olarak yorumlamak, tarihte bireyin rolü, ideoloji ve ideolojik aygıtların ayrıntılı analizi, ihtilallerde rasyonalitenin rolü, mikro siyasal kültür mekanizmalarının ve mekânlarının önemi, fabrika sisteminin rolü, yeni mikro-endüstriyel temellerin önemi gibi konulara hemen geçilebilir. Fonksiyonel açıklamaya da bir örnek verebilirim: "mikro egzersizler kafa karıştırdığına göre/kafa karıştırdığı için burjuva ideolojisinin bir parçasıdır" önermesi fonksiyonel bir açıklamadır. Daha da kaba bir örnek şu olabilir: "27 Mayıs nisbeten demokratik bir anayasa yaptığına göre 27 Mayıs'ın yapılma nedeni de budur". Burada 27 Mayıs'ın bir işlevi (fonksiyonu) olarak ortaya çıkmış olan bir sonuç 27 Mayıs'ın nedeni haline gelebiliyor. Her zaman bu kadar açık örnekler bulmak mümkün olmayabilir tabii, ama, *limitte*, fonksiyonel açıklama ile bunu kastediyorum.

Sanırım bu üç nokta marksizmi yorumlamamızda epeyce kapsayıcı olacak yön işaretleri sağlayabilir. Li-

teratürde de bu noktalar üzerinde *limit* argümanlar mevcut. Marksizmin metodolojik endividüalizme yakın taraflarının olduğunu ve önemli olan tezlerinin de bunlar olduğunu iddia eden uç bir yorum Jon Elster'in kitabında bulunabilir. (Elster, 1985) Ayrıca, Elster (1982) ve Cohen (1982) bu konuda daha da açık metodolojik tartışmalar sunuyor.⁶ Aslında, bütün *analitik marksizm* projesi bu tez üzerine kuruluydu da diyebiliriz. Tam tersi bir yorum ise Scott Meikle'in çalışmasını boydan boya katediyor. (Meikle, 1985).

(B) Cevaplar

Bu üç soruya da net cevaplarım olduğunu düşünüyorum. Metin tefsiri yapmayacağım için "Marx şurada bunu yazdı, bu da bu anlamda yorumlanabilir, x de Marx'ı böyle yorumlamıştı zaten" türü işlere girmiyorum. Metin tefsirinin dışında bir ayrıntılı tartışmaya da girmedim için, cevaplar bir tür *irade beyanı* gibi anlaşılabilir. İleride yayınlanacak iki uzun yazıyla bu görüşleri motive edeceğim.⁷ Marksizmin *metinsel corpusu* ile yirmi yıla yakındır süren süreksiz ve non-lineer bir ilişkinin sonucu olarak şunları düşünüyorum:

(1) Evet, Marx 19. yüzyıl biliminin bir izdüşümüne sahiptir. Bu izdüşümünün varlığı Marx'ın, kendisi "ekonomi politığın eleştirisi" alt başlığını uygun bulsa da, bir post-Ricardien olduğunu da önermemi gerektiriyor. Kanımca, iktisatçı olarak çok önemli bir post-Ricardiendir. Marx'ın değer kuramı -emek-değer teorilerinin genel çerçevesi içinde- tözsel değer veya töz-değer (substance-value) teorilerinin, herhalde son örneğidir. Neoklasik iktisat, bilindiği gibi, bambaşka bir fizik/matematik metaforuna dayanmaktadır (vektör alanı formalizmi).⁸ Keza, Marx'ın toplumsal yasaları determinist trendler olarak (etraflarında bir stokastik terim olan), klasik lineer regression türünden, düşünüldüğü kanısındayım.

(2) Evet, Marx, ana analitik eğilimi itibarıyla, makro, birey-üstü, -lineer regression türü yasaların hakimiyeti altında iç çelişkilerinin gelişmelerini belirlediği özlerin dışı vurumu olarak "esansiyalist" (essentialist) bir felsefi konumda değerlendirdiği- *toplulaştırılmış aktörlerle* düşünmüştür. Metodolojik endividüalizmin tam karşı kutbunda yer aldığı gibi, başka türlü bir mikro temel arayışını -birinci versiyon çerçevesinde- amaçlamamıştır. Marx'ın "köşeli" dediğim tarzda bir makro-makro nedenselliği yüzde yüz hedeflediğini düşünüyorum. Ama, hedefleseydi bu kanımca ana marksist damara uygun olurdu. Marksizmdaki Hegelci mirası küçümsemek de pek o kadar ko-

lay değil. Doğru değil çünkü: kanımca Hegel etkisi de olanca ağırlığı ile marksizmda mevcuttur.⁹

(3) Evet, marksizmda, mikro temeller yaklaşımına yapısal bir yer yoktur. *İradi + nedensel* açıklamalara, makro varlıklar arasında, yer vardır ama toplulaştırılmış aktörlerin *indirgenebileceği* bilgi nesnelerinin varlığı anlamında bu yer de mevcut değildir. Marksizmin "bütüncü (holistic)" bir karakteri vardır ve gücü de, güçsüzlüğü de buradan gelmektedir. Marksizmin yukarıda saydığım türden mekanizmaların mikro işleyişine ilişkin söyleyebileceği çok az şey mevcuttur ve bunları çoktan söylemiştir.

Cohen'e göre Marx en azından dört öze ilişkin (substantive) tez kümesi önermiştir.

- (1) Bir felsefi antropoloji
- (2) Bir tarih teorisi
- (3) Bir iktisat kuramı
- (4) Bir gelecek tasarımı. {Cohen (1989)}

Felsefi antropoloji ve gelecek vizyonu beraber değerlendirilebilirler. İktisat kuramı ayrı bir gözle görülebilir.¹⁰ Tarih teorisinin iktisadi antropoloji ile beraber değerlendirilmesi gerekmesi de aralarında bir bağlantı da vardır. Cohen "birbirinden bağımsız fakat birbiriyle tutarlı" ifadesini kullanıyor. Bu dörtlü tez kümesi üzerinde ayrıntılı bir tartışmayı başka yerde yapacağım.¹¹ Şimdilik şu tesbitleri yapmakla yetiniyorum:

* Felsefi antropoloji insanın içsel bir yaratıcılığı olduğu iddiasına dayalıdır.

* Gelecek tasarımı insanın kendisini gerçekleştirmesinin felsefi antropolojide belirtilen noktaya dayalı olarak gerçekleşeceği ve bu insan tasarımının kolektif aksiyon/özne problemini aşmaya yeteceği tezlerne şartlıdır.

* Tarih teorisi (tarihi materyalizm) üretici güçler/üretim ilişkileri konfigürasyonunun tarihi aktörlerini yarattığı tezine dayalıdır. Mantıki tutarlılık açısından üretici güçlerin mi, üretim ilişkilerinin mi önce geldiği ve bu terimlerin kesin tanımının nasıl yapılmasının gerektiği konuları ayrıca tartışılabilir.

* İktisat teorisi emek-değer teorisine şartlı olarak formüle edilmiştir. Roemer (1982)'de geliştirilen tezler emek-değer teorisinin dışında bir alternatif sunmayı denemektedir ve belki de tek kesinlikle formüle edilmiş alternatif budur. Ancak, bu alternatif bilinen anlamda marksist değildir. Bu durumda emek-değer

teorisi yanlış ise marksist iktisatın da yanlış olduğunu söylemek durumundayız. Öte yandan, Roemer'in alternatifleri giderek Walras geleneğine yaklaşmaktadır. Neoklasik/marksist sentez olsa olsa marksist elemanın terk edilmesine götürmektedir. Kaldı ki, bu sentez, yukarıdaki görüşler doğruysa, zaten imkânsız bir projedir.¹²

Daha spesifik olursak, marksizmde şu tezler mevcuttur:

(a) Kapitalizm daha üstün bir üretim tarzı olan sosyalizm/komünizm için maddi koşulları yaratmaktadır.

(b) Ayrıca, bu üretim tarzı değişikliğinin *tarihi aktörü* olan sanayi proletaryasını da yaratmaktadır. Yani, mezar kazıcılarını kendisi ortaya çıkarmaktadır.

(c) Kapitalizm ekonomik irrasyonallite yaratır, koordinasyonsuzluk sonucu gittikçe şiddetlenen krizlere girecektir: sürdürülebilir bir dinamiğe sahip değildir.

(d) Kapitalizm emek-değer kuramının ifade ettiği şekilde sömürüye dayanır ve dolayısıyla, adalete de aykırıdır. Sömürü ahlaki açıdan da kabul edilemez; ama bu kapitalizmin reddinde önemli rol oynamaz. Kapitalizmin yıkılması ahlaki açıdan istendiği için değil, gerçek sürecin tarihsel mantığı gereği yıkılacaktır.

Bu tezlerin bir kısmı yanlış çıkmıştır. Tez (c) açıkça yanlıştır. Kapitalizmin evrimi bu tezi doğrulamamıştır ve artık doğrulaması söz konusu olamaz. Esasen, Marx'ın 19. yüzyıldan çıkış çerçevesinde ve 19. yüzyıl normlarıyla bir sosyalizm düşünmüş olduğu, bu tezin ancak kapitalizmin 20. yüzyılın başında yıkılmış olması halinde doğrulanmış olacağı unutulmamalıdır. Mesela, çok farklı hale gelmiş bir kapitalizm 21. yüzyılda yıkılırsa bunu Marx'ın kuramına bağlamak olanağa kalmamıştır. Bu tez kapitalizmin yüzyıllar boyunca bazı krizlere girebileceğini ve bunlardan kurtulabileceğini söylememektedir. iddia edilen şey kapitalizmin tutarsız (çelişkili) bir doğasının olduğu ve iktisat jargonuyla söylersek, sürdürülemez bir büyüme patikasına sahip olduğudur. Kapitalizmi dinamik olarak modellersek, dinamik olarak etkin olmayan ve ayrıca dengesiz olan tutarsız bir yapıdan bahsetmemiz gerekecektir. Zaman serilerinde bazı dalgalanmalar bulmak bu tezi doğrulamaya yetmez; devamlı olarak 1929 Krizi benzeri krizler üreten, çalışanlara avantaj sağlayamayan ve, deyim yerindeyse, "patlayan" bir dinamikten bahsediyoruz. 20. yüzyıl bu iddiayı doğrulamamıştır. Kapitalizm, daha geniş bir perspektiften bakılınca, gerçekten de sürdürülemez olabilir. Fakat bu sürdürülemezlik Marx'ın düşündüğü

tarzda bir sürdürülemezlik değildir ve kırılma noktası konusunda da kapitalizm Marx'ın gördüğü 19. yüzyıl optik illüzyonundan çok farklı çıkan bir yörüngede seyretmektedir.

Tez (b) ise iki sebepten de yanlış çıkmış olan bir tezdur: Kautsky / Lenin "dışarıdan bilinç taşıma tezi" esasen (b)'nin yanlış çıktığının örtük bir kabulüdür. Przeworski & Sprague (1986)'yı okuyanlar *Batı Avrupa işçi sınıflarının 1914 öncesi "tarihi aktörlükten"* ne kadar uzak olduklarını ve sonradan "merkezci" olarak suçlanacak partileri ve hatta, sağ sosyal-demokrat liderleri ne kadar sağa ve milliyetçiliğe itmiş olduklarını görebilirler. Lenin'in yazılarında zaman zaman "sağ" liderliklere atfedilen reformizm eğiliminin büyük kısmını işçi sınıfının kendisine yönelmek gerçeği restore edecektir. Sorun sadece bir işçi aristokrasisi ve onu temsil eden reformizm meselesi olmamıştır. İşçi sınıfı hareketinin tarihinde liderlik hatalarının var olduğunu, ama "liderlik ihaneti" olarak yorumlanabilecek hiç bir stratejinin söz konusu olmadığını düşünüyorum. *İşçi sınıfının ihanetinden de söz edilemez* - Lukács'ın *Tarih ve Sınıf Bilinci*'ndeki sınıf tasarımı hariç hiç bir sınıf tanımı bu tesbite izin vermeyecektir - çünkü ihanet etmek için önce bir davaya adanmış olmak gerekir. {Lukács (1976-1923); özellikle "La conscience de classe" ve "La réification et la conscience du prolétariat" başlıklı makaleler} Batı Avrupa işçi sınıfları devrimci sosyalizm davasına hiç bir zaman tam olarak sahip çıkmamış oldukları için ihanet de etmemişlerdir. Ayrıca, kapitalizm işçi sınıfının niteliğini endüstri proletaryası olmak noktasından uzaklaştırmıştır. Nitelik değiştiren çalışanlar gruplarına işçi sınıfı veya işçi sınıfları diyebilirsiniz ve işçi sınıfı tanımı ile oynayabilirsiniz. Sonuç değişmez: bu grupların toplamına proletarya diyemezsiniz. Proletarya tanımının 1848'deki gibi net olmaktan Kautsky'nin zamanında bile ne kadar uzaklaşmış olduğu Przeworski (1984)'te görülebilir. {Özellikle, Przeworski (1985), "Who are the "proletarians?" başlıklı kısım, 55-63} (b) her iki nedenden de yanlış çıktı. Gorz (1986) soğukkanlı değerlendirilirse bu konuda netlik kazanılabilir kanısındayım.

Kısmi doğruluk taşıyan iki tez var: (a) ve (d). Tez (a) kısmen doğrudur çünkü; (i) Maddi refah ve yaşam standardı gelişmiştir. (ii) Ancak, bu standard eşit şekilde gelişmemiştir. (iii) Bu gelişmenin sonucu olarak insanlık bir enderlik sonrası (post-scarcity) toplumuna ulaşamamıştır. (iv) İhtiyaçların tanımı değişmiştir. İhtiyaçlar (needs) meselesi ile bağlantı kurulmadan Tez (a) net olarak tanımlanmış olmayacaktır. Bu durumda, mesela, Batı'da 1980'lerde ciddiye alınan belki de tek

marksien iktisatçı John Roemer'in (a) tezinin doğru olduğunu söyledikten sonra (d) üzerinde yoğunlaştığı görülebilir.¹³

(C) Sonuç

Marksizm tarihin bir anlamı ve aktörü olduğu tezini *çipa* olarak kullanmaktadır. Teloloji, holizm vb. suçlamalardan korkmanın ecele faydası yoktur. Marksizmde tarihin anlamı, ilerlemenin ereği olan (telos) daha üst seviyede realize olacak bir komünotaryan toplum, aktörü de sanayi proletaryasıdır. Marksizmin ana çekirdeği (hard-core) budur. Bu doğrulanmadığı sürece neden doğrulanmadığının marksist bir açıklamasının olup olmayacağının bir önemi olamadığı gibi, kanımca böyle bir açıklamaya marksizmde yer de yoktur. Tarihin anlamı ve aktörü olduğu tezleri koruyucu kemerdeki (protective belt) tezler değildir ve marksizmin ana eksen ve ana metodolojik/epistemolojik hattına mikro-mikro tezleri -post-marksizm denilebilecek bir şey varsa bence yapmak istediği budur- eklemleyemezsiniz.¹⁴ İşçi sınıfının neden marksizmin postüle ettiği tarzda oluşmadığını ve davranmadığını açıklayan çok rafine argümanlar olabilir.

Ancak, bu tezlerin marksizmin ana eksenine eklenmesi hem mümkün değildir, hem de marksizm açısından anlamsızdır. Bu açıdan sistem, Kurt Gödel manasında -Gödel'i biraz değiştirerek- eksiktir (incomplete): *hem ana tezleri savunup, hem de ana tezleri ana tezlerin neden yanlış çıktığını açıklamak için kullanamazsınız*. Lakatos jargonunda söylersek, hem koruyucu kemer (protective belt), hem de ana çekirdek (hard-core) olabilen tezlerle tutarlı bir teorik yapı bina edilemez ve araştırma *heuristics'i*, haliyle, varolamaz. Bir araştırma programı bu noktaya gelmişse zaten dejenere olmaya başlar.

Her teori *değişmezler* (sabitler) arar. İrrasyonelliği önceden bir rasyonalite normu postüle ederek, dengesizliği de ancak dengeden yola çıkarak açıklayabilirsiniz. Mana ve aktör bunalımı kalıcılaşırsa marksizmin *çipaları* da tutmamaya başlar. Ancak, bu böyle oluyor diye marksizmi imkânsız sentezlere zorlayıp bir *oxymoron*-tutarsız bir melezlikte- tezler yelpazesi türetmek de anlamsızdır. Dürüst olalım: *gelişme bu yönde seyretmeye devam ederse, Marx'ın yazıları giderek daha fazla entelektüel tarihin malı olacaktır*. Bu yüzden sosyalist olmaktan vazgeçmek de gerekmiyor.

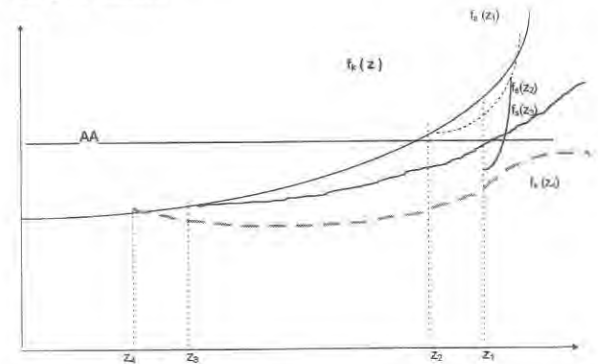
(D) Doğrusallık Versus Doğrusal Olmama: Birinci Ek¹⁵

Ne olursa olsun, sol entelektüellerin yıllar boyunca iktisattaki elegan ve aynı zamanda net ve açık

modeller karşısında aynı düzeyde bir teorik yapı geliştiremediklerini görüyoruz. Kapital'in baştan aşağı *mukeyyesele statik* olduğu ve bu yüzden matematik ile ifade edilebildiği düşünülürse söz konusu *gelişememe hali* çok ciddi bir zaafıdır.¹⁶ "Siyasi savunma" gibi içe kapatıcı nedenler mevcut olmuş olmakla beraber marksizim'in son onbeş yılda iyice içine gömüldüğü durgunluğun ve sosyal bilimlerde etkisizleşmesinin teorik nedenleri de vardır.¹⁷ Durum çok uzun süreden beri böyle iken, sosyalist aydın adaylarını kolaycı yaklaşımlara, özellikle modern analitik iktisat ve siyaset teorisine karşı ilgisiz kalarak edinilen yanlış imajlara karşı uyarmak bir *entelektüel borç* olarak duruyor.

Eşitsiz gelişme nosyonu nasıl net ve kesin hale getirilebilir? Bu konuda kısa ve hoş bir tartışma Jon Elster'in 1985 tarihli bir kitabında yer alıyor. İlginç bir konu ve tekniksiz bir analitik bakış örneği olduğu için onu seçiyorum.¹⁸ Birinci kısım, esas itibarı ile, Elster'in tartışmasını özetliyor. İkinci kısımda bu tema üzerinde bazı yeni önermeler yer alıyor.

Sosyalizme geçişin kapitalist üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişiminin önünde engel oluşturmaya başladıkları zaman ve bu yüzden mümkün olabileceği önermesiyle başlayabiliriz. Zaman ve bu yüzden ifadeleri bir ayırım oluşturuyor. *Gelişim önünde engel olmak* ifadesi de bir ayırma işaret ediyor: üretim ilişkileri üretici güçlerin *optimal kullanımını* engelleyebilir veya *optimal gelişmesine* engel olabilir. Şimdi Elster'in grafiği çerçevesinde bu ayırımların analitiğine bir göz atalım.

Yatay ekseninde zaman (z), dikey ekseninde ise üretici güçlerin seviyesi yer alıyor. Zaman-üretim güçleri uzayında çizilecek bir fonksiyon üretici güçlerin zamanın bir fonksiyonu olarak ulaşacakları seviyeyi gösterecektir. Burada $f_k(z)$ üretici güçlerin kapitalizmde ulaşacakları seviyeyi göstermektedir. Sosyalizmde üretici güçleri temsil eden fonksiyon belli bir noktadan sonra $f_k(z)$ 'nin üzerinde seyretmeye başlamalıdır: sosyalizmin üretici güçleri geliştireceği tezini böyle

ifade edebiliriz. Bunu yapabilmemiz *geçmişteki* kapitalizmde üretici güçlerin takip etmiş olduğu zaman patikasını ve gelecekteki *hipotetik* bir kapitalizmde izlenecek zaman patikasının tanımlayabilmemize bağlıdır. Zaman içinde s noktasında ($z=s$) sosyalizme geçişin gerçekleşeceğini varsayalım. $f_s(z)$ o noktadan sonra sosyalizmde üretici güçlerin takip edeceği hipotetik gelişme patikasını gösterecek olsun. Üretim ilişkileri ve güçleri arasındaki uygunluk ve çelişki tipleri söz konusu zaman patikaları aracılığı ile net bir şekilde incelenebilir ve alternatif senaryolar üzerinde durulabilir. Kalın çizgi $f_k(z)$ ve değişik kesikli çizgiler [değişik s noktalarında başlayan $f_s(z)$ 'ler] bu olasılıkları diagrafmatik olarak gösteriyorlar.

Kapitalizmin sosyalizmin üretici güçler temelini hazırladığı ve bu manada tarihî olarak gerekli/kaçınılmaz olduğu tezi diagram'da AA yatay çizgisi aracılığı ile ifade ediliyor. Zaman içinde çok erken bir sosyalist geçiş -üretici güçler yeterince gelişmeden atılan bir adım- sosyalizmin kapitalizmin üretici güçlerinin seviyesine hiç bir zaman ulaşamaması sonucunu verebilir. Bu fikri erken başlayan bir $f_s(z)$ fonksiyonuna bir AA üst sınırı çizerek gösteriyoruz. Öyle bir s zamanı olsun ki sosyalizme o s noktasında (veya daha önce) geçildiği takdirde sosyalizmde üretici güçlerin tüm gelecek zaman patikası, yani $f_s(z)$, AA'yı aşmasın. Öte yandan, diagram kapitalist üretim güçleri $f_k(z)$ 'nin AA'yı aştığını gösteriyor. Bu birinci nokta oluyor. Tekrar ediyorum: sosyalizmde üretici güçlerin bir üst sınırı zaman içinde aşabilmesi için geçişin çok erken olmaması ve kapitalizmin tarihi rolünü bir mânâda oynamış olması gerekiyor. İkinci önemli nokta ise şu: sosyalizmde üretici güçler seviyesinin kapitalizmde kalınmış olsaydı ulaşılacak olan (hipotetik) seviyeyi sosyalizme geçildiği andan itibaren ya da nihai olarak aşacağı bir senaryo mevcut olmalı. Üretici güçlerin kapitalizmde kalınmış olsaydı ulaşılacak olan seviyeyi sosyalizme geçilir geçilmez aşacağı durumu şöyle ifade ediyoruz: öyle bir s zamanı mevcut olsun ki, sıçrama o s 'te yaşanırsa daha sonraki tüm zamanlarda $f_s(z) > f_k(z)$ olsun. Diagrama bakarsak $s=z_1$ noktasında (en erken s) sosyalizmin kesikli çizgisinin kapitalizmin kalın çizgisini aşmaya başladığını görebilir. Üretici güçlerin gelecekteki gelişimi açısından z_1 noktasından itibaren kapitalist üretim ilişkileri optimal-altı hale geliyorlar. Üretici güçler yine gelişmektedir ama zaman patikası artık sosyalizme geçilirse ulaşılacak seviyenin altında kalmaktadır. Üretici güçlerin gelişmesini optimal-altı duruma getirmesi kapitalizmin yıkılması için uygun ve arzulanır koşul ise sosyalizme geçiş için en erken z_1 'i uygun görmeliyiz.¹⁹ An-

cak bu kuvvetli (strong) üretici güçler argümanı ilkel bir II. Enternasyonal marksizmine denk düşüyor. Geçişin sübjektif koşulları daha önce olgunlaşabilir. Geçişin koşulları bir yana, sosyalizmin insanın gelişimi açısından sahip olduğu düşünülen üstünlükler kapitalizmin üretici güçleri optimal-altı geliştirmeye başlamasından önce açık hale gelebilir. Sosyalizmi tercih etmeyi üretici güçleri daha hızlı geliştireceği argümanına dayandırmamak gerekebilir.²⁰ Geçişin z_1 'den önce olmasını tercih edebiliriz. Fakat üretici güçlerin gelişmesi argümanını da tamamen önemsizleştirmemek gerekiyor. Başlangıçta üretici güçlerin kapitalizmde kalınsaydı ulaşılacak olan seviyenin altında seyretmesinin sosyalizmin diğer (hipotetik) üstünlüklerini göz önüne alarak kabul edebiliriz eğer, nihai olarak, sosyalizmde üretici güçlerin $f_k(z)$ 'yi aşacağından emin isek! Üretici güçlerin, nihai olarak, kapitalizmde kalınmış olsaydı ulaşılacak olan noktayı aşacağından emin olacağımız en erken geçiş zamanını yine (s)'le gösterelim. Öyle bir s olmalı ki, $s < z_1$ ve bir $s > s$ olsun ki, tüm $z > s$ için $f_s(z) > f_k(z)$ fakat $f_s(s) < f_k(s)$. Bu senaryoya göre erken geçişe uygun s zamanını diagram bize $s=z_2$ olarak veriyor. Bu senaryo belki de optimal senaryodur. Geçişler genellikle siyasî ihtilallerle oluyor ve ihtilallerin sosyal maliyeti yüksektir. İhtilalin ertesi günü üretimin eski seviyesine ulaşması beklenebilir ve sosyalizm'de üretim ilişkilerinin verimliliği arttıracak teşvikler yaratması insanın değişimi ile sıkı sıkıya bağlı görünüyor. Yine de, geçişin z_2 'den çok z_1 'e yakın ve (z_2, z_1) aralığında gerçekleşmesini istemek makuldür. (z_2, z_1) aralığı çok uzun sürerse, sonuçta kapitalizm yakalanıp geride bırakılacak da olsa, pek çok kuşağın kapitalizmin refahının gerisinde yaşaması söz konusu olacaktır. Üretici güçler çok uzun süre kapitalizm'in gerisinde seyrederse "sosyalizm'in diğer üstünlükleri" de ortaya çıkmayabilir ve sosyalizm bir çekim merkezi oluşturamaz. Ayrıca, çok fazla kuşağı maddi refaktan, göreceli olarak bile olsa, yoksun bırakabilecek olan bir değişimin istenilebilirliği de çok tartışmalıdır.

Son olarak z_3 zamanına bakalım. $s=z_3$ sosyalizm'in üretici güçleri üst sınıra yakalanmadan geliştirmesine olanak veren en erken ihtilal zamanı oluyor. Kapitalizm'in yarattığı maddi temelden minimum yararlanmayı sağlayacak sosyalizm'e geçiş noktası da diyebiliriz. $s=z_3$ 'te, veya (z_3, z_2) aralığında gerçekleşebilecek bir ihtilal sosyalizm'in kapitalizm'in üretici güçlerinin seviyesine hep gecikmeli olarak gelmesi ve kapitalizm'i asla yakalayamaması sonucunu doğuruyor. Ancak, hiç değilse, üretici güçler sosyalizm'de de gelişecek ve maddi yoksunluk (AA'nin altına mahkumiyet) olmayacaktır. Fakat tabii ki kapitalizm'i yakala-

yamayacak olan bir sosyalizm marksizm'in düşündüğü sosyalizm değildir!

Bu noktada bir an durup eldeki sonuçları kısaca yorumlayabiliriz. (z_2 , z_1) aralığındaki sosyalist ihtilal sorunsuz kabul edilebilir. Aslında (z_1 , +oo) aralığında bir ihtilal düşüncesi tamamen soyut ve gerçekleşmeme olasılığı bir olan pratik kesinliktir. Dolayısı ile, (z_2 , z_1) aralığında gerçekleşecek bir ihtilal bir radikal dönüşümün tüm tarihsel haklılık garantilerine sahiptir. (z_2 , z_3) aralığında ise işler değişiyor. Bu senaryoda "sosyalizm üretici güçleri daha hızlı geliştirir" tezi terkedilmiş ve sosyalizm'in arzulanırlığı ya extra-ekonomik ya da iş prosesi'ne ilişkin argümanlara dayandırılmış oluyor. Marksizm'in bir adalet kuramı, bir (klasik) siyaset felsefesi çerçevesinde savunulmasına ihtiyaç vardır bu noktada. (-oo, z_3) aralığındaki bir geçiş için ise çok daha kuvvetli üstyapısal, kültürel vb. argümanlar gerekiyor. Bir başka açıdan da, Elster gibi, bakılabilir. Eğer bireyin gelişmesi ve yabancılaşmadan kurtulması türü tezlerle sosyalizm haklı gösteriliyorsa, bu böyle olmakla beraber üretici güçler açısından z_1 veya z_3 noktası beklenmelidir demek de bir (kuşaklar arası) adalet teorisi olmadan imkânsızdır.²¹ Her durumda, eldeki çerçeveyi marxizm'in bir siyaset felsefesi manifesto'suna -pek bilimsellik iddia edilemeyecek bir alan- kesinlikle ihtiyacı olduğu saptamasını iletmek için de kullanmakta bir sakınca görmüyorum.²²

Basit bir grafikte ifade edilebilen bir argümanın eşitsiz gelişme ve ihtilal konusunda analitik bir açıklık getirebildiğini görüyoruz. Fakat şu ana kadar bir eksiklik var: *siyaset*. Sosyalizm'e geçişte politikanın rolü tartışılmaz. Şimdi de eldeki grafik çerçevenin işçilerin siyasal eylemi açısından ne söyleyebileceğini görmeyi deneyelim.

Herşeyden önce kapitalist ve sosyalist gelişme çizgilerinin gelecek açısından hipotetik olduğunu hatırlamamız gerekiyor. Yani kapitalizm'in görünen realitesi üretici güçleri gelişmekte iken, "şu noktadan itibaren sosyalizm'e geçerse daha da hızlı (optimal) gelişeceğiz" demek tamamen olasılığa dayalı bir iddiada bulunmaktır. Kapitalizm'in görünen realitesi üretici güçleri geriye götürse ve maddi refahı azaltmaya başlasa işçiler ve müttefikleri için sistemi değiştirme motivasyonu doğabilir. Ayrıca, doğal olarak, bu motivasyonun çok güçlü olması ve siyasî-askerî riskleri göze aldırması gerekiyor. "Kapitalizm de iyidir ama optimal-altı kalkındırır, sosyalizm ise optimaldir" türü bir argüman -hipotetik olması bir yana- kabul edilse bile siyasal eylem için temel sağlayamaz. Kim optimal-altı gelişen üretici güçleri optimal'e çevirmek için sosya-

list olur ve bu kadar riske girer? Kaldı ki, hipotetiklik/belirsizlik ve siyasî dönüşümün sosyal ve iktisadî maliyeti zaten bu ihtimali yok etmeye yetiyor.²³ Eldeki üretici güçler/üretim ilişkileri/sosyalizm'e geçiş şeması içinde siyasî motivasyonu açıklamanın zor olduğunu ve klasik marksizm'in bu zaafını eşitsiz gelişim ile millî kriz'in kapatmak istediğini biliyoruz. İlk sosyalist ihtilali tarihsel bir aykırılık olarak görmeyecek isek üretici güçler-üretim ilişkileri-siyasal faktör üçlüsü ile rasyonel bir mekanizma kurmamız gerekiyor. Sosyalizm'in istenilirliği için en azından nihai olarak kapitalizmi üretici güç düzeyinde geçeceği şartını koymalı ve siyaset felsefesi tartışmalarından sıyrılmalı. Bu şarta objektif şart diyelim. Sosyalizm'in olabilirliği için ise kapitalizm'in gelişiminin bu sistemin yıkılmasına yönelik popüler bir motivasyon yaratması gerekiyor. Bu şarta da subjektif şart diyelim. Objektif ve subjektif şartlar eşanlı varolabilirler mi? Bu mümkün ise gerçekleşme olasılığı ne kadardır?

Bir cevap objektif şartların subjektif şartları da yaratacağı iddiası olabilir. Elster'e göre daha az iddialı bir tez objektif ve subjektif şartların nedensellik açısından birbirine bağlı olmasıdır. Her ikisi de üretici güçlerin gelişmesinin fonksiyonu olabilir örneğin. Üretici güçler sosyalizm'in kapitalizm'i ileride aşmasına imkân verecek seviyeye kadar gelişir ve objektif koşulu yaratırken aynı anda zenginlik ve sefalet arasındaki farkı arttırabilir. (Göreceli yoksullaşma) Devrimci siyasal eylemi motive eden kaldırıcın mutlak değil göreceli yoksullaşma olduğu kabul edilirse bu açıklama yeterli olabilir. Ancak göreceli yoksullaşmanın devrimci siyasal eylemin itici gücü olduğu varsayımının hiç de gerçekçi olmadığını biliyoruz. Kapitalizm'in mutlak yoksullaşma versus mutlak zenginlik gibi bir polarizasyon senaryosuna uygun düşecek sapkınlıkta olmadığı ise daha Kautsky'nin zamanında bile anlaşılmıştı.

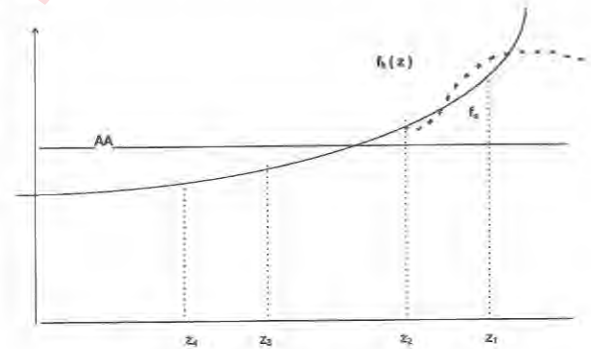
İstenilir bir ihtilali kapitalizmi nihai olarak aşacak bir sosyalizme yolu açan bir devrim olarak tanımladık. Bu bir asgarî tanımdır: marxist açıdan, kapitalizm'i teknolojik olarak eninde sonunda geride bırakacak bir patikaya oturamayan bir sosyalizm post-kapitalist bir üretim tarzı olamaz. Objektif şarta uyan erken kopuş zamanının z_2 olduğunu varsaymıştık. Diyelim ki, subjektif koşul en erken z_5 'de, en geç z_6 'da yerine geliyor. z_5 sanayi proletaryasının doğuşu, z_6 ise kapitalizm'in refahından payını alan işçi sınıfının devrimci niteliğini kaybettiği nokta olabilir. $z_5 < z_2$ ise devrim, nihai üstünlük kriteri açısından kaçınılmaz olarak prematüre olacaktır. Öte yandan, [z_5 , z_6] aralığı çok kısa olabilir: işçi sınıfının doğuşu ve kapita-

lizm'den pay alarak yaşam koşullarını iyileştirmeye başlaması arasında önemli bir zaman dilimi olmayabilir. $z_5 < z_2 < z_6$ durumunda ne söyleyebiliriz? $z_5 < z_2$ ilişkisi devrimin erken olabileceğini ama $z_2 < z_6$ eşitsizliği de bunun böyle olmasının zorunlu olmadığını gösteriyor. Eşitsiz gelişmenin üretici güçleri geri ülkelerde siyasî ve örgütsel açıdan ileri bir işçi sınıfının oluşmasına imkân verebileceğini de biliyoruz. "Erken olgunlaşmış" ve "sabırsız" bir işçi sınıfı fakat geri bir üretici güçler temeliyle karşı karşıya olan devrimciler istenmeyen (ileride kapitalizm'i aşamayacak bir ihtilali ya devrimi z_2 sonrasına erteleyerek ya da z_2 'yi z_5 'e yaklaştıracak politikaları destekleyerek bertaraf etmeyi deneyebilirler. Devrimci olarak yola çıkıp da prematüre bir ihtilalle karşı karşıya kalan ve ihtilali z_2 sonrasında gerçekleştirme opsiyonuna tercih edenleri tatmin edecek tek senaryo hem işçilerin siyasî aktivitelerini korudukları, hem de iktidarı alamadıkları ve kapitalizm'in gelişmesi için zaman kazanılan bir ders kitabı MDD'ciliği olsa gerek. Burjuvazi de rasyonel bir aktör olduğu için bu senaryo, büyük ihtimalle, ya Ekim öncesi menşeviklerde olduğu gibi devrimciliğin terkinde ya da Şangay katliamında Çinli komünistlerin başına gelenlere yol açacaktır. Eşitsiz gelişmenin yol açtığı bir uğrak'ta (combinatoire) işçilerin güçlü olmaları -ama iktidarı alacak kadar da güçlü olmamaları-, burjuvaların da işçilerin yardımını isteyecek kadar zayıf -ama işçi iktidarına izin vermeyecek kadar da kuvvetli- olmaları gerekiyor. Grafik çerçeveye ülkeler arası farklılıklar açısından da başvurulabilir. 1917'de Avrupa $z_6 < z_2$, Rusya $z_5 < z_2$ aralıklarında mıydılar? Avrupa sosyalist bir ihtilal için çok ileri, Rusya sosyalist bir ihtilal için çok geri miydiler? "Evet, galiba öyleydi" cevabını vermeden ve "eşitsiz gelişme'nin analitik'i" sosyalist bir ihtilalin tarihî bir kaza olacak kadar düşük olasılıklı bir uğrak olduğunu -bi kere daha?- gösteriyor demeden önce Sovyet deneyini bir grafike oturtma denemesine kalkışmakta bir sakınca görmüyorum. Elster'e neo-klasik bir ek de diyebiliriz.

Diyelim ki Ekim ihtilali eşitsiz gelişme'nin marksist anlamda optimal patikasına oturdu ve $z_2 < z_6$ koşullarında gerçekleşti. Yani $z_5 < z_2 < z_6$. Bu durumda Ekim başarılı bir sosyalist devrim olma şansına sahip görünüyor. İhtilal, (z_5, z_2) aralığında değil, (z_2, z_6) aralığında gerçekleşerek teorik bir erken doğumdan kaçmış görünüyor. Devrim'in kapitalist gelişme patikası $f_k(z)$ 'yi eninde sonunda aşacak bir sosyalizm'e yol açması mümkün gibidir. Başlangıçta devrim'in sosyal maliyeti²⁴ ödenecek ve üretici güçler uzun süre $f_k(z)$ 'nin altında seyretmeye devam edecek, ama sonra üretici güçlerin büyüme hızı yükselen bir ivmeyle artacak ve sonunda kapitalizm'i geride bırakacaktır. Bu

raya kadar güzel. Fakat bu noktada bir müdahale gerekiyor. (z_1, z_2) aralığında birden fazla gelişme patikası olamaz mı? Sosyalizm'in gelişme çizgisinin kapitalizm'in gelişme patikasını geride bırakabilmesi ileride de hep kapitalizm'in üzerinde seyreden bir sosyalist patikanın varlığını garanti eder mi? Sovyet büyümesine bir neo-klasik kıssa (parable) aracılığı ile yaklaşmayı deneyerek bu yeni olasılığa bir temel sağlayalım.²⁵

Sovyet büyümesi Solow modelinin bir realizasyonu gibi görülebilir mi?²⁶ Başlangıçta sıfırdan %30'lara varan bir yatırım oranı ve bunun yol açtığı hızlı büyüme. Büyümenin kaynaklarına bakınca sermaye birikiminin çok önemli olduğunu, produktivitenin ise fazla rol oynamadığını görüyoruz. Solow modeli büyüme hızının $n+y$ olduğu bir uzun dönem dengesi verir.²⁷ Sermaye birikimi gerçekleştikçe ve aşırı işgücü arzı sanayi tarafından emildikçe Sovyet ekonomisi kendisini bir azalan getiri tuzağında buldu.²⁸ Daha açık olamaz: bu kıssa bir Solow patikasına oturan sosyalist büyümenin bir süre sonra tıkanacağını gösteriyor. Grafik ile gösterirsek, z_2 'deki bir devrim sonrasında -ve Sovyet deneyi veri iken- sosyalizmin gelişme çizgisini kapitalizmin $f_k(z)$ 'sına hızla yaklaştığını, hatta belki de öngörüldüğü gibi geçebileceğini -Sovyet deneyiminde bu catch-up gerçekleşmediyse de- fakat sonra azalan getiri tuzağına düşerek tekrar kapitalizmin altına düşebileceğini anlatan bir senaryo vardır.

Rusya sosyalist bir ihtilal için çok mu geriydi? Belki. Sovyet deneyinde kapitalizm'i yakalayıp geçtikten sonra geriye düşmek opsiyonu yaşanmadı. Ama, gördüğümüz gibi, $z_2 < z_6$ olasılığında bile -sosyalist kalkınmayı karakterize etmiş olan özellikler veri iken- sosyalizmin kapitalizmi geçici olarak aşıp sonra tekrar geride kalması mümkündür. (z_2, z_6) aralığında, yani prematüre olmayan bir geçiş dahi eşitsiz gelişme ile ifade edilmek istenen *tarihin kaprisli akışından* kendisini kurtaramayabilir.²⁹

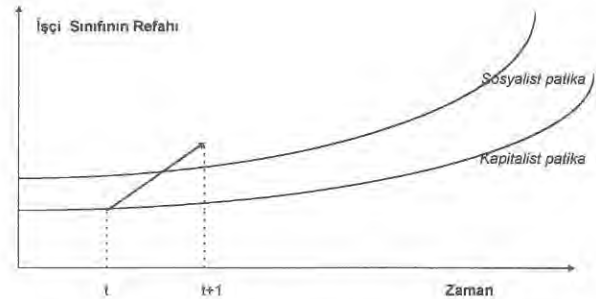
(E) Doğrusallık Versus Doğrusal Olmama: İkinci Ek

Adam Przeworski (1985, Kısım 5) işçi sınıfının maddi çıkarlarından yola çıkarak sosyalizmi amaçlamasının rasyonel olup olmadığını dikkat çekici parlaklıkta bir analizle inceliyor. Klasik dönem marksizmine göre -Bernstein'a kadar- işçilerin kapitalizmde sömürüldükleri ve maddi refah açısından sosyalizmde elde edebilecekleri refahın daima altında kalacakları tezi mevcuttur. Bu tez mutlak yoksullaşma tezi biçimini almayabilir. Siyasi eylem açısından radikalleşmenin mutlak yoksullaşma ile çok yüksek bir korelasyon gösterdiğini düşünüyorum. Ancak, siyaseti işin içine katmazsak, işçi sınıfının sosyalizmde kazanacağı direkt maddi yaşam koşulu avantajı herhangi bir kapitalizmde kazanacağının üzerinde olmadan sosyalizm lehine bir tercih göstermesi için rasyonel bir neden de yoktur. Yani, en azından hipotetik olarak sosyalizmin kapitalizme göre avantajlı olduğunu postüle etmeliyiz -her ne kadar bu argüman işçi sınıfının siyasi radikalleşmesini motive etmeye yetecek bir argüman olmasa da. Sosyalizmi daha yüksek bir dayanışma ve toplumsallık, daha özgür bir kültürel gelişme ortamı ve gerçek bir katılım yaratacağı gerekçeleriyle de tercih edebiliriz. Ancak, bütün bunların olabilmesi için zorunlu şart maddi koşulların işçi sınıfı için sosyalizme net bir avantaj sağlamasıdır. Şöyle söyleyelim: kapitalizm sosyalizme göre Pareto-üstün ise, sosyalizm yine de yukarıdaki nedenlerden savunulabilir. Fakat extra-ekonomik üstünlüklerin hipotez olarak kalmaması için zorunlu bir ekonomik temeli şart koşuyorsak bu savunma iktisat bazında yapılması zor bir savunma haline gelir. Sorunu "kapitalizm daha etkin (efficient) olsa bile sosyalizm hakkaniyet/adalet (equity) açısından savunmalı" noktasına getirirsek, yani basit bir etkinlik/hakkaniyet seçimi (trade-off) olarak koyarsak hem savunmamız çok zayıflamış olur, hem de marksist argümandan uzaklaşırız. Pareto-etkinlik kriterinin -dinamik modellerde de olabilir: yani zorunlu olarak bir statik kriter değildir- tam (complete) bir sıralama vermediğini ve herhangi bir gelir dağılımı ile bağdaşabileceğini de ifade edeyim. Bazı teknik varsayımlarla, Pareto-etkin bir sonuç elde ettikten sonra -ex post- kaynak dağılımını bozmayan vergilerle (lump-sum) hakkaniyet cephesine de ilgi göstermek mümkündür. Yani Pareto-etkinlik kriteri sanıldığından daha zayıf (esnek) ve dolayısıyla, eleştirilmesi daha zor bir kriterdir.

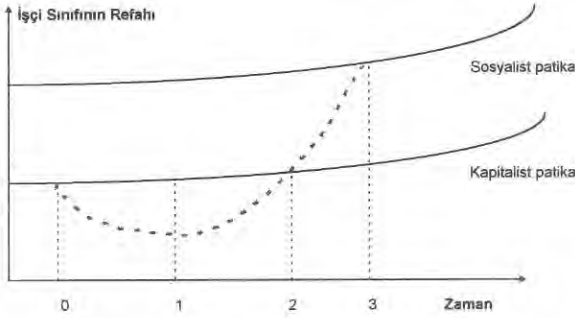
Burada sosyalizmin kapitalizme göre etkin olduğunu varsayıyoruz ve bu tartışmadan böylece çıkıyoruz. İşçilerin kapitalizmden daha etkin bir sosyalizm

istemeleri için maddi çıkarlarını düşünmeleri ve rasyonel aktör olmaları yeterli midir? Yani, "geçiş programı" mantığı ile, gündelik talepler sosyalizm talebine bağlanabilir mi? Konu bizi tekrar doğrusallık versus doğrusal olmama problemine bağlıyor. İşçi sınıfı rasyonel bir aktör müdür?

Bu böyleyse kapitalizmden daha etkin olan ve dolayısıyla işçi sınıfına verebilecekleri daha fazla olan bir sosyalizmi derhal istemesi gerekmez mi? Sosyalizme geçişte üretici güçlerin kapitalizmin altında seyrettiği bir patika yoksa, yani gelişme patikası doğrusal ise, maddi/gündelik taleplerden yola çıkan bir işçi sınıfı sosyalizm yoluna sapacaktır. Bu durumda marksizmin önüne problem olarak koyduğu siyasi sorunlar, yani işçi sınıfını siyasi bir özne olarak kurmak için izlenmesi gereken yol sorunu, önemsiz bir meseledir. Ancak, izlenen yolda non-lineariteler varsa, işçi sınıfının sadece rasyonel olması değil iradi+nedensel (intentional-cum-causal) davranabilen, "geri çekilip sıçrayabilen" (intentional gradient climbing) bir rasyo- nellikte özne olması da gerekir. İşçi sınıfının miyopik olmayan bir toplam fayda (amaç) fonksiyonuna sahip olması gerekir de diyebiliriz. Marx'ta yol esas itibarıyla düzdür ve işçiler sosyalizm yönünde ilerledikleri ölçüde daha iyi duruma gelirler. Dinamik bir oyunda oyunun neresinden (tekrar) başlarsanız başlayın ilk strateji optimal olmalıdır da diyebiliriz: zaman tutarlılığı, rükorsiv olmak veya alt-oyun mükemmeliği gibi birbirleriyle bağlantılı terimlerle bu fikri temsil edebiliriz. (Time consistency, recursiveness, sub-game perfectness) Oysa ki, sosyalizme geçiş patikasında en düşük refah seviyesinden geçen bir geçiş dönemi koridoru olabilir.

Sosyalizme geçiş yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi geçiş sürecinde de kapitalizmden daha fazla refah sağlayacak ise lineer bir marksizm işçi sınıfının gündelik/maddi çıkarlarının bir fonksiyonu olarak kolektif aksiyon problemine bir motivasyon bulmayı umabilir. Rasyonel işçiler sosyalizmi tercih edeceklerdir çünkü sosyalizm onların refahlarının lineer bir fonksi-

yonu olarak tanımlanabilir. Oysa, Grafik 2'de işler biraz daha değişik.

(0,2) aralığında işçi sınıfının refahı kapitalizmin sağlayacağı refahın altına düşüyor. (0,3) aralığında geçilmesi gereken uzun bir refah kaybı koridoru var. Bu koridor boyunca işçilerin gelecek hakkındaki belirsizliklerinin artacağı ve güven kaybına uğrayacakları gerçeğini es geçiyorum. Belirsizlik için içine katılmadan da ciddi bir problem doğuyor: geçiş lineer değilse sosyalizmin kapitalizme göre etkin (paret-superior) olduğunu varsayarsak bile tarihi olarak uzun bir etkinlik-altı geçiş koridorunun varlığı işçileri sosyalizmden caydırabilir. Ya linearite varsaymalıyız -klasik marksizm gibi- ya da işçi sınıfının miyopik davranmayacağını düşünmeliyiz. İşçiler sub-optimal bir kapitalizmi bile sosyalizme tercih edebilirler. Bu da modern işçi sınıfının içsel (built-in) reformizmi konusunda bir ışık tutabilir.

Sınıf uzlaşmasının kapitalizme neden içkin olduğunu daha ayrıntılı görmek için Lancaster (1973), Hoel (1978), Przeworski (1985) beraber okunabilir. Yukarıdaki ikinci grafiğin temelinde Lancaster (1973) yatmaktadır. Beavis&Dobbs (1990), Brock&Scheinkman (1977), Chiang (1992), Chiarella&Sertel (1982), Gaines (1980) kapitalizmi işçiler ve kapitalistler arasında dinamik oyunlar olarak gören veya dinamik optimizasyon çerçevesini üretim tarzlarına uygulayan oyunlar dizayn etmek için çok yararlı çıkış noktaları ve matematiksel teoremler sunuyorlar.

Son olarak, referanslarda belirttiğim 1997 ve 1998 tarihli çeşitli makalelerimin bu konuları daha elegan, akademik ve ayrıntılı biçimde ele almayı denediğini belirtiyim. İki oyunculu bir oyunda pür proleter ihtilalinin olmayacağı oldukça sağlam bir sonuç olarak ortaya çıkıyor. Ama zaten Rus ihtilali de gecikmiş ve "üzerinden atlanmak zorunda kalınmış" bir burjuva devrimi değil miydi?³⁰

Kaynakça

- Althusser Louis (1965), *Pour Marx*, François Maspero.
- Ball Terence & James Farr (1984, editörler), *After Marx*, Cambridge University Press.
- Beavis Brian & Ian Dobbs (1990), *Optimization and Stability Theory for Economic Analysis*, Cambridge University Press.
- Brock William A. & José A. Scheinkman (1977), "The Global Asymptotic Stability of Optimal Control with Applications to Economic Theory", John D. Pitchford & Stephen J. Turnovsky (1977, editörler), *Applications of Control Theory to Economic Analysis*, North-Holland içinde, 173-205.
- Callinicos Alex (1989, editör), *Marxist Theory*, Oxford University Press.
- Chiang Alpha C. (1992), *Elements of Dynamic Optimization*, McGraw-Hill.
- Chiarella Carl & Murat R. Sertel (1982), "Capitalism, Communism and Labor Management in a Dynamic Nutshell under Constant Returns to Scale", Murat R. Sertel (1982), *Workers and Incentives*, North-Holland içinde, 205-226.
- Cohen Gerry A. (1982), "Reply to Elster on" Marxism, Functionalism, and Game Theory", *Theory and Society* 11,483-495.
- Cohen Gerry A (1989), "Reconsidering Historical Materialism", *Marxist Theory*, Alex Callinicos (editör), Oxford University Press içinde, s.148-174.
- Çakır Necip (1995), "İktisadın Matematiğinin Kökeni", *Toplum ve Ekonomi* 8,21-39.
- Elster Jon (1982), "Marxism, Functionalism, and Game Theory: The Case for Methodological Individualism", *Theory and Society* 11,453-482.
- Elster Jon (1983), *Explaining Technical Change*, Cambridge University Press.
- Elster Jon (1985), *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press.
- Elster Jon (1986 b) "Reply", *Inquiry* 29,64-72.
- Fındıkçioğlu Gündüz (1989), *On the Current Status of Mathematical Marxian Economics: Three Essays*, MA tezi, Boğaziçi Üniversitesi Ekonomi Bölümü.
- Fındıkçioğlu Gündüz (1996), "Eşitsiz Gelişmenin Analitiği", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* II/2-3, 18-23.
- Fındıkçioğlu Gündüz (1997 a(1988)), *Mathematical Marxian Economics: The Linear Model*, mimeo. Marmara Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi'nde çıkacak.
- Fındıkçioğlu Gündüz (1997 b(1992)), *General Equilibrium, Game Theory and Marxism*, mimeo.
- Fındıkçioğlu Gündüz (1997 c), *Kapital I, Kısım 1: Değer Nedir?*, mimeo.
- Fındıkçioğlu Gündüz (1997 d), *Kamu Mülkiyetinin Yapısı Üzerine Bir Not*, mimeo.
- Fındıkçioğlu Gündüz (1997 e), *Bir Ortodoks (Neok-*

lasik) *Toplumsal Formasyon Teorisi Denemesi*, mimeo.

- Findıkcıoğlu Gündüz (1997 f), "Reel Sosyalizm Üzerine Düşünceler", *İFMC İktisat Dergisi* 373,9-26.

- Findıkcıoğlu Gündüz (1998 a), *Demokrasi, sSosyalizm ve Adalet*, mimeo.

- Findıkcıoğlu Gündüz (1998 b), *Is Modern Capitalism a Gramscian Equilibrium?*, mimeo.

- Findıkcıoğlu Gündüz (1998 c), *Bringing Communism Back In?*, mimeo.

- Findıkcıoğlu Gündüz (1998 d) *Gürcü*, mimeo.

- Findıkcıoğlu Gündüz (1998 e), *Elements of Neo-Ricardian Economics*, mimeo.

- Findıkcıoğlu Gündüz (1998 f) *Logic and Socialism: A Transvaluation*, mimeo.

- Gaines Robert E. (1980), "Existence of Solutions to Hamiltonian Dynamical Systems of Economic Growth with Savings Hypothesis", *Journal of Economic Theory* 23,1-14.

- Gramsci Antonio (1971), *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart.

- Gray John (1993), *Post-Liberalism: Studies in Political Thought*, Routledge.

- Gray John (1997), *Endgames: Questions in Late Modern Political Thought*, Polity Press.

- Gorz André (1986), *Elveda Proletarya*, Afa.

- Haupt Georges (1977), "In What Sense and to What Degree Was the Russian Revolution a Proletarian Revolution?", *Working Paper*, 2 Kasım 1977, Fernand Braudel Center, SUNY-Binghamton.

- Heng- Fou Zou (1991), "Socialist Economic Growth and Political Investment Cycles", *European Journal of Political Economy* 7,141-157.

- Hoel Michael (1978), "Distribution and Growth as a Differential Game Between Workers and Capitalists", *International Economic Review* 19(2),335-350.

- Lancaster Kelvin (1973), "The Dynamic Inefficiency of Capitalism", *Journal of Political Economy* 81,1092-1109.

- Levine Andrew, Elliott Sober & Erik Olin Wright (1987), "Marxism and Methodological Individualism", *New Left Review* 162,67-84.

- Levine Andrew, Elliott Sober & Erik Olin Wright (1992), *Reconstructing Marxism*, Verso.

- Lukács Georg (1976 (1923)), *Histoire et Conscience de Classe*, Editions de Minuit.

- Meikle Scott (1985), *Essentialism in the Thought of Karl Marx*, Duckworth: London.

- Meikle Scott (1986), "Making Nonsense of Marx", *Inquiry* 239,29-43.

- Mirowski Philip (1987), "Shall I Compare Three to a Minkowski-Ricardo-Leontief-Metzler Matrix of the Mosak-Hicks Type?", *Economics and Philosophy* 3,67-96.

- Mirowski Philip (1989 a), *More Heat Than Light*, Cambridge University Press.

- Mirowski Philip (1989 b), "The Probabilistic Counter-Revolution or How Stochastic Concept Came to Neoclassical Economic Theory", *Oxford Economic Papers* 41,217-235.

- Mirowski Philip (1989 c), "Tis a Pity Econometrics isn't an Empirical Endeavor: Mandelbrot, Chaos, and the Noah and Joseph Effects", *Ricerche Economiche XLIII*(1-2), 76-99.

- Mirowski Philip (1989 d), "From Mandelbrot to Chaos in Economic Theory" Tufts University, mimeo.

- North Douglas (1986), "Is it Worth Making Sense of Marx?", *Inquiry* 29,57-63.

- Nuti Domenico Mario (1986), "Hidden and Repressed Inflation in Soviet-type Economies", *Contributions to Political Economy* 5,37-82.

- Przeworski Adam (1985), *Capitalism and Social Democracy*, Cambridge University Press & Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.

- Przeworski Adam & John Sprague (1986), *Paper Stones*, The University Of Chicago Press.

- Roemer John E. (1982), *A General Theory of Exploitation and Class*, Harvard University Press.

- Roemer John E. (1986, editör), *Analytical Marxism*, Cambridge University Press.

- Slaughter Cliff (1986), "Making Sense of Elster", *Inquiry* 29,45-56.

- Smolinski Leon (1973), "Karl Marx and Mathematical Economics", *Journal of Political Economy* 81(5),1189-1204.

- Slaughter Cliff (1986), "Making Sense of Elster", *Inquiry* 29,45-56.

- Taylor Michael (1986), "Elster's Marx", *Inquiry* 29,3-10.

- Weitzman Martin L. (1990), "Comment on Gur Ofer's Article", *NBER Macroeconomics Annual*, 339-342.

- Wood Allen W. (1986), "Historical Materialism and Functional Explanation", *Inquiry* 29,11-27.

Dipnotlar

¹ Levine, Sober & Wright (1992) farklı bir jargon ile bu tesbiti kavramsallaştırmayı deniyorlar. Onların düşüncesi de entegre bir teori olarak marksizmin çözüldüğü, fakat kalan parçalardan daha az bütünlüklü yeni bir marksizmin kurulabileceği şeklinde. Olabilir, ancak bu yeniden kurulmuş yapıya artık marksizm denmesinin yararı olduğunu sanmıyorum.

² Bu konuda çok sayıda yayın var. İktisatçıları ilgilendirebileceğini sandığım Mirowski (1989 b, c, d)'yi referans olarak veriyorum. Stokastik lineer bir modelle kaotik non-lineer bir model arasında ayırım yapmak istatistiksel olarak çok zor olabilir. Burada bir gözlemlenebilirlik denkliği (observational equivalence) söz konusu olabiliyor.

³ Potansiyellerini gerçekleştiremeyerek tohum halinde boğulan "yasaları" ise zaten gözlemleyemeyiz. Bu durumda böyle alternatif yasallıkların da var olduklarını söylemek ile

gerçekleşenin tek olasılık olduğunu söylemek arasında bir fark yoktur. Daha doğrusu, burada da bir gözlemlenebilirlik denkliği (observational equivalence) vardır. Sadece potansiyelini kinetiğe çevirebilen örüntüler (patterns) ontolojik olarak reeldir de diyebiliriz.

4 Bu pozisyona Levine, Sober & Wright (1987)'nin terminolojisiyle "radikal holizm" diyebiliriz. Burada kullandığım kavramlar bu yazarların kullandığı radikal holizm, metodolojik endividüalizm, atomizm kavramlarıyla tam olarak örtüşmemekle beraber sanırım bu eşleştirme yanlış olmayacak. Makro açıklamaların daha az "köşeli" biçimde savunulduğu bir önceki düşünce çizgisine ise zayıf metodolojik endividüalizm denilebileceği gibi zayıf holizm şeklinde adlandırmak da mümkün.

5 Mikrotelmeler ve toplulaştırma egzersizleri ile ilgilenenlere yararlı olabilecek analitik siyaset felsefesi ile ilgili bir çalışma birkaç ay sonra bir derlemede çıkacak: Fındıkçıoğlu (1998 a).

6 Levine, Sober & Wright (1987) mikrotelmeler yaklaşımının zorunlu olarak metodolojik endividüalizm demek olmadığını görüşünü savunuyorlar. Bu makale ilgi çekici olmakla beraber marksizmin standart sosyal teoriden metodolojik bir farkının olmadığı/olamayacağı noktası daha yazının başında yazarlar tarafından kabul ediliyor. Yazıyı ilk defa okuduğum 1988 yılında yazarların "anti-indirgemeci" olarak niteledikleri metodolojik pozisyon bana çekici gelmişti. Bu pozisyon bir ölçüde "eklektik" olduğu ve "pragmatik" yönlerle çekilebileceği için güzel bir "orta yolculuk" savunusu oluyor. Bugün biraz daha farklı düşünüyorum. Özellikle, Marx'ın mikrotelmeler yaklaşımı ile yeniden karakterize edilmesinin marksist kalarak mümkün olmadığını, "anti-indirgemeciliğin" olsa olsa bir geçiş pozisyonu olduğunu düşünme eğilimindeyim. Ayrıca, Meikle, North, Taylor, Slaghter, Wood ve Elster'in Inquiry'deki (1986) Sempozyumu da çok yararlı.

7 Fındıkçıoğlu (1997 a ve 1997 b). Bu yazıların çıkış noktasını oluşturan ilk metin Fındıkçıoğlu (1989).

8 Çakır (1995) bu konuyu açıklıyor. Daha ayrıntılı bir anlatım için: Mirowski (1987, 1989).

9 Bu önerme bir değer yargısı içermiyor.

10 Fındıkçıoğlu (1997 a) bunu yapıyor.

11 Fındıkçıoğlu (1997 b).

12 İktisatın bir ideoloji olduğu noktasını bir kenara koyar ve iktisat disiplininin içinden bakarsak başka bir sonuca ulaşılmasının olanaksız olduğunu da görebiliriz. Bir tarafta hem çok etkili bir akademik ağ ve bunun yarattığı/yok ettiği imkanlar var, hem de gelişen bir matematiksel formalizm ve istatistiksel eki mevcut. Marksist iktisat tarafında ise iktisat olarak adlandırılabilir çok az araştırma sahası bulunuyor. Bir marksist iktisatçının, teorik iktisatçı olduğu takdirde, önünde çok az seçenek var: ya değer-teorisinin matematiksel ifadeleri ile ilgilenecek -1970'lerde yapıldığı gibi- ya da Kapital üzerine yarı-felsefi bir yorum daha yapacak. Marksist iktisat, deyim yerindeyse, teorik temellere ve quasi-metodolojik bir alana sıkışmış durumdaydı. Araştırma heuristics'i, hem "bilmece çözme" hem de alet geliştirme anlamında çok yetersiz kaldı. Marksizm hiç bir operasyonel soruya cevap verme ihtiyacını duymayan bir "grand theory" olma iddiasında olduğu için, buradan bir iktisat disiplini araştırma

programının çıkmasını beklemek esasen mümkün değildir. Neo-klasik iktisadın üstünlüğü, kapitalizm gibi, çeşitli evrelere geçebilmesi, kendi kıssalarını kendi aletleriyle geçersiz kılabilmesi, kalkınma, makro, mikro, dış ticaret, para-banka-finans alanlarında teorik ve uygulamalı araştırmalar için kendi çerçevesinde anlamlı olan soruları ortaya atabilmesindeki dinamizminde yatıyor. Bir örnek vereyim: neo-klasik genel denge teorisinde belirsizliğin olmadığı, eksik rekabetin hesabı katılmadığı, dengesizliğin incelenmediği iddia edilmiştir. Bu eleştirilerin hepsi yine neo-klasikler tarafından ciddiye alınmış ve ciddi biçimde formalize edilerek bir ölçüde karşılanmıştır. Şu anda neo-klasik iktisat piyasa ekonomilerinin neden etkin olamadığına dair bir teoremler kataloğu görünümündedir. Bu tarz iktisadın sorunlarını haricilerin genel metodoloji düzeyinde kalan eleştirilere dökmeleri disiplinin içindeki araştırmacıları etkileyememektedir. Ayrıca, açıktır ki, iktisat diye bir disiplin mevcuttur: DİE'ye, Hazine'ye, Merkez Bankası'na, bir regülasyon komitesine, planlama teşkilatına vb. atandığınız zaman Das Kapital size yardım edemez. Kolları sıvayıp istatistik, ekonometri, matematik, finans, makro, mikro öğrenmek zorundasınız. Bazı akademisyenlerin iktisat yapmadan iktisat bölümlerinde var olabilmeleri güzel bir özgürlüktür. Ama bir disiplinin, bir mesleğin tamamı asıl varoluş nedeni olan çalışma tarzını es geçemez. Sendikalar uzmanlarına işsizliği azaltmak için öneri getirin dediklerinde, ya da siyasi otorite para politikasının dayanacağı analitik ve ampirik bir çerçeve çizsin dediğinde Marx, Weber Polanyi vb. diyemezsiniz. İktisat o kadar da "grand theory" olmak durumunda değil.

13 Bir matematiksel iktisat profesörünün veya bir gerçek entellektüelin artık varolmayan bir tarihi özne adayını yeniden yaratması beklenemeyeceğine göre, başka ne yapılabilir(di)? Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da bir entellektüel için (d) üzerinde tartışma dışında görünür bir alternatif kalmamıştır. Ayrıca, Roemer'in, akademik iktisat camiasında, marksist olmayan çalışmaları ile veya çalışmasının marksist olmayan yönleriyle daha fazla saygı gördüğünü söylemeliyim. Evet, belki siyaset felsefecisi John Gray'in yazdığı gibi (Gray (1997)) Roemer olsa olsa "profesör yüzü" sosyalizm" yapmış ve analitik felsefecilerin Oxford'da "senior common room" da kırk-elli yıl önce marksizme yönelttikleri eleştirileri formelleştirerek marksizmi anti-marksizm olarak modellemiş oluyor. Ancak, (d) alanında da başka ne yapılabilir (di)? Alternatif olarak analitik iktisat bırakılıp Methodenstreit öncesine dönülerek iktisadi tarih yapılabilir.

14 Kanımca Althusser'i Althusser yapan Marx için'de topladığı ve 1960-65 arası yayınlanmış olan yazılarıdır. Bu tezler mikro-mikro yaklaşımın tam tersi bir teorik bakışa sahiptir. Elster'in 1960'ların sonunda Ecole Normale Supérieure'de toplanmış althussercilerden hoşnutsuzlukla söz etmesinin nedeni de budur. Althusserin bu yazıları metodolojik/epistemolojik açıdan marksizmin teorik geleneğine aykırı değildir. 1970'lerde yazdığı özeleştirici yazılarında Spinoza ve yapısalcılık etkilerini açıkça ifade etmesi de bunu gösteriyor. Fakat, Hegel'ci elemanın silinmeye kalkışıldığı, buna zorunlu kalındığı anda da aslında marksizmin bir siyasi proje olarak ve bir "grand theory" olarak etkisizleştirildiğini kabul etmiş olmuyor muyuz? "Althussercilik" ten bir siyasi hat çıkmayışının nedeni galiba açık: Althusser'in teorik müdahalesini gerektiren koşullar zaten marksizmin bir siyasi hat ve bütünlüğü olan bir "grand theory" olarak iyice

tıkandığı koşullardı. Ayrıca, Marx için (Althusser, 1965) bir imkânsızlık teoremi şeklinde okunabilir. Marksizmi yeniden kurmak veya eski marksizmin neden marksizm olmadığını göstermeye çalışmak şeklindeki tezler manzumesine imkânsızlık teoremleri adını veriyorum. Her kuşakta yeni imkânsızlık teoremlerinin -farklı entellektüel çerçevelere eklenilerek- ortaya çıkması bir semptom olarak görülmelidir.

¹⁵ Birinci Ek daha önce İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanmıştı. Buraya bazı değişikliklerle alıyorum. İkinci Ek ilk defa yayınlanıyor. Birinci Ek'i tekrar yayınlamamın nedeni daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmak arzusudur. İÜ Sosyal Bilimler Dergisi editörü Prof. Eser Karakaş'a bu bölümü kardeş bir dergide tekrar yayınlama izni verdiği için teşekkür ederim.

¹⁶ Şaşırtıcı gelebilir ama Marx Kapital'in küçük bir bölümünü matematik ile ifade edebilmek için çok uğraştı. "Bir bilim ancak matematik kullanmaya başlayınca bilim olur" ifadesi de onundur. Marx'a referans bir argüman oluşturmaz. Yine de, ilgilenenlere şu makaleyi tavsiye edebilirim: Smolinski (1973).

¹⁷ Castoriadis'inki gibi etkili ama sosyolojik ve kıta Avrupa'sı geleneğinde yer alan marksizm eleştirilerinden ziyade analitik ve anglo-sakson tradisyonunda oluşan kritiklerden ve/veya kritiğe yer bırakmayacak kadar "yüksek teorisinin" (high-brow theory) dışında kalmaktan bahsediyorum. Örneğin, iktisatta bugün için marksizm neredeyse yoktur.

¹⁸ Elster (1985), Kısım 5. Aynı tema Elster (1983) ve Roemer (1986, editör)'de de bulunabilir. Keza Callinicos (1989, editör) içinde de bir versiyonu mevcut.

¹⁹ Buna menşevizm'in kuvvetli biçimi denilebilir. Tam z²'deki bir geçisi kabul etmek ise zayıf menşevizm olabilir. (z¹, z²) aralığı ise tartışmaya uygun bir aralık.

²⁰ Teorik bir olasılık olarak bahsediyorum. Yoksa, olanlardan sonra, sosyalizm'in -tanımsız kalması bir yana, üretici güçleri geliştirme noktasından savunulmasını avantajlı bulacak kimsenin kaldığını sanmıyorum.

²¹ Marx'ın Bakunin'e karşı pozisyonu. Bu tip pozisyonların hep üstü örtülü bir adalet teorisi barındırdıkları iddia edilebilir. Neo-klasik (optimizasyon) formülasyonlarda bu konularda matematiksel bir netlik var.

²² Hayek'in The Constitution of Liberty'si hemen aklıma geliyor. Bir liberal siyaset felsefesi manifestosudur. Sosyalizm'in zaten bir "klasik siyaset felsefesi" olduğunu savunulmaz var. Marxist sosyalizm'e böyle bakılması için bir sebep görmüyorum. "Bilimsellik arzusu" çok ağır basıyor. İktisatçı olarak Marx'ı majör bir post-ricardien olarak gördüğümü de saklamayacağım. [Samuelson: "Marx is a minor post-ricardian"] Bu pozisyonun sol'da ve/veya sosyalist olmakla hiç bir çelişkinin olmadığı açıktır.

²³ Geçmişte bu maliyet konusuna pek değinilmemişti. Maliyet aslında çok ağırdır ve söz konusu olan insanların yaşam seviyelerini çok düşüren iktisadi bir maliyet de oluyor. Savaş ve yeniden kuruluş dönemlerinde Sovyet ekonomisinin yüksek enflasyon yarattığını hatırlamalıyız. NEP'e götüren süreç ilginç olabilir. Resmi fiyat endex'i Haziran 1914'te 100'den Kasım 1917'de 630'a, Temmuz 1918'de 6200'e, Temmuz 1919'da 60500'e, Temmuz 1920'de 129000'e ve nihayet Ocak 1921'de 1.290.000'e yükselmişti.

[Bu hiperenflasyonda Preobrazhenski'nin de savunduğu binliçli bir para politikasında rolü olduğu Mario Nuti'nin bir makalesinde iddia ediliyor (Nuti (1986))

²⁴ Devrimin sosyal maliyeti iç savaş olmasa da vardır.

²⁵ Burada bir büyüme modeline bakıyorum ve üstü örtülü olarak büyüme ile üretici güçlerin gelişmesi eş anlamda alıyorum. Üretici güçlerin gelişmesini sadece produktivite artıran bir büyüme ile karşılamak da sadece büyüme ile karşılamaktan daha manalı görünmüyor. Bu temayı Fındıkçıoğlu (1997 f)'de daha ayrıntılı olarak ifade ettim.

²⁶ Bu benzetme Martin Weitzman'ın bir "kıssadan hissesi" 'dir. (NBER Macroeconomics Annual - 1990) Büyümenin mekanizmasına baktığımız zaman köylülüğün primitif akümülayasyona uğratılması, zorunlu tasarruf ve sermaye-yoğun yatırımlarla zamana karşı yarış görüyoruz. Statik veya dinamik etkinlik ve yurttaşın tüketime dayalı refahı dönemin sosyalist planıcısının amaç ve tahdit fonksiyonlarında pek etkili değildi. İyiniyetli (benevolent) bir sosyal planıcının fert başına tüketimi tahdit altında maksimize ettiği ve aslında sosyalizmi karakterize etmek için yazılmış olan Ramsey-Cass-Koopmans optimal büyüme modeli büyümenin altın kural'ını verir. (Golden Rule) Bu modelde tahdit fonksiyonunu aynı bırakır ve/fakat maximand'e yatırım veya fert başına sermayeyi eklersek aşırı sermaye birikimi (dinamik etkin olmama hali) elde ederiz. Ramsey modelinin Mordecui Kurz'a ait bu değişik versiyonu bence Sovyet sosyalizmi'ni daha iyi karakterize ediyor. Aynı kanıda olan bir makale için: Heng-Fu Zou (1991).

²⁷ n: emek-gücünün artış hızı. y: emek-arttırıcı teknik ilerleme katsayısı.

²⁸ Üretim fonksiyonu Cobb-Douglas (İkâme elastikiyeti = 1) ise y zamanla azalır. Sabit bir y için ikâme elastikiyetini 0.4 olarak veren bir C.E.S. tipi üretim fonksiyonu gerektiriyor. Konuyla ilgisi olanlar, gerilemeye yol açan temel faktörün "Solow residual" ile temsil edilmeye çalışılan teknolojik gelişme'nin durması (Abram Bergson) olduğu şeklinde bir açıklama ile azalan faktör (sermaye) verimlerinin temel neden olduğu şeklinde (Martin Weitzman) bir açıklama arasındaki farktan bahsedildiğini anlayacaklardır. Cobb-Douglas üretim fonksiyonuna dayalı ekonometri residual'in azalması şeklinde Bergson tipi, C.E.S. yaklaşımı ise azalan verimlere dayalı Weitzman tipi yorumları gündeme getiriyor. Kuşkusuz tartışma bu kadar basit değil. Ayrıca, 80'li yıllarda -yetmişler'in tersine- Bergson'vari bakışın öne çıktığını söyleyebiliriz.

²⁹ "Tarihin kaprisli akışı" ile non-linearite'nin dengenin yokluğu, çokluğu ve kararsızlığı gibi özelliklerini anlatmak istiyorum. (Instability / multiple equilibria / Non-existence of equilibrium) Bir atım daha atarak şu soruyu da sorabiliriz: kaos ve hatta tesadüf (randomness: infinite dimensional chaos) bu kaprisli akışın içinde yer alıyorlar mı?

³⁰ Çok büyük siyaset düşünürü -başka şeylerin yanında- Troçki'nin çeşitli yazılarına bakılabilir. Haupt (1977) de biraz cesaret yoksunu formülasyonuna rağmen aynı doğrultuda

Spectrum'da çok daha fazlası var!

Beklediğiniz çeşitten çok daha fazlası Spectrum'da... Yerli ve yabancı en iyi markalardan 20.000'e ulaşan ürün çeşitliliği sizi Spectrum'da bekliyor. Kaleminden bilgisayara, masadan silgiye, telefondan kağıda kadar ihtiyacınız olan her şey... Üstelik bulabileceğiniz en iyi fiyatlarla...

Alıştığınızdan çok daha farklı hizmet de Spectrum'da... Haftanın 7 günü alışveriş olanağı, SpectrumDirect ile büyük alışveriş kolaylığı, iade ve değiştirmeye olanak tanıyan alışveriş anlayışı...

Türkiye'nin ilk ve en yaygın Office Superstore'u Spectrum'a mutlaka gelin.

Spectrum'un size yaşatacağı ayrıcalıklar burada okuduklarınızdan çok daha fazla!

Spectrum

OFFICE SUPERSTORE

www.isbank.com.tr

Bu şubede repo yapabilirsiniz.

İnteraktif Bilgisayar; repodan hisse senedi alım-satımına, kredi kartı ödemelerinden yatırım hesabı işlemlerine, havaleden hesap açmaya dek bütün bireysel bankacılık işlemleri için hizmetinizde.

İnteraktif Bilgisayar'ın kolaylıklarından yararlanmak için hesabınızın olduğu İş Bankası şubesine bir **İnteraktif Bankacılık** talimatı vermeniz yeterli.

(Bu talimat size **İnteraktif Telefon**'u kullanma olanağı da sunuyor. Bankacılık işlemlerinizi bilgisayarla değil de, telefonla yapmayı tercih ederseniz, **İnteraktif Telefon**larımız hemen yanda...)

Kendinize ait bir bilgisayarınız olmasa bile; hatta Türkiye'de değil, yurtdışında olsanız bile **İnteraktif Bilgisayar**'ı kullanabilirsiniz.

İş Bankası'nın gelişmiş güvenlik önlemleriyle ve tabii hiçbir ücret ödmeden.

İNTERAKTİF

BANKACILIK

TÜRKİYE İŞ BANKASI

İnteraktif Telefonlarımız

Adana	: (0322) 359 02 02
Ankara	: (0312) 287 02 02
Antakya	: (0326) 214 78 55
Antalya	: (0242) 248 02 02
Balıkesir	: (0266) 249 02 02
Bursa	: (0224) 224 02 02
Denizli	: (0258) 242 53 66
Eskişehir	: (0222) 220 19 19
Gaziantep	: (0342) 231 02 02
İstanbul	: (0212) 512 02 02
	(0216) 345 02 02
İzmir	: (0232) 441 02 02
İzmit	: (0262) 331 13 51
Kayseri	: (0352) 222 11 88
Konya	: (0332) 353 02 02
Manisa	: (0236) 239 04 00
Mersin	: (0324) 238 45 35
Muğla	: (0252) 214 02 02
Samsun	: (0362) 432 02 72
Tekirdağ	: (0282) 263 32 33
Trabzon	: (0462) 326 79 00
Zonguldak	: (0372) 252 32 00

İnteraktif Bilgisayar işlemlerinizi İnternet'e bağlanmadan

yapmak isterseniz telefonlarımız

Ankara	: (0312) 289 82 66
İstanbul	: (0212) 520 85 90
	(0216) 449 40 10
İzmir	: (0232) 441 04 90